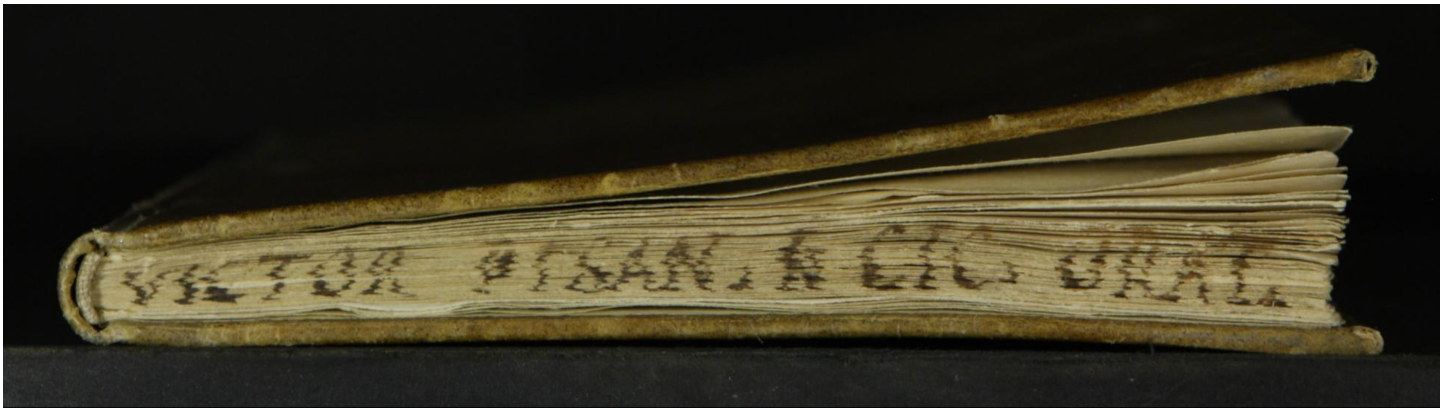

3
1
41

VICTOR PISAN.

M. T. CIC. RHEtorici, seu De inuẽtione Lib. II.

Cum M. Fabii Victorini Rhetoris doctissimi commentariis separatim expressis.

Vtriusque margines notis numerorũ distinximus, ita respondentibus inter se, vt perfacile sit commentariorum particulas cum M. Tullii verbis componere.

PARISIIS.
Ex officina Roberti Stephani.
M.D.XXXVII.

M. T. Ciceronis Rhetoricon, seu de inventione Liber I.

SAEPE & multum hoc mecũ cogitaui, boníne an ma- 1
li plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi,
ac ſummum eloquentiæ ſtudiũ. Nam cum & noſtræ 2
reipublicæ detrimenta cõſydero, & maximarum ciuitatum
veteres animo colligo calamitates, non minimam video per
diſertiſſimos homines inuectam eſſe partem incommodo-
rum. Cũ autẽ res ab noſtra memoria propter vetuſtatẽ re- 3
motas ex literarũ monumentis repetere inſtituo, multas vr-
bes conſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſſimas ſocieta-
tes, ſanctiſſimas amicitias intelligo tum animi ratione, tum
etiam facilius eloquentia cõparatas. Ac me quidẽ diu co- 4
gitãtem ratio ipſa in hanc potiſſimum ſententiam ducit, vt
exiſtimem ſapientiam ſine eloquentia parum prodeſſe ciui-
tatibus: eloquentiam vero ſine ſapientia nimium obeſſe ple
runque, prodeſſe nunquam. Quare ſiquis omiſſis rectiſſi- 5
mis atque honeſtiſſimis ſtudiis rationis & officii, conſumit
omnem operam in exercitatione dicẽdi, is inutilis ſibi, per-
nicioſus patriæ ciuis alitur: qui vero ita ſe armat eloquẽtia,
vt nõ oppugnare commoda patriæ, verum propugnare poſ-
ſit, is mihi vir & ſuis & publicis rationibꝰ vtiliſſimus, atque
amiciſſimus ciuis fore videtur. Ac ſi volumus huius rei, 6
quæ vocatur eloquentia, ſiue artis, ſiue ſtudii, ſiue exercita-
tionis cuiuſdã, ſiue facultatis à natura profectæ cõſyderare
principiũ, reperiemus id ex honeſtiſſimis cauſis natum, atq;
optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tem- 7
pus, cum in agris homines paſſim beſtiarũ more vagaban-
tur, & ſibi victu ferino vitam propagabant, nec ratione ani-
mi quicquã, ſed pleraque viribus corporis adminiſtrabant.
Nondũ diuinæ religionis, non humani officii ratio coleba-

tur, nemo legitimas viderat nuptias, non certos quiſquam
inſpexerat liberos, nō ius æquabile quid vtilitatis haberet,
acceperat. Ita propter errorē atq; inſcitiā cæca ac temeraria
dominatrix animi cupiditas ad ſe explēdā viribus corporis
8 abutebatur, pernicioſiſſimis ſatellitib⁹. Quo tēpore quidā
magn⁹ videlicet vir & ſapiēs cognouit quæ materia eſſet, &
quāta ad maximas res opportunitas animis ineſſet hominū,
ſiquis eā poſſet elicere, & præcipiēdo meliorē reddere: Qui
diſperſos homines in agris, & in tectis ſylueſtribus abditos,
ratione quadā cōpulit in vnum locū, & cōgregauit, & eos in
vnāquāq; rem inducens vtilē atq; honeſtam, primo propter
inſolentiā reclamantes, deinde propter rationē atq; orationē
ſtudioſius audiētes, ex feris & immanibus mites reddidit &
9 manſuetos. Ac mihi quidem videtur hoc, nec tacita, nec
inops dicendi ſapientia perficere potuiſſe, vt homines à con
ſuetudine ſubito cōuerteret, & ad diuerſas vitæ rationes tra
10 duceret. Age vero, vrbibus conſtitutis, vt fidem colere, &
iuſtitiam retinere diſcerent, & aliis parere ſua voluntate cō
ſueſcerent, ac nō modo labores excipiendos cōmunis cau-
ſa commodi, ſed etiam vitam amittēdam exiſtimarent, quî
tādem fieri potuit, niſi homines ea quæ ratione inueniſſent,
11 eloquentia perſuadere potuiſſent? Profecto nemo niſi gra
ui ac ſuaui cōmotus oratione, cum viribus plurimū poſſet,
ad ius voluiſſet ſine vi deſcēdere: vt inter quos poſſet excel
lere, cum iis ſe pateretur æquari, & ſua voluntate à iucundiſ
ſima conſuetudine recederet, quæ præſertim iā naturæ vim
12 obtineret propter vetuſtatem. Ac primo quidem ſic, & na
ta & progreſſa lōgius eloquentia videtur: & item poſtea ma
ximis in rebus pacis & belli cum ſummis hominum vtilita-
tibus eſſe verſata. Poſtquam vero cōmoditas quædam pra-
ua virtutis imitatrix ſine ratione officii dicendi copiā con-
ſecuta eſt: tum ingenio freta malitia peruertere vrbes, &
vitas hominum labefactare aſſueuit. Atque huius quo-
que exordium mali, quoniam principium boni diximus,
13 explicemus. Veriſimillimum mihi videtur quodam tem-
pore, neque in publicis rebus infantes & inſipientes ho-

mines solitos esse versari, nec vero ad priuatas causas ma-
gnos, ac disertos homines accedere: sed cum à summis vi-
ris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non
incallidos homines, qui ad paruas cõtrouersias priuatorum
accederent. Quibus in controuersiis cum sæpe à mendacio
contra verum homines stare consuescerent, dicẽdi assidui-
tas aluit audaciam, vt necessario superiores illi propter in-
iurias ciuium resistere audacibus & opitulari suis quisque
necessariis cogerẽtur. Itaque cum in dicẽdo sæpe par, nõ- 14
nunquam etiam superior visus esset is, qui omisso studio sa-
pientiæ, nihil sibi præter eloquentiã cõparasset, fiebat vt &
multitudinis, & suo iudicio dignus qui rẽp. gereret, videre-
tur. Hinc nimirũ nõ iniuria, cũ ad gubernacula reip. teme-
rarii atq; audaces homines accesserãt, maxima ac miserri-
ma naufragia fiebãt. Quibus rebus tãtum odii atq; inuidiæ
suscepit eloquentia, vt homines ingeniosissimi, quasi ex ali-
qua turbida tempestate in portũ, sic ex seditiosa, & tumul-
tuosa vita se in studiũ aliquod traderent quietum. Quare 15
mihi videntur postea cætera studia recta atque honesta per
otium cõcelebrata ab optimis enituisse: hoc vero à plerisq;
eorũ desertũ obsoleuisse eo tempore, quo multo vehemen
tius erat retinendũ, & studiosius adaugendũ. Nã quò indi-
gnius rem honestissimã & rectissimã violabat stultorum, &
improborũ temeritas & audacia summo cũ reip. detrimen-
to, eò studiosius & illis resistendũ fuit, & reip. cõsulendum.
Quod nostrũ illum nõ fugit Catonem, neq; Lælium, neq;
horum (vt vere dicã) discipulũ Aphricanũ, neq; Gracchos
Aphricani nepotes, quibus in hominibus erat summa virt⁹,
& summa virtute amplificata authoritas, & quæ his reb⁹ or-
namento, & reipublicæ præsidio esset, eloquentia. Quare 16
meo quidem animo nihilominus eloquentiæ studendũ est,
etsi ea quidam & priuatim & publice peruerse abutuntur: sed
eo quidem vehementius, ne mali magno cũ detrimento bo
norum, & cõmuni omniũ pernicie plurimũ possint: cũ præ-
sertim hoc vnum sit quod ad omnes res & priuatas & publi
cas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris,

hoc eodem vita iucunda fiat. Nā hinc ad remp. plurima cō-
moda veniūt, ſi moderatrix omniū rerū præſto eſt ſapiētia:
hinc ad ipſos qui eā adepti ſnut, laus, honor, dignitas con-
fluit, hinc amicis quoq; eorum certiſſimū ac tutiſſimū præ-
ſidium cōparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum
multis rebus humiliores & infirmiores ſint, hac re maxime
beſtiis præſtare, quòd loqui poſſunt. Quare præclarū mihi
quiddā videtur adeptus is, qui qua re homines beſtiis præ-
17 ſtēt, ea in re hominibꝰ ipſis antecellat. Hoc ſi fortè nō na-
tura modo, neque exercitatione cōficitur, verum etiā artifi
cio quodā cōparatur, nō alienū eſt videre quæ dicāt ii, qui
18 quædā eius rei præcepta nobis reliquerūt. Sed antequam
de præceptis oratoriis dicamꝰ, videtur dicēdū de genere ip-
ſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nā his
rebus cognitis, facilius, & expeditius vniuſcuiuſque ani-
mus ipſam rationem, ac viam artis conſyderare poterit.
19 Ciuilis quædam ratio eſt, quæ multis & magnis ex rebus
cōſtat. Eius quædā magna & ampla pars eſt artificioſa elo-
quentia, quā Rhetoricā vocāt. Nā neque cum iis ſentimus,
qui ciuilem ſcientiam eloquentia nō putant indigere, & ab
iis, qui eam putant omnem rhetoris vi & artificio cōtineri,
20 magnopere diſſentimus. Quare hanc oratoriā facultatem
in eo genere ponemus, vt eā ciuilis ſcientiæ partem eſſę di-
21 camus. Officium autem eius facultatis videtur eſſe, dicere
appoſite ad perſuaſionem. Finis, perſuadere dictione. Inter
officium autem & finem hoc intereſt: quòd in officio quid
fieri, in fine quid officio cōueniat, conſyderatur. vt medici
officium dicimꝰ eſſe, curare appoſite ad ſanādum: finem, cu
ratione ſanare. Item oratoris quid officium, & quid finē eſ-
ſe dicamus intelligemus, cum id quod facere debet, officiū
eſſe dicemus: illud cuius cauſa facere debet, finē appellabi-
22 mus. Materiā artis eā dicimꝰ, in qua omnis ars & ea facul-
tas quæ cōficitur ex arte, verſatur. vt ſi medicinæ materiam
dicamus morbos, ac vulnera, quòd in his omnis medicina
verſetur: item quibus in rebus verſatur ars, & facultas orato
ria, eas res materiā artis rhetoricæ nominamꝰ. Has autē res

alii plures, alii pauciores exiſtimauerũt. Nã Gorgias Leõ-
tinus antiquiſſimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorẽ
optime poſſe dicere exiſtimauit. Hic infinitã & immenſam
huic artificio materiã ſubiicere videtur. Ariſtoteles autem,
qui huic arti plurima adiumenta atque ornamẽta ſubmini-
ſtrauit, tribus in generibus rerum verſari rhetoris officium
putauit, demõſtratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonſtrati-
uum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem,
aut vituperationẽ. Deliberatiuũ eſt, quod poſitũ in diſcepta-
tione & cõſultatione ciuili, habet in ſe ſentẽtiæ dictionem.
Iudiciale eſt, quod poſitũ in iudicio habet in ſe accuſatio-
nem & defenſionem, aut petitionem & recuſationẽ. Et, quẽ-
admodum noſtra quidem fert opinio, oratoris ars, & facul-
tas in hac materia tripertita verſari exiſtimanda eſt. Nã Her
magoras quidem nec quid dicat attendere, nec quid polli-
ceatur intelligere videtur, qui oratoris materiam in cau-
ſam, & quæſtionem diuidit. Cauſam eſſe dicit, rem quæ 23
habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam cum perſo-
narum certarum interpoſitione: quã nos quoque oratori di
cimus eſſe attributã: nã ei tres eas partes, quas antè dixim[9],
ſupponímus, iudicialẽ, deliberatiuã, demõſtratiuã. Quæ- 24
ſtionem autem eã appellat, quæ habeat in ſe controuerſiam
in dicendo poſitam ſine certarum perſonarum interpoſitio-
ne, ad huncm odum: vt, Quid ſit bonum in vita, præter ho-
neſtatem. Veríne ſint ſenſus. Quæ ſit mundi forma. Quæ
ſit ſolis magnitudo. Quas quæſtiones procul ab oratoris of
ficio remotas, facile omnes intelligere exiſtimamus. Nam
quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum plurimo
cum labore cõſumpta intelligimus, eas ſicut aliquas paruas
res oratori attribuere magna amentia videtur. Quod ſi ma-
gnam in his Hermagoras habuiſſet facultatem, ſtudio & di
ſciplina comparatam, videretur fretus ſua ſcientia falſum
quiddam conſtituiſſe de oratoris officio, & non quid ars,
ſed quid ipſe poſſet, expoſuiſſe: nunc vero ea vis eſt in ho-
mine, vt ei multo rhetoricã citius quis ademerit, quàm phi-
loſophiã cõceſſerit. Neque eò dico, quòd eius ars quã edi-

dit, mihi mēdoſiſſime ſcripta videatur: (Nā ſatis in ea videtur ex antiquis auribus ingenioſe & diligenter electas res collocaſſe, & nonnihil ipſe quoq; noui protuliſſe) verū oratori minimū eſt de arte loqui, quod hic fecit: ſed multo maximum ex arte dicere, quod eū minime potuiſſe omnes videmus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ videtur ar-
25 tis ea, quā Ariſtoteli viſam eſſe diximus. Partes autem hæ ſunt, quas plerique dixerunt, inuentio, diſpoſitio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inuentio eſt excogitatio rerum verarum, aut veriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio eſt rerū inuentarū in ordinem diſtributio. Elocutio eſt idoneorum verborū & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria eſt firma animi rerum ac verborum ad inuentionem perceptio. Pronuntiatio eſt ex rerum
26 & verborum dignitate, vocis & corporis moderatio. Nūc his rebus breuiter conſtitutis, eas rationes, quibus oſtendere poſſimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. nam & multorum verborum indigent, & non tātopere ad artis deſcriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem qui artem rhetoricam ſcribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis ac partibus ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidem videtur cōiunctim agendum de materia ac partibus. Quare inuētio, quæ princeps eſt omnium partium, potiſſimum in omni cauſarū genere qualis debeat eſſe conſyderetur.

27 Omnis res quæ habet in ſe poſitam in dictione, aut diſceptatione aliquam controuerſiam, aut facti, aut nominis, aut
28 generis, aut actionis cōtinet quæſtionē. Eam igitur quæſtionem, ex qua cauſa naſcitur, cōſtitutionem appellamus. Conſtitutio eſt prima conflictio cauſarū ex depulſione intentionis profecta, hoc modo, Feciſti: nō feci, aut iure feci. Cum facti controuerſia eſt, quoniam coniecturis cauſa firmatur, conſtitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis eſt, cōſtitutio definitiua nominatur. Cum vero qualis ſit res quæritur, quia & de vi, & de genere negotii cōtrouerſia eſt, cōſtitutio ge-

neralis vocatur. At cum cauſa ex eo pendet, quòd non aut
is agere videtur quem oportet, aut non cum eo quicum o-
portet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo cri-
mine, qua pœna oportet, tranſlatitia dicitur conſtitutio,
quia actio, trãſlationis & commutationis indigere videtur.
Atque harum aliquã in omne cauſæ genus incidere neceſ-
ſe eſt. Nam in quam non inciderit, in ea nihil eſſe poterit
controuerſiæ. Quare eam nec cauſam quidẽ conuenit pu-
tari. Ac facti quidem controuerſia in omnia tẽpora poteſt 29
diſtribui. Nam quid factũ ſit, poteſt quæri hoc modo, Oc-
cideritne Aiacem Vlyſſes. Et quid fiat, hoc modo, Bonóne
animo ſint erga populum Ro. Fregellani. Et quid futurum
ſit, hoc modo, Si Carthaginem reliquerimus incolumem,
num quid ſit incommodi ad rempublicam peruenturum.

Nominis cõtrouerſia eſt, cum de facto conuenit, & quæ- 30
ritur, id quod factum eſt, quo nomine appelletur. Quo in
genere neceſſe eſt ideo nominis eſſe controuerſiam, non
quòd de re ipſa non cõueniat, non quòd de facto non con
ſtet: ſed quòd id quod factum ſit, aliud alii videatur eſſe, &
idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiuſmodi
generibus definienda res erit verbis, & breuiter deſcriben-
da: vt ſiquis ſacrum ex priuato ſurripuerit, vtrum fur, an ſa
crilegus ſit iudicandus. Nam id cum quæritur, neceſſe erit
definire vtrũque, quid ſit fur, quid ſacrilegus: & ſua deſcri-
ptione oſtendere, alio nomine illam rem de qua agitur, ap-
pellari oportere atque aduerſarii dicunt. Generis eſt con 31
trouerſia, cum & quid factum ſit, cõuenit: & quo id factum
nomine appellari oporteat, conſtat: & tamen quantũ, & cu-
iuſmodi, & omnino quale ſit quæritur, hoc modo, Iuſtum
an iniuſtum, vtile an inutile, & omnia in quibus quale ſit id
quod factum eſt, quæritur ſine vlla nominis controuerſia.
Huic generi Hermagoras partes quatuor ſuppoſuit, deli-
beratiuam, demonſtratiuam, iuridicialem, negotialem.
Quod eius, vt nos putamus, non mediocre peccatum repre
hendendum videtur: verum breui: ne ſi aut taciti præterie-
rimus, ſine cauſa non ſecuti eum putemur: aut ſi diutius in

hoc conſtiterimus, morã atque impedimentũ reliquis præ-
32 ceptis intuliſſe videamur. Si deliberatio, & demonſtratio genera ſunt cauſarũ, non poſſunt recte partes alicuius generis cauſæ putari. Eadẽ enim res alii genus eſſe, alii pars poteſt: eidem genus eſſe, & pars non poteſt. Deliberatio autẽ, & demõſtratio genera ſunt cauſarũ. Nam aut nullum cauſæ genus eſt, aut iudiciale ſolum, aut & iudiciale, & demonſtratiuũ, & deliberatiuũ. Nullum dicere cauſæ eſſe genus, cum cauſas eſſe multas dicat, & in eas præcepta det, amentia eſt. Vnum autẽ iudiciale ſolum eſſe quî poteſt? cum deliberatio & demonſtratio neque ipſæ ſimiles inter ſe ſint, & ab iudiciali genere plurimũ diſſideãt, & ſuum quæque finẽ habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, vt omnia tria genera ſint cauſarum. Deliberatio igitur & demõſtratio non poſſunt recte partes alicuius generis cauſæ putari. Male igitur eas generalis cõſtitutionis partes eſſe dixit. Quòd ſi generis cauſæ partes non poſſunt recte putari, multo mi-
33 nus recte partis cauſæ partes putabũtur. Pars autem cauſæ cõſtitutio eſt omnis. Non enim cauſa ad conſtitutionẽ, ſed conſtitutio ad cauſam accommodatur, ſed demonſtratio & deliberatio generis cauſæ partes non poſſunt recte putari, quòd ipſa ſunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde ſi conſtitutio, & ipſa, & pars eius quælibet, intẽtionis depulſio eſt: quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec cõſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At ſi quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt: demonſtratio, & deliberatio, neque conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt.

Si igitur conſtitutio, & ipſa, & pars eius quælibet intentionis depulſio eſt: deliberatio, & demonſtratio, neque conſtitutio, neque pars cõſtitutionis eſt. Placet autem ipſi conſtitutionẽ intẽtionis eſſe depulſionẽ. Placeat igitur oportet, demonſtrationẽ, & deliberationẽ nec eſſe conſtitutionem, nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem incommodo vrgebitur, ſiue cõſtitutionẽ primam cauſæ accuſatoris confirmationem dixerit, ſiue defenſoris primam deprecationẽ.

Nam tum eadẽ omnia incõmoda ſequentur. Deinde con 34
iecturalis cauſa non poteſt ſimul ex eadem parte eodem in
genere & coniecturalis eſſe, & definitiua. Rurſus nec de-
finitiua cauſa poteſt ſimul ex eadem parte eodẽ in genere
& definitiua eſſe & tranſlatiua. Et omnino nulla cõſtitutio,
nec pars conſtitutionis poteſt ſimul & ſuam habere, & alte-
rius in ſe vim continere. Ideo quòd vnaquæque ex ſe, &
ex ſua natura ſimpliciter conſyderatur. Altera autem aſ-
ſumpta, numerus conſtitutionum duplicatur, non vis con-
ſtitutionis augetur. At deliberatiua cauſa ſimul ex eadem 35
parte eodem in genere & coniecturalẽ, & generalem, & defi
nitiuam, & tranſlatiuam ſolet habere conſtitutionem, &
vnam aliquando, & plures nonnunquam: ergo ipſa nec con
ſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtra-
tione ſolet vſu euenire. Genera ergo, vt antè diximus, hæc
cauſarum putanda ſunt, non partes alicuius cõſtitutionis.

Hæc ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, par
tes nobis videtur duas habere, iuridicialem & negotialem.

Iuridicialis eſt, in qua æqui & recti natura, aut præmii aut 36
pœnæ ratio quæritur. Negotialis eſt, in qua quid iuris ex
ciuili more, & æquitate ſit conſyderatur: cui diligẽtiæ præ-
eſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur. Ac iuridicialis
quidem ipſa in duas diſtribuitur partes, abſolutã & aſſum-
ptiuã. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe cõtinet iuris & iniuriæ
quæſtionẽ. Aſſumptiua eſt, quæ ipſa ex ſe nihil firmi dat
ad recuſationem: foris autem aliquid defenſionis aſſumit.

Eius partes ſunt quatuor, cõceſſio, remotio criminis, re-
latio criminis, comparatio. Cõceſſio eſt, cum reus non id
quod factũ eſt, defendit, ſed vt ignoſcatur poſtulat. Hæc in
duas partes diuiditur, purgationem & deprecationẽ. Pur-
gatio eſt, cum factũ conceditur, culpa remouetur. Hæc par
tes habet tres, imprudẽtiã, caſum, neceſſitatẽ. Deprecatio
eſt, cum peccaſſe & cõſulto peccaſſe reus ſe cõfitetur, & ta
men vt ignoſcatur, poſtulat: quod genus perraro poteſt ac-
cidere. Remotio criminis eſt, cũ id crimẽ quod infertur,
ab ſe & à ſua culpa, vi & poteſtate in alium reus remouere

conatur. Id dupliciter fieri poterit, ſi aut cauſa, aut factum in alium transfertur. Cauſa transfertur, cum aliena dicitur vi, & poteſtate factum. Factum autē, cum alius aut debuiſſe, aut potuiſſe facere dicitur. Relatio criminis eſt, cum ideo iure factū dicitur, quòd alius antè iniuria laceſſierit. Comparatio eſt, cum aliud aliquod factum rectum aut vtile contēditur: quod vt fieret, illud quod arguitur, di-
37 citur eſſe cōmiſſum. In quarta conſtitutione, quā Tranſlatiuam nominamus, eius conſtitutionis eſt controuerſia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tēpore agere oporteat, quæritur. aut omnino aliquid de commutatione aut infirmatione actionis agitur. Huius conſtitutionis Hermagoras inuentor eſſe exiſtimatur: non quia non vſi ſint ea veteres oratores ſæpe multi, ſed quia non animaduerterint artis ſcriptores eam ſuperiores, nec retulerint in numerum conſtitutionum. Poſt autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudētia falli putamus (res enim perſpicua eſt) quàm inuidia atque obtrectatione quadā impediri. Et conſtitutiones quidem, & earum partes expoſuimus: exempla autem cuiuſque generis tunc commodius expoſituri videmur, cum in vnumquodque eorum argumētorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum cauſæ ſtatim poterit accommo-
38 dari. Conſtitutione cauſæ reperta ſtatim placet conſyderare vtrum cauſa ſit ſimplex, an coniuncta: & ſi coniuncta erit, vtrum ſit ex pluribus quæſtionibus iūcta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt, quæ abſolutam in ſe cōtinet vnam quæſtionem, hoc modo, Corinthiis bellum indicamus, an non? Coniūcta ex pluribus quæſtionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo, Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginēſibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, vtrum potius, aut quid potiſſimum ſit quæritur, ad hunc modum, Vtrum exercitus in Macedoniam cōtra Philippum mittatur, qui ſociis ſit auxilio: an teneatur in Italia, vt quammaximæ con-

tra Annibalem copiæ ſint. Deinde conſyderãdum eſt, an 39
in ratione, an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti controuerſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autem genera quæ ſunt ſeparata à conſtitutionibus, quinque ſunt. Nam tum verba ipſa videntur cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum inter ſe duæ leges aut plures diſcrepare, tum id quod ſcriptum eſt, duas aut plures res ſignificare videtur, tum ex eo quod ſcriptũ eſt aliud quoque quod non ſcriptum eſt, inueniri, tum vis verbi quaſi in definitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia, ſecundum ex contrariis legibus, tertiũ ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum definitiuum nominamus. Ratio autem eſt, cum omnis quæſtio non in ſcriptione, ſed in aliqua argumẽtatione conſiſtit. Ac tum 40
conſyderato genere cauſæ, & cognita conſtitutione, cum ſimpléxne an cõiuncta ſit intellexeris, & ſcripti an rationis habeat cõtrouerſiam videris, deinceps erit videndum, quæ quæſtio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum cauſæ ſit, quæ omnia à conſtitutione proficiſcantur, oportet.

Quæſtio eſt ea, quæ ex conflictione cauſarum gignitur controuerſia, hoc modo, Non iure feciſti: iure feci. Cauſarum autem hæc eſt conflictio, in qua cõſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur cõtrouerſia, quam quæſtionem dicimus, hoc modo, Iuréne fecerit. Ratio eſt ea quæ cõtinet cauſam: quæ ſi ſublata ſit, nihil in cauſa controuerſiæ relinquetur, hoc modo (vt docendi cauſa in facili & peruulgato exemplo conſiſtamus) Oreſtes ſi accuſetur matricidii, niſi hoc dicat, Iure feci: illa enim patrem meum occiderat, non habet defenſionem, qua ſublata, omnis quoq; controuerſia ſublata ſit. Ergo eius cauſæ ratio eſt, quod illa Agamẽnonem occiderit. Iudicatio eſt, quæ ex infirmatione & cõfirmatione rationis naſcitur controuerſia. Nam ſit ea nobis expoſita ratio quam paulo antè expoſuimus. Illa enim meum, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduerſarius, abs te filio matrẽ necari oportuit. potuit enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis illa

ſumma naſcitur controuerſia, quam Iudicationem appellamus. Ea eſt huiuſmodi, Rectúmne fuerit ab Oreſte matrē
41 occidi, cum illa Oreſtis patrem occidiſſet. Firmamentum eſt firmiſſima argumentatio defenſoris, & aptiſſima ad iudicationem, vt ſi velit Oreſtes dicere, eiuſmodi animū matris ſuæ fuiſſe in patrem ſuum, in ſeipſum, ac ſorores, in regnum, in famā generis & familiæ, vt ab ea pœnas liberi ſui potiſſimum petere debuerint. Et in cæteris quidem conſtitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem conſtitutione, quia ratio non eſt (factū enim non conceditur) non poteſt ex deductione rationis naſci iudicatio. Quare neceſſe eſt eandem eſſe quæſtionē & iudicationē: vt factum eſt, factum non eſt, factúmne ſit. Quot autem in cauſa conſtitutiones, aut earum partes erunt, totidem neceſſe erit quæſtiones, rationes, iudicatio-
42 nes, firmamenta reperiri. His omnibus in cauſa repertis, tum denique ſingulæ partes totius cauſæ conſyderandæ ſunt. Nam non vt quicque dicendum primum, ita primum animaduertēdum videtur: ideo quòd illa quæ prima dicuntur, ſi vehemēter velis congruere, & cohærere cum cauſa, ex eis ducas oportet quæ pòſt dicenda ſunt. Quare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationē oportet inueniri argumenta, diligēter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tunc denique ordinādæ ſunt cæteræ partes orationis. Hæ partes ſex eſſe omnino nobis videntur: Exordiū, Narratio, Partitio, Confirmatio, Reprehenſio, Concluſio. Nunc quoniā exordium princeps omnium eſſe debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.
43 Exordium eſt oratio animum auditoris idonee cōparans ad reliquam dictionē: quod eueniet ſi eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare, qui bene exordiri cauſam volet, eum neceſſe eſt genus ſuæ cauſæ diligenter antè co-
44 gnoſcere. Genera cauſarum ſunt quinque, Honeſtum, Admirabile, Humile, Anceps, Obſcurum. Honeſtum cauſæ genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra auditoris fauet animus. Admirabile eſt, à quo alienatus eſt animus eorum,

qui audituri ſunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum videtur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia eſt, aut cauſa, & honeſtatis & turpitudi nis particeps, vt beneuolētiam pariat & offenſionem. Obſcurum, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotiis cauſa implicita eſt. Quare, cum tam diuerſa ſint genera cauſarum, exordiri quoque diſpari
ratione in vnoquoque genere neceſſe eſt. Igitur exor- 45
dium in duas partes diuiditur, in principium & inſinuationem. Principium eſt oratio perſpicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum.

Inſinuatio eſt oratio quadam diſſimulatione & circuitione obſcure ſubiens auditoris animum. In admirabili genere cauſæ, ſi non omnino infeſti auditores erūt, principio beneuolentiam comparare licebit: ſin erunt vehemēter abalienati, confugere neceſſe erit ad inſinuationem. Nam ab iratis ſi perſpicue pax & beneuolentia petitur, non modo ea nō inuenitur, ſed augetur potius atque inflāmatur odium.

In humili autem genere cauſæ, contemptionis tollendæ cauſa, neceſſe erit attentum efficere auditorem. Anceps genus cauſæ, ſi dubiam iudicationem habebit, ab ipſa iudicatione exordiēdum eſt: ſinautem partem turpitudinis, & partem honeſtatis habebit, beneuolentiā captare oportebit, vt in genus honeſtum cauſa trāſlata videatur: cum autem erit honeſtum cauſæ genus, vel præteriri principium poterit, & ſi commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmiſſima ratione noſtræ dictionis: vel ſi vti principio placebit, beneuolentiæ partibus vtendum eſt, vt id quod eſt augeatur. In obſcuro autem genere cauſæ per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniam, quas res exordio conficere oporteat dictum eſt, reliquum eſt vt oſtendatur quibus quæque res rationibus
confici poſſit. Beneuolētia quatuor ex locis comparatur: 46
Ab noſtra, ab aduerſariorum, ab iudicum perſona, ab ipſa cauſa. Ab noſtra, ſi de noſtris factis & officiis ſine arrogantia dicemus: ſi crimina illata, & aliquas minus honeſtas

ſuſpiciones iniectas diluemus, ſiquæ incommoda accide-
rint, aut quæ inſtent difficultates, proferemus: ſi prece &
obſecratione humili ac ſupplici vtemur. Ab aduerſariorũ
autem, ſi eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contem-
ptionem adducemus. In odium adducentur, ſiquid eorum
ſpurce, ſuperbe, crudeliter, malitioſe factum proferetur. In
inuidiam, ſi vis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ
proferentur, atque eorum vſus arrogans & intolerabilis, vt
his rebus magis videantur, quàm cauſæ ſuæ confidere. In
contemptionem adducentur, ſi eorum inertia, negligentia,
ignauia, deſidioſum ſtudium, & luxurioſum otium profe-
retur. Ab auditorum perſona beneuolentia captabitur, ſi
res ab his fortiter, ſapienter, manſuete geſtæ proferentur,
vt nequa aſſentatio nimia ſignificetur, & ſi de his, quàm ho
neſta exiſtimatio, quantáque eorum iudicii & authoritatis
expectatio ſit, oſtendetur. Ab ipſis rebus ſi noſtram cau-
ſam laudando extollemus, aduerſariorum cauſam per con-
47 temptionẽ deprimemus. Attentos autem faciemus, ſi de-
monſtrabimus ea quæ dicturi erimus, magna, noua, incredi
bilia eſſe, aut ad omnes, aut ad eos qui audiunt, aut ad ali-
quos illuſtres homines, aut ad deos immortales, aut ad ſum
mam reipublicæ pertinere: & ſi pollicebimur nos breui no-
ſtram cauſam demõſtraturos, atque exponemus iudicatio-
nem, aut iudicationes, ſi plures erunt. Dociles auditores
faciemus, ſi aperte & breuiter ſummam cauſæ exponemus,
hoc eſt, in quo conſiſtat cõtrouerſia. Nam & cum docilem
velis facere, ſimul attentum facias oportet. Nam is maxime
docilis eſt, qui attentiſſime eſt paratus audire. Nunc inſi-
nuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps di
48 cendum videtur. Inſinuatione igitur vtendũ eſt, cum ad-
mirabile genus cauſæ eſt, hoc eſt, vt antè diximus, cum ani
mus auditoris infeſtus eſt. Id autem tribus ex cauſis fit ma
xime, ſi aut ineſt in ipſa cauſa quædam turpitudo, aut ſi ab
iis qui antè dixerunt, iam quiddam auditori perſuaſum vi-
detur, aut ſi eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi
quos audire oportet, defeſſi ſunt audiendo. Nam ex hac

quoque re non minus quàm ex primis duabus in orationē nonnunquā animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionem, aut pro eo homine in quo offenditur, alium hominē qui diligitur, interponi oportet: aut pro re in qua offenditur, aliam rem quæ probatur: aut pro re hominem, aut pro homine rem, vt ab eo quod odit, ad id quod diligit auditoris animus traducatur: & dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea quæ indignantur aduersarii, tibi quoq; indigna videri. Deinde, cum lenieris eum qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquā de aduersariis esse dicturū, neq; hoc, neq; illud, vt neq; aperte lædas eos qui diligūtur, & tamen id obscure faciens quoad possis alienes ab eis auditorum voluntatē, & aliquorū iudicium simili de re, aut authoritatē proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut cōsimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin oratio aduersariorū fidem videbitur auditoribus fecisse, quod ei qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo quod aduersarii sibi firmissimū putarint, & maxime ii qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab aduersarii dicto exordiri, & ab eo potissimū, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione vti quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas cum admiratione. Nam auditor cum eum defensorē quem aduersarii perturbatum putant oratione, videt animo firmissimo cōtradicere paratum, plerunque se potius temere assensisse, quàm illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa, te breuius quàm paratus fueris esse dicturum, commodum est polliceri, non imitaturū aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua & ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus strepitum, acclamationē, aut iam parata, quæ vel apologum vel fabulam, vel aliquam contineat irrisionem. aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum,

horribile ſtatim non incommodum eſt iniicere. Nam vt ci
bi ſatietas & faſtidium, aut ſubamara aliqua re releuatur,
aut dulci mitigatur: ſic animus defeſſus audiendo, aut ad-
miratione integratur, aut riſu renouatur. Ac ſeparatim
quidem quæ de principio & inſinuatione dicenda videban
tur, hæc ferè ſunt: nunc quiddam breue communiter de v-
49 troque præcipiendum videtur. Exordium ſententiarum
& grauitatis plurimũ debet habere, & omnino omnia quæ
pertinent ad dignitatem continere in ſe: propterea quòd id
optime faciendum eſt, quod oratorẽ auditori maxime com
mendat: ſplendoris, & feſtiuitatis, & concinnitudinis mini-
mum: propterea quòd ex his ſuſpicio quædã apparationis
atque artificioſæ diligentiæ naſcitur, quæ maxime oratio-
50 ni fidem, oratori adimit authoritatẽ. Vitia verò hæc ſunt
certiſſima exordiorum, quæ ſummopere vitare oportebit,
vulgare, commune, cõmutabile, longum, ſeparatum, tranſ-
latum, contra præcepta. Vulgare eſt, quod in plures cau-
ſas poteſt accommodari, vt conuenire videatur. Commu
ne eſt, quod nihilo minus in hanc quàm in contrariam par
tem cauſæ poteſt conuenire. Commutabile eſt, quod ab
aduerſario poteſt leuiter mutatum ex contraria parte dici.
Longũ eſt, quod pluribus verbis aut ſentẽtiis vltra quàm
ſatis eſt, producitur. Separatũ eſt, quod non ex ipſa cauſa
ductum eſt, nec ſicut aliquod membrũ annexum orationi.
Tranſlatũ eſt, quod aliud cõficit, quàm cauſæ genus po-
ſtulat: vt ſiquis docilem faciat auditorẽ, cum beneuolentiã
cauſa deſyderat: aut ſi principio vtatur, cũ inſinuationẽ res
poſtulat. Cõtra præcepta eſt, quod nihil eorũ efficit, quo-
rum cauſa de exordiis præcepta traduntur: hoc eſt, quod
eum qui audit, neque beneuolum, neque attentum, neque
docilem reddit: aut quo profecto nihil peius eſt, vt contra
ſit, facit. Ac de exordio quidem ſatis dictum eſt.
51 Narratio eſt, rerum geſtarum, aut vt geſtarum expoſitio.
Narrationũ tria ſunt genera. Vnum genus eſt, in quo ipſa
cauſa, & omnis ratio controuerſiæ continetur. Alterum, in
quo digreſſio aliqua extra cauſam, aut criminationis, aut

ſimilitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, de quo agitur, aut amplificationis cauſa interponitur. Tertium genus eſt remotum à ciuilibus cauſis, quod delectationis cauſa non inutili cum exercitatione dicitur & ſcribitur. Eius partes ſunt duæ, quarum altera in negotiis, altera in perſonis maxime verſatur. Ea quæ in negotiorum expoſitione poſita eſt, tres habet partes, fabulam, hiſtoriã, argumentum. Fabula eſt, in qua nec veræ, nec veriſimiles res continentur: cuiuſmodi eſt, Angues ingentes alites iuncti iugo. Hiſtoria eſt, geſta res ab ætatis noſtræ memoria remota. quod genus eſt, Appius indixit Carthaginenſibus bellum. Argumẽtum eſt, ficta res, quæ tamen fieri potuit. Huiuſmodi apud Terentium, Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia. Illa autem narratio, quæ verſatur in perſonis, eiuſmodi eſt, vt in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermones & animi perſpici poſſint, hoc modo,

Venit ad me ſæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adoleſcentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges: nimium ineptus es:
Nimium ipſe durus eſt præter æquúmq; & bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtiuitas confecta ex rerum varietate, animorũ diſſimilitudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, deſyderio, diſſimulatione, errore, miſericordia, fortunæ cõmutatione, inſperato incõmodo, ſubita lætitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex iis quæ poſtea de elocutione præcipiẽtur, ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quæ cauſæ continet expoſitionem, dicendum videtur. Oportet igitur eam tres habere 52
res, vt breuis, vt aperta, vt probabilis ſit. Breuis erit, ſi vn- 53
de neceſſe eſt, inde initiũ ſumetur, & non ab vltimo repetetur: & ſi cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes nõ dicentur: nam ſæpe ſatis eſt quod factum ſit dicere, non vt enarres quẽadmodũ ſit factũ: & ſi non longius quàm quod ſcitu opus eſt, in narrando procedetur, & ſi nullam in rem aliam tranſibitur: & ſi ita dicetur, vt nonnunquam ex eo

quod dictũ sit, id quod dictũ non sit, intelligatur: & si non modo id quod obest, verũ etiã id quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: etsi semel vnumquodq; dicetur, & si non ab eo in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, vt cum se breues putent esse, lõgissimi sint, cum dent operam vt res multas breuiter dicãt, non vt omnino paucas res dicãt, & non plures quàm necesse sit. Nam plerisq; breuiter dicere videtur, qui ita dicit, Accessi ad ædes, puerũ euocaui, respõdit: quæsiui dominũ, domi negauit esse. Hic tãetsi tot res breuius nõ potuit dicere, tamẽ quia satis fuerat dixisse, domi negauit esse, fit rerũ multitudine lõgus. Quare hoc quoq; in genere vitãda est breuitatis imitatio, & nõ minus rerũ non necessariarũ,
54 quàm verborũ multitudine supersedendũ est. Aperta autem narratio poterit esse, si vt quicq; primũ gestum erit, ita primũ exponetur, & rerum ac temporũ ordo seruabitur, vt ita narretur vt gestæ res erunt, aut vt potuisse geri videbuntur. Hic cõsyderandũ erit, nequid perturbate, nequid contorte dicatur, nequã in aliam rem transeatur, ne ab vltimo repetatur, ne ad extremũ prodeatur, nequid quod ad rem pertineat, prætereatur, & omnino quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoq; in genere sunt cõseruãda. Nam sæpe res parũ est intellecta lõgitudine magis, quàm obscuritate narrationis. Ac verbis quoq; dilucidis vtendũ est, quo de gene
55 re dicendum est in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio si in ea videbũtur inesse ea quæ solent apparere in veritate, si personarũ dignitates seruabũtur, si causæ factorum extabũt, si fuisse facultates faciundi videbũtur, si tempus idoneũ, si spatii satis, si locus opportunus ad eandẽ rem qua de re narrabitur, fuisse ostendetur, si res & ad eorũ qui agunt, naturã, & ad vulgi rumorẽ, & ad eorum qui audiũt, opinionẽ accõmodabitur. Ac veri quidem similis ex his ra-
56 tionibus esse poterit. Illud autem præterea consyderare oportebit, ne aut cum obsit narratio, aut cum nihil prosit, tunc interponatur, aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum cum ipsius rei gestæ

expoſitio magnam excipit offenſionem, quam argumentando, & cauſam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei geſtæ diſpergere in cauſam, & ad vnamquanque confeſtim rationem accommodare, vt vulneri præſto medicamẽtum ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cum ab aduerſariis re expoſita, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare, aut cum ab iis qui audiunt, ita tenetur negotium, vt noſtra nihil interſit, eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt.

Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus, nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodũ cauſa poſtulat, narratur, cum aut id quod aduerſario prodeſt, dilucide & ornate exponitur, aut id quod ipſum adiuuat, obſcure dicitur & negligenter. Quare, vt hoc vitium vitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ, contraria quæ præteriri poterunt prætereundo, quæ illius erunt, leuiter attingendo, ſua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum videtur. Deinceps ad partitionem tranſeamus.

Recte habita in cauſa partitio, illuſtrem & perſpicuam to- 57
tam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum vtraque magnopere ad aperiendam cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quæ quid cum aduerſariis conueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certũ quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributiua: ex qua cõficitur, vt certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc vtroque genere partitionis quemadmodum conueniat vti, breuiter dicendũ videtur. Quæ partitio, quid conueniat aut 58
quid non cõueniat oſtendit, hæc debet illud quod conuenit, inclinare ad ſuæ cauſæ commodum hoc modo, Interfectam matrẽ eſſe à filio, cõuenit mihi cum aduerſariis. Item

contra, Interfectum eſſe à Clytæmneſtra Agamemnonem
conuenit. Nam hic vterque & id poſuit quod cōueniebat,
& tamen ſuæ cauſæ commodo conſuluit. Deinde, quid in
controuerſia ſit, ponendum eſt in iudicationis expoſitione:
59 quæ quemadmodū inueniretur, antè dictum eſt. Quæ au
tem partitio rerum diſtributam continet expoſitionē, hæc
habere debet breuitatē, abſolutionē, paucitatem. Breuitas
eſt, cum niſi neceſſariū nullum aſſumitur verbum. Hæc in
hoc genere idcirco vtilis eſt, quòd rebus ipſis, & partibus
cauſæ, non verbis, neque extraneis ornamētis animus audi-
toris tenendus eſt. Abſolutio eſt, per quam omnia quæ inci
dunt in cauſam genera, de quibus poſtea dicendum eſt, am
plectimur partitione. In qua videndum eſt, ne aut aliquod
genus vtile relinquatur, aut ſero extra partitionē, id quod
vitioſiſſimū ac turpiſſimum eſt, inferatur. Paucitas in parti-
tione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponūtur, neque permi-
ſte cum partibus implicantur. Nam genus eſt quod plures
partes amplectitur, vt animal: pars eſt quæ ſubeſt generi, vt
equus. Sed ſæpe eadem res alii genus, alii pars eſt. Nam ho
mo animalis pars eſt: Thebani aut Troiani gen9. Hæc ideo
diligentius inducitur præſcriptio, vt aperte intellecta gene
rali partitione, paucitas generū in partitione ſeruari poſſit.
Nam qui ita partitur, Oſtendam propter cupiditatē, & auda
ciam, & auaritiā aduerſariorū omnia incōmoda ad rempu-
blicā perueniſſe, is non intellexit in partitione expoſito ge
nere, partē ſe generis admiſcuiſſe. Nam genus eſt omnium
nimirū libidinū cupiditas, eius autē generis ſine dubio pars
eſt auaritia. Hoc igitur vitandum eſt, ne cuius genus poſue
ris, eius ſecum aliquā, ſicuti diuerſam & diſſimilē partē po-
60 nas in eadē partitione. Quòd ſiquod in genus plures inci
dent partes, id cum in prima partitione cauſæ erit ſimplici-
ter expoſitū, diſtribuetur eo tempore cōmodiſſime, cum ad
ipſum ventum erit explicandū in cauſæ dictione poſt parti
tionem. Atque illud quoq; pertinet ad paucitatē, ne aut plu-
ra quàm ſatis eſt, demōſtraturos nos eſſe dicamus, hoc mo
do, Oſtendā aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe face-

re, & voluisse, & fecisse: nam fecisse ostendere satis est. Aut cum in causa partitio nulla sit, & quiddã simplex agatur, tamen vtamur distributione, ídque perraro potest accidere. Ac sunt alia quoq; præcepta partitionũ, quæ ad hunc vsum oratoriũ non tantopere pertinẽt, quæ versantur in philosophia: ex quibus hæc ipsa transtulimus quæ cõuenire videbantur, quorũ nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atq; his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, vt & prima quæque pars, vt exposita est in partitione, sic ordine transigatur, & omnibus explicatis, peroratum sit hoc modo, vt nequid posterius præter conclusionẽ inferatur. Partitur autẽ apud Terentiũ breuiter & cõmode senex in Andria, quæ cognoscere libertũ velit, Eo pacto & nati vitã, & consiliũ meũ Cognosces, & quid facere in hac re te velim. Itaque quẽadmodũ in partitione proposuit, ita narrat primũ nati vitã, Nam is postquã excessit ex ephebis Sosia, Liberius viuẽdi fuit potestas. Deinde suum cõsilium, Et nunc id operã do. Post hæc quid Sosiam velit facere, id quod postremũ posuit in partitione, postremũ dicit, Nunc tuum est officiũ. Quẽadmodũ igitur hic & ad primã quanque partem primũ accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi fecit, sic nobis placet & ad singulas partes accedere, & omnibus absolutis, perorare. Nunc de cõfirmatione deinceps, ita vt ordo ipse postulat, præcipiendum videtur.

Confirmatio est, per quam argumentando nostræ causæ 61
fidem, & authoritatem, & firmamẽtum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarũ genera diuidentur. Veruntamen non incommodũ videtur quandam syluam, atque materiam vniuersam antè permistam, & confusam exponere omnium argumentationũ: pòst autem tradere quemadmodum vnumquodque genus causæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat.
Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo 62
quod personis, aut ex eo quod negotiis est attributũ. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunã, habitum, affectionẽ, studia, cõsilia, facta, ca-

63 ſus, orationes. Nomẽ eſt, quod vnicuique perſonæ datur,
quo ſuo quæque proprio, & certo vocabulo appellatur.
64 Naturã ipſam definire difficile eſt. Partes autem eius enu
merare eas, quarũ indigemus ad hanc præceptionẽ, facilius
eſt. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere ver-
ſantur. Mortaliũ autem, pars in hominũ, pars in beſtiarum
genere enumeratur. Atque hominũ genus, & in ſexu cõſy-
deratur, virile an muliebre ſit, & in natione, patria, cogna-
tione, ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheniẽ-
ſis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, qui-
bus cõſanguineis. AEtate, puer an adoleſcẽs, natu grãdior
an ſenex. Præterea cõmoda & incõmoda cõſyderantur ab
natura data animo, aut corpori, hoc modo, Valẽs an imbe-
cillis, lõgus an breuis, formoſus an deformis, velox an tar-
dus ſit, acutus an hebetior, memor an obliuioſus: comis, of
ficioſus, patiens, prudẽs, an cõtrà: et omnino quæ à natura
data animo & corpori cõſyderabũtur, in natura cõſyderan
da ſunt. Nam quæ induſtria cõparãtur, ad habitũ pertinẽt,
65 de quo poſterius dicendũ eſt. In victu conſyderare opor
tet, apud quos & quo more, & cuius arbitratu ſit educatus,
quos habuerit artiũ liberaliũ magiſtros, quos viuẽdi præce-
ptores, quibus amicis vtatur, quo in negotio, quæſtu, artifi-
cio ſit occupatus, quomodo rem familiarẽ adminiſtret, qua
66 cõſuetudine domeſtica ſit. In fortuna quæritur, ſeruus ſit
an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate:
ſi cũ poteſtate, iure an iniuria: fœlix, clarus, an cõtrà, qua-
les liberos habeat. Ac ſi de non viuo quæretur, etiam quali
67 morte ſit affectus, erit cõſyderandũ. Habitũ autẽ appella-
mus, animi aut corporis conſtantẽ & abſolutã aliqua in re
perfectionẽ, vt virtutis, aut artis perceptionẽ alicuius, aut
quãuis ſcientiã. Et item corporis aliquã commoditatẽ non
68 natura datam, ſed ſtudio, & induſtria cõparatam. Affectio
eſt animi aut corporis ex tẽpore aliqua de cauſa cõmuta-
tio: vt lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas,
69 & alia quæ genere in eodem reperiuntur. Studiũ autẽ eſt
animi aſſidua & vehemens ad aliquam rem applicata ma-

gna cum voluntate occupatio, vt philoſophiæ, poetriæ, geo
metriæ, literarum. Conſilium eſt, aliquid faciendi aut non 70
faciendi vere excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & o- 71
rationes tribus ex temporibus conſyderabuntur, quid fece
rit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat,
quid ipſi accidat, quid dicat, aut quid facturus ſit, quid ipſi
caſurum ſit, qua ſit vſurus oratione. Ac perſonis quidem 72
hæc videntur eſſe attributa. Negotiis autem quæ ſunt attri
buta, partim ſunt continentia cũ ipſo negotio, partim in ge
ſtione negotii cõſyderantur, partim adiuncta negotio ſunt,
partim geſtum negotium conſequuntur. Continentia cũ ip
ſo negotio ſunt ea, quæ ſemper affixa eſſe videntur ad rem,
neque ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt breuis com-
plexio totius negotii, quæ ſummam continet facti, hoc mo
do, Parẽtis occiſio, patriæ proditio. Deinde cauſa eius ſum-
mæ, per quam & quamobrem, & cuius rei cauſa factum ſit,
quæritur. Deinde ante rem geſtã, quæ facta ſunt continen-
ter vſque ad ipſum negotium. Deinde in ipſo gerendo ne-
gotio quid actum ſit. Deinde quid poſtea factũ ſit. In ge- 73
ſtione autem negotii, qui locus ſecundus erat de iis quæ ne
gotiis attributa ſunt, quæritur locus, tempus, modus, occa-
ſio, facultas. Locus conſyderatur, in quo res geſta ſit, ex 74
opportunitate quam videatur habuiſſe ad negotium admi-
niſtrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitu-
dine, interuallo, longinquitate, propinquitate, ſolitudine, ce
lebritate, natura ipſius loci, & vicinitate totius regionis. Ex
his etiã attributionibꝰ, ſacer an prophanus, publicus an pri-
uatus, alienus an ipſius de quo agitur locus ſit, an fuerit.

Tempus autem eſt id, quo nunc vtimur (Nam ipſum qui- 75
dem generaliter definire difficile eſt) pars quædam æterni-
tatis cum alicuius annui, mẽſtrui, diurni, nocturníve ſpatii
certa ſignificatione. In hoc & quæ præterierunt conſyderã-
tur, & eorum ipſorum, quæ propter vetuſtatem obſoluerũt,
vt incredibilia videantur, & iã in fabularum numerum re-
ponantur, & quæ iandiu geſta, & à memoria noſtra remota,
tamen faciant fidem, verè tradita eſſe, quòd eorum monu-

menta certa in literis extēt, & quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint, & item quæ instent in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest cōsyderari, quid ocyus, & quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est cōsyderanda. Nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotiū, & videre potueritne aut magnitudo negotii, aut multitudo rerū in eo trāsigi tēpore. Consyderatur autē tēpus & āni, & mēsis, & diei, & noctis, & vigiliæ, & horæ, & in aliqua
76 parte alicuius horū. Occasio autē est pars temporis, habēs in se alicuius rei idoneam faciendi, aut nō faciendi opportunitatem. Quare cum tēpore hoc differt. Nā genere quidem vtrūque idem esse intelligitur: verum in tēpore spatiū quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione, ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud quod quadam parte, & specie, vt diximus, differat. Hoc distribuitur in tria genera, in publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas vniuersa aliqua de causa frequētat, vt ludi, dies festus, bellum. Commune est, quod accidit omnibus eodem fere tempore, vt messis, vindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, vt
77 nuptiæ, sacrificium, funus, cōuiuium, somnus. Modus autem est, in quo quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt prudētia & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex iis, quæ clàm, palàm, vi, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem cōfertur, cuius partes sunt, inscitia, casus, necessitas: & in affectionem animi, hoc est molestiam, iracundiā, amorem, & cætera quæ
78 in simili genere versantur. Facultates sunt, aut quibus fa-
79 cilius fit, aut sine quibus aliquid confici nō potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius & quod minus, & quod simile erit ei negotio de quo agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius & minus, & æquè ma-

gnum,ex vi,& numero,& ex figura negotii,ſicut ex ſtatura
corporis conſyderatur. Simile autem ex ſpecie compara- 80
bili, aut ex conferenda atque aſſimulāda natura iudicatur.
Contrarium eſt,quod poſitum in genere diuerſo, ab eodē 81
cui contrarium eſſe dicitur, plurimum diſtat,vt frigus calo
ri, vitæ mors. Diſparatū autem eſt,id quod ab aliqua re per
oppoſitionem negationis ſeparatur,hoc modo,ſapere,& nō
ſapere. Genus eſt,quod partes aliquas amplectitur, vt cu- 82
piditas. Pars eſt,quæ ſubeſt generi, vt cupiditati amor,a-
uaritia. Euentus eſt,alicuius exitus negotii, in quo quæri 83
ſolet,quid ex quaque re euenerit,eueniat, euenturúmq; ſit.
Quare hoc in genere,vt commodius quid euenturū ſit,an-
tè animo colligi poſſit,quid quaque ex re ſoleat euenire,cō
ſyderandum eſt,hoc modo,Ex arrogantia odium,ex inſo-
lentia arrogantia. Quarta autem pars eſt ex iis, quas ne- 84
gotiis dicebamus eſſe attributas, Cōſecutio. In hac hæ res
quæruntur, quæ geſtum negotium cōſequuntur. Primum,
quod factum eſt,quo id nomine appellari cōueniat. Deinde
eius facti qui ſunt principes & inuentores,qui denique au-
thoritatis eius & inuentionis cōprobatores atque æmuli.
Deinde ecquæ ea de re,aut eius rei ſit lex,cōſuetudo,actio,
iudicium, ſcientia, artificium. Deinde natura eius,euenire
vulgo ſoleat, an inſolenter ac raro. Poſtea homines id ſua
authoritate cōprobare,an offendi in his cōſueuerint:& cæ
tera, quæ factum aliquod ſimiliter cōfeſtim aut ex interual
lo ſolent cōſequi. Deinde poſtremo attendendum eſt,num
quæ res ex iis rebus quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis
aut vtilitatis,cōſequantur,de quibus in deliberatiuo gene-
re cauſæ diſtinctius erit dicendum.Ac negotiis quidem fe-
re res hæ, quas cōmemorauimus, ſunt attributæ. Omnis 85
autem argumentatio, quæ ex iis locis quos cōmemoraui-
mus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe.
Etenim vt breuiter deſcribamus,argumentatio videtur eſſe
inuentū ex aliquo genere,rem aliquā aut probabiliter oſtē-
dens,aut neceſſarie demonſtans. Neceſſarie demōſtrantur
ea,quæ aliter ac dicūtur, nec fieri, nec probari poſſunt,hoc

modo, Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per
86 enumerationem, aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in qua vtrum concesseris, reprehenditur, ad hũc modũ, Si improbus est, cur vteris? sin probus, cur accusas?
87 Enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis, & cæteris infirmatis, vna reliqua necessario cõfirmatur, hoc pacto, Necesse est aut inimicitiarũ causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia: aut si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. Nam sine causa maleficiũ susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus vllus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicũ eius aliquem mors eius pertinebat. Relinqui-
88 tur igitur vt ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo, Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autẽ eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, vt id quod dicitis, non modo nõ fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter videre oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, vt ne confirmatio modum in se argumentationis solũ habeat, & quandam similitudinem necessariæ cõclusionis,
89 verũ ipsa argumẽtatio ex necessaria ratione cõsistat. Probabile autẽ est id quod fere fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue verum. In eo genere quod fere solet fieri, probabile huiusmodi est, Si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positũ est, huiusmodi sunt probabilia, Impiis apud inferos pœnas esse præparatas. Eos qui philosophiæ dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrariis, & in paribus, & in iis rebus quæ sub eandem cadunt rationem, maxime spectatur: In contrariis hoc modo, Nam si iis qui imprudenter læserunt, ignosci conuenit, iis qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari sic, Nam vt locus in mari sine portu nauibus es-

ſe non poteſt tutus, ſic animus ſine fide ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In iis rebus quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſyderatur, Nam ſi Rhodiis turpe non eſt portorium locare, nec Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tum vera ſunt, hoc pacto, Quoniam cicatrix eſt, fuit vulnus. Tum veriſimilia, hoc modo, Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum venire oportebat.

Omne autem, vt certas quaſdam in partes diſtribuamus, 90
probabile quod ſumitur ad argumẽtationem, aut ſignũ eſt,
aut credibile, aut iudicatũ, aut cõparabile. Signũ eſt, quod 91
ſub ſenſum aliquem cadit, & quiddã ſignificat, quod ex ipſo profectum videtur, quod aut antè fuerit, aut in ipſo negotio, aut poſt ſit conſecutum, & tamen indiget teſtimonii, & grauioris cõfirmationis, vt cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ
his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine vllo teſte audito- 92
ris opinione firmatur, hoc modo, Nemo eſt qui nõ liberos
ſuos incolumes & beatos eſſe cupiat. Iudicatũ eſt, res aſ- 93
ſenſione, aut authoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorũ comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, cõmuni, approbato. Religioſum eſt, quod iurati legib⁹ iudicauerunt. Commune eſt, quod omnes vulgo probarunt, & ſecuti ſunt, huiuſmodi eſt, vt maioribus natu aſſurgatur, vt ſupplicũ miſereatur. Approbatũ eſt, quod homines cũ dubium eſſet, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt authoritate: velut Gracchi patris factũ, quem Populus Romanus ob id factũ, quòd inſciente Collega in Cẽſura nihil egiſſet,
poſt Cenſuram Conſulem fecit. Comparabile autem eſt, 94
quod in rebus diuerſis ſimilem aliquam rationem continet. Eius ſunt partes tres, imago, collatio, exẽplũ. Imago eſt, oratio demõſtrans corporum aut naturarum ſimilitudinẽ.

Collatio eſt, oratio rem cum re ex ſimilitudine cõferẽs.

Exemplũ eſt, quod rem authoritate, aut caſu alicuius hominis, aut negotii confirmat, aut infirmat. Horum exempla & deſcriptiones in præceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem cõfirmationis, vt facultas tulit, apertus eſt, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonſtratus eſt.

Quemadmodum autem quæque cōſtitutio,& pars cōſtitu-
tionis, & omnis controuerſia, ſiue in ſcripto verſetur, tra-
ctari debeat, & quæ in quaſque argumētationes cōueniant,
95 ſingulatim in ſecūdo libro de vnoquoq; genere dicemꝰ. In
præſentia tantūmodo numeros & modos,& partes argumē-
tandi cōfuſe & permiſte diſperſimus: pòſt diſcrete & electe
in genꝰ quodq; cauſæ,quid cuiq; cōueniat,ex hac copia di-
geremus. Atque inueniri quidē omnis ex his locis argumē-
tatio poterit, inuentam exornari,& certas in partes diſtin-
gui,& ſuauiſſimum eſt,& ſumme neceſſariū, & ab artis ſcri
ptoribus maxime neglectū.Quare & de ea præceptione no
bis, & in hoc loco dicendum viſum eſt, vt ad inuentionem
argumenti, abſolutio quoque argumentandi adiungeretur.
Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis conſyde-
randus eſt,quòd non rei ſolum magna vtilitas eſt,ſed præ-
cipiendi quoque ſumma difficultas.

96 Omnis igitur argumētatio, aut per inductionem tractan-
97 da eſt, aut per ratiocinationē. Inductio eſt oratio,quæ re-
bus nō dubiis captat aſſenſionem eius quicum inſtituta eſt:
quibus aſſenſionibꝰ facit, vt illi dubia quædā res propter ſi-
militudinem earum rerū, quibus aſſenſit,probetur: velut a-
pud Socraticum AEſchinem demōſtrat Socrates cum Xe-
nophontis vxore,& cum ipſo Xenophonte Aſpaſiam locu-
tam, Dic mihi, inquit, quæſo Xenophontis vxor, ſi vici-
na tua melius habeat aurum quàm tu habes, vtrum illius,
an tuum malis? Illius inquit. Quòd ſi veſtem & cæterum or
namentum muliebre pretii maioris habeat quàm tu habes,
tuúmne an illius malis? Illius vero reſpondit. Age, inquit,
ſi virum illa meliorem habeat quàm tu habes, virúmne tu-
um,an illius malis? Hic mulier erubuit. Aſpaſia autem cū ip
ſo Xenophonte ſermonem inſtituit, Quæſo, inquit, Xeno-
phon ſi vicinus tuus meliorē equum habeat quàm tuus eſt,
tuúmne equum malis, an illius? Illius inquit. Quòd ſi fun-
dum meliorem habeat quàm tu habes, vtrum tandem fun-
dum habere malis? Illum inquit, meliorem ſcilicet. Quòd ſi
vxorem meliorem habeat quàm tu habes, vtrum illius ma-

lis? Atque hic Xenophon quoque ipſe tacuit. Pòſt Aſpaſia, Quoniam vterque veſtrum, inquit, id mihi ſolum non reſpondit, quod ego ſolum audire voluerã, egomet dicã quid vterque cogitet. Nam & tu mulier optimum virũ mauis habere, & tu Xenophon vxorem habere lectiſſimam maxime vis. Quare niſi hoc perfeceritis, vt neque vir melior, neque fœmina lectior in terris ſit, profecto id ſemper, quod optimum putabitis eſſe, multo maxime requiretis, & tu vt maritus ſis quamoptimæ mulieris, & hæc vt quamoptimo viro nupta ſit. Hic, cum rebus non dubiis eſſet aſſenſum, factum eſt propter ſimilitudinem, vt etiam illud quod dubium videbatur, ſiquis ſeparatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo ſermonis plurimum Socrates vſus eſt, propterea quòd nihil ipſe afferre ad perſuadendum volebat: ſed ex eo quod ſibi ille dederat quicũ diſputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo quod iam cõceſſiſſet, neceſſario approbare deberet. Hoc 98
in genere præcipiẽdũ nobis videtur. Primum, vt illud quod inducemus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, vt ſit neceſſe cõcedi. Nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit, concedi, dubium eſſe idipſum quod inducimus non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi cauſa fiet inductio, videndum eſt vt ſimile iis rebus ſit, quas res quaſi non dubias antè induxerimus. Nam antè aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit, ſi ei diſſimile erit id cuius cauſa illud concedi primum voluerimus. Deinde non intelligat, quo ſpectẽt illæ primæ inductiones, & ad quem ſint exitum peruenturæ. Nam qui videt, ſi ei rei, quæ primo rogetur, recte aſſenſerit: illam quoque rem quæ ſibi diſpliceat, eſſe neceſſario concedendam, plerunque aut non reſpondendo, aut male reſpondendo, longius procedere rogationem non ſinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod conceſſit, ad id quod non vult concedere, deducendus eſt. Extremum autem taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earũ rerũ, quæ antè cõceſſæ ſunt, aut alia vtendũ inductione. Si cõ-

cedetur, concludenda eſt argumentatio. Si tacebitur, aut
elicienda eſt reſponſio: aut quoniã taciturnitas imitatur cõ
feſſionem, pro eo ac ſi conceſſum ſit, concludere oportebit
argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi triperti-
tum. Prima pars conſtat ex ſimilitudine vna pluribuſve. Al
tera ex eo quod concedi volumus, cuius cauſa ſimilitudi-
nes adhibitæ ſunt. Tertia ex concluſione, quæ aut cõfirmat
99 conceſſionem, aut quod ex ea conficiatur, oſtendit. Sed
quia non ſatis videbitur alicui dilucide demonſtratum, niſi
quod ex ciuili cauſarum genere exemplum ſubiecerimus,
videtur huiuſmodi quoque vtendũ exemplo: non quo præ-
ceptio differat, aut aliter hoc in ſermone atque in dicendo
ſit vtendum: ſed vt eorum volũtati ſatiſfiat, qui quod aliquo
in loco viderint, alio in loco, niſi demonſtratum eſt, neque-
unt cognoſcere. Ergo in hac cauſa, quæ apud Græcos eſt
peruagata, quod Epaminondas Thebanorum Imperator, ei
qui ſibi ex lege Prætor ſucceſſerat, exercitum non tradidit,
& cum paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet,
Lacedæmonios funditus vicit: poterit accuſator argumen-
tatione vti per inductionem, cum ſcriptum legis contra ſen
tentiam defendat, ad hunc modũ, Si iudices id quod Epa-
minondas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, aſcribat ad legem, &
addat exceptionem hanc, extra quã ſiquis reipublicæ cau-
ſa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd
ſi voſmetipſi, quod à veſtra religione & ſapientia remotiſſi-
mum eſt, iſtius honoris cauſa hanc eandem exceptionem
iniuſſu populi ad legem aſcribi iubeatis, populus The-
banus patietúrne id fieri? profecto non patietur. Quod er-
go aſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi quaſi aſcriptum ſit,
rectum vobis videatur? Noui veſtram intelligentiam, non
poteſt ita videri iudices. Quòd ſi literis colligi neque ab il-
lo, neque à vobis ſcriptoris voluntas poteſt, videte ne mul-
to indignius ſit id re & iudicio veſtro mutari, quod ne ver-
bo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem ſa
tis in præſentia dictum videtur. Nunc deinceps ratiocina-
100 tionis vim & naturã cõſyderemus. Ratiocinatio eſt, oratio

ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum ſua ſe vi & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius conſyderandum putauerunt, cum idem in vſu dicendi ſequerentur, paulum in præcipiendi ratione diſſenſerunt. Nam partim quinque eius partes eſſe dixerunt, partim non plus quàm in tres partes poſſe diſtribui putauerunt. Eorum cōtrouerſiam non incommodum videtur cum vtrorūque ratione exponere. Nam & breuis eſt, & nō eiuſmodi, vt alteri prorſus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur. Qui putant in quinque diſtribui partes oportere, aiunt primum conuenire exponere ſummam argumentationis, ad hūc modum, Melius accurantur quæ conſilio geruntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Hanc primam partem numerant, eam deinceps rationibus variis & quàm copioſiſſimis verbis approbari putant oportere, hoc modo, Domus ea quæ ratione regitur, omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quàm ea quæ temere & nullo conſilio adminiſtratur. Exercitus is cui præpoſitus eſt ſapiens, & callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is qui ſtultitia & temeritate alicuius adminiſtratur. Eadem nauigii ratio eſt. Nam nauis optime curſum conficit ea, quæ ſcientiſſimo gubernatore vtitur. Cum propoſitio ſit hoc pacto approbata, & duæ partes tranſierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod oſtendere velis, id ex vi propoſitionis oportere aſſumere, hoc pacto, Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus adminiſtratur. Huius aſſumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo, Nam & ſignorum ortus & obitus definitum quendam ordinem ſeruant, & annuæ commutationes, non modo quadam ex neceſſitate ſemper eodem modo fiunt: verum ad vtilitates quoque rerum omnium ſunt accommodatæ, & diurnæ nocturnæque viciſſitudines nulla in re vnquam mutatæ quicquam nocuerunt. Quæ ſigno ſunt omnia, nō mediocri quodam conſilio naturā mundi adminiſtrari. Quinto loco inducunt complexionem eam, quæ aut id infert ſo-

lum quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo, Consilio igitur mundus administratur: aut vnum in locum cum cōduxerit breuiter propositionem & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum, Quòd si melius geruntur ea quæ consilio, quàm quæ sine cōsilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur: consilio igitur mundus administratur. Quinquepertitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripertitam esse dicunt, ii nō aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque à propositione, neque ab assumptione approbationes earū separari oportere, neque propositionē absolutam, neque assumptionem sibi perfectam videri, quæ approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerant, propositionem & approbationem, sibi vnam partem videri propositionē: quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Itē, quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eādem sibi assumptionem solam videri. Ita fit, vt eadem ratione argumentatio tractata, aliis tripertita, aliis quinquepertita videatur. Quare euenit, vt res non tā ad vsū dicēdi pertineat, quàm ad rationē præceptionis. Nobis autē commodior illa partitio videtur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam quēadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque Peripateticis & Theophrasto frequentatum. Deinde à rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius quàm ratio præcipiendi postulat, commoremur. Si quadā in argumentatione satis est vti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni: quadam autem in argumen-

tatione infirma eſt propoſitio, niſi adiuncta ſit approbatio, ſeparatum quiddã eſt à propoſitione approbatio. Quod enim adiungi & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idem eſſe, quod eſt id ad quod adiungitur, & à quo ſeparatur. Eſt autem quædam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione, & quædam in qua nihil valet abſque approbatione, vt oſtendemus: ſeparata eſt igitur à propoſitione approbatio. Oſtendemus autem id quod polliciti ſumus, hoc modo, Quæ propoſitio in ſe quiddam continet perſpicuum, eo quòd conſtare inter omnes neceſſe eſt, hanc velle approbare & firmare nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi, Si quo die iſta cædes Romæ facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in cæde non potui. Hoc quia perſpicue verum eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo, Fui autem Athenis eo die: hoc ſi non conſtat, indiget approbationis, qua inducta complexio conſequitur: igitur in cæde intereſſe nõ potui. Eſt igitur quædam propoſitio, quæ non indiget approbatione: nam eſſe quidem quandam quæ indigeat, quid attinet oſtendere, quod cuiuis facile perſpicuum eſt? Quod ſi ita eſt, ex hoc, & ex eo quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddam à propoſitione approbationem. Si autem ita eſt, falſum eſt non eſſe plus, quàm tripertitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoque approbationem ſeparatam eſſe ab aſſumptione. Nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt vti aſſumptione, & non oportet adiungere approbationem aſſumptioni: quadam autem in argumẽtatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio, ſeparatum quiddã eſt extra aſſumptionem approbatio. Eſt autem argumentatio quædam, in qua aſſumptio nõ indiget approbationis: quædam autem in qua nihil valet ſine approbatione, vt oſtendemus: ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autẽ quod polliciti ſumus, hoc modo, Quæ perſpicuã omnibus veritatẽ continet aſſumptio, nihil indiget approbationis: ea eſt huiuſmodi, Si oportet ſapere, dare operã philoſophiæ cõuenit: hæc propoſitio indiget approbationis.

Non enim perſpicua eſt, neque cõſtat inter omnes: propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrãtur. Aſſumptio perſpicua eſt hæc, Oportet autem ſapere. hoc autem quia ipſum ex re perſpicitur, & verũ eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumẽtatio: igitur dare operam philoſophiæ conuenit. Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere perſpicuum eſt: ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, non eſſe plus quàm tripertitam argumẽtationem. Atque ex his illud iam perſpicuum eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis, huiuſmodi eſt (vt certũ quiddã & breue exempli cauſa ponamus) Si ſummopere ſapiẽtia petẽda eſt, ſummopere ſtultitia vitanda eſt: ſummopere autem ſapientia petenda eſt, ſummopere igitur ſtultitia vitanda eſt. Hic & aſſumptio & propoſitio perſpicua eſt: quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perſpicuũ eſt, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoſcitur, neque in propoſitione, neque in aſſumptione contineri approbationem, ſed vtranque ſuo loco poſitam vim ſuam tanquam certam & propriam obtinere. Quod ſi ita eſt, commode partiti ſunt illi, qui in quinque partes diſ-
101 tribuerunt argumentationem. Quinque ſunt igitur partes eius argumentationis quæ per ratiocinationẽ tractatur.

Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis vis oportet emanet ratiocinationis. Approbatio, per quã id quod breuiter expoſitũ eſt, rationibꝰ affirmatũ, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quã id quod ex propoſitione ad oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id quod breuiter aſſumptum eſt, rationibus firmatur. Complexio, per quam id quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripertita. Tertia tripertita. Dein bipertita, quod in controuerſia eſt. De

vnaquaque parte poteſt alicui videri poſſe argumentatio-
nem conſiſtere. Eorum igitur quæ conſtant, exempla pone-
mus: horum quæ dubia ſunt, rationes afferemus. Quin-
quepertita argumẽtatio eſt huiuſmodi, Omnes leges iu- 102
dices ad commoda reipublicæ referri oportet, & eas ex vti-
litate cõmuni, nõ ex ſcriptione, quæ in literis eſt, interpre-
tari. Ea enim virtute & ſapiẽtia maiores noſtri fuerũt, vt in
legibus ſcribẽdis nihil ſibi aliud, niſi ſalutẽ, atq; vtilitatẽ rei-
publicæ proponerẽt. Neque enim ipſi quod obeſſet, ſcribe-
re volebãt: & ſi ſcripſiſſent, cũ eſſet intellectum, repudiatũ
iri legẽ intelligebãt. Nemo enim leges legũ cauſa ſaluas eſ-
ſe vult, ſed reipublicæ, quòd ex legibus omneis reſpublicas
optime putãt adminiſtrari. Quã ob cauſã igitur leges ſerua
ri oportet, ad eã cauſã ſcripta omnia interpretari conuenit:
hoc eſt, quoniam reipublicæ ſeruimus, ex reip. cõmodo at-
que vtilitate leges interpretemur. Nam vt ex medicina ni-
hil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis vtilitatẽ
ſpectet, quoniã eius cauſa eſt inſtituta: ſic à legibus nihil cõ
uenit arbitrari, niſi quod reip. cõducat, proficiſci, quoniam
eius cauſa ſunt cõparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio de-
ſinite literas legis perſcrutari, & legem, vt æquum eſt, ex vti
litate reipub. cõſyderate, quod hic fecit. Quid enim magis
vtile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi? Quid
magis Epaminondam Thebanorum imperatorem, quàm vi
ctoriæ Thebanorũ conſulere decuit? Quid hunc tanta The
banorum gloria, tam claro atque exornato trophæo carius
atque antiquius habere conuenit? Scripto videlicet legis o-
miſſo, ſcriptoris ſententiã cõſyderare debebat. Atque hoc
quidem ſatis conſyderatum eſt, nullam eſſe legem, niſi reip.
cauſa ſcriptam. Summam igitur amẽtiam eſſe exiſtimabat,
quod ſcriptum eſſet reip. ſalutis cauſa, id non ex reip. ſalu-
te interpretari. Quòd ſi leges omnes ad vtilitatẽ reip. referri
conuenit, hic autem ſaluti reip. profuit: profecto non poteſt
eodẽ facto, & cõmunibus fortunis cõſuluiſſe, & legibus nõ
obtemperaſſe. Quatuor autem partibus cõſtat argumẽta-
tio, cũ aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione.

Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita quatuor ex partibus argumẽtatio tractatur, ad hunc modum, Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtẽperare debetis. Obtemperare autẽ legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimoniũ voluntatis suæ relinquere potuit, quàm quod ipse magna cum cura atque diligẽtia scripsit? Quòd si literæ nõ extarẽt, magnopere eas requirerem⁹, vt ex his scriptoris volũtas cognosceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, nisi extra iudicium quidẽ esset, vt is nobis sententiam legis interpretaretur: nedum nunc istud patiamur, cum præsto lex sit, non ex eo quod apertissime scriptũ est, sed ex eo quod suæ causæ conuenit, scriptoris voluntatẽ interpretari. Quòd si vos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini, quid causæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione præterita, quadripertita sic fiet argumen
103 tatio, Qui sæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Siquid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. Ac primo quidem decipi incõmodum est, iterũ stultũ, tertio turpe. Carthaginẽses autẽ persæpe iam nos fefellerunt: summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraq; appobatione præterita, tripertita fit, hoc pacto, Aut metuamus Carthaginẽses oportet, si incolumes eos reliquerimus: aut eorũ vrbẽ diruamus, ac metuere quidem non oportet. Restat igitur, vt vrbẽ diruamus. Sunt autẽ qui putant nõnunquam posse complexione supersederi opportune, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo, Si peperit, virgo non est, peperit autem: hic satis esse dicũt proponere & assumere, quoniam perspicuũ sit, quod conficiatur, complexionis rem nõ indigere. Nobis

autem videtur & omnis ratiocinatio cõcludenda eſſe,& il-
lud vitium, quod illis diſplicet, magnopere vitãdum eſt, ne
quod perſpicuũ ſit, id in omni cõplexione inferamus. Hoc
autẽ fieri poterit, ſi cõplexionum genera intelligãtur. Nam
aut ita cõplectemur, vt in vnum conducamus propoſitionẽ
& aſſumptionem, hoc modo, Quòd ſi leges omnes ad vtili-
tatem reipublicæ referri cõuenit, hic autẽ ſaluti reipublicæ
profuit: profecto non poteſt eodem facto & ſaluti commu-
ni cõſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe. Aut ita, vt ex cõ
trario ſentẽtia cõficiatur, hoc modo, Summa igitur amẽtia
eſt, in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties dece-
ptus ſis. Aut ita, vt id ſolum quod conficitur, inferatur, ad
hũc modum, Vrbem igitur diruamus. Aut vt id quod eam
rem, quæ conficitur, ſequatur neceſſe eſt, id eſt huiuſmodi,
Si peperit, cum viro concubuit, peperit autem. Conficitur
hoc, Concubuit igitur cum viro. Hoc ſi nolis inferre, & in-
feras id quod ſequitur, fecit igitur inceſtum, & concluſeris
argumentationẽ, & perſpicuam feceris cõplexionẽ. Qua- 104
re in longis argumẽtationibus, ex cõductionibus, aut ex cõ
trario cõplecti oportet: in breuibus id ſolũ quod cõficitur
exponere: in iis, in quibus exitus perſpicuus eſt, cõſecutio-
ne vti. Siqui autem ex vna quoq; parte putabunt cõſtare ar-
gumentationem, poterunt dicere, ſæpe ſatis eſſe hoc modo
argumentationem facere, Quoniã peperit, cum viro cõcu-
buit: nã hoc nullius neq; approbationis, neq; aſſumptionis,
neque cõplexionis indigere videtur. Sed nobis ambiguita-
te nominis videntur errare. Nam & argumentatio nomine
vno res duas ſignificat, ideo quòd & inuentum aliquam in
rem probabile, aut neceſſarium argumentatio vocatur, & e
ius inuenti artificioſa expolitio. Quando igitur proferent
aliquid huiuſmodi, Quoniam peperit, cum viro cõcubuit,
inuentum proferent, non expolitionem. Nos autem de ex-
politionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ra-
tio illa pertinebit: atque hac diſtinctione alia quoq;, quæ vi-
debuntur officere huic partitioni, propulſabimus, ſiqui aut
aſſumptionẽ aliquãdo tolli poſſe putent, aut propoſitionem.

Quæ ſiquid habet probabile aut neceſſarium, quoquo modo commoueat auditorem neceſſe eſt. Quòd ſi ſolũ ſpectaretur id quod inuentum eſt, ac nihil quo pacto tractaretur id quod eſſet excogitatum, referret, nequaquam tãtum inter ſummos oratores & mediocres intereſſe exiſtimaretur. Variare autem orationẽ magnopere oportebit. Nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. Id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit orationem, hoc eſt tum inductione vti, tũ ratiocinatione. Deinde in ipſa argumentatione non ſemper à propoſitione incipere, nec ſemper quinque partibus abuti, neque eadẽ ratione expolire partitiones: ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum vtraque, tum hoc, tum illo genere cõplexionis vti. Id vt perſpiciatur, aut ſcribam⁹, aut in quolibet exẽplo de iis, quæ propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, vt quam facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumẽtationis ſatis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probe tenere, aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutũ: verũ illa nobis abhorrere ab vſu oratorio videntur. Quæ pertinere autem ad dicẽdum putamus, ea nos cõmodius, quàm cæteros attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc vt inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

105 Reprehenſio eſt, per quam argumentãdo aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut leuatur. Hæc fonte inuentionis eodem vtetur, quo vtitur cõfirmatio: propterea quòd quibus ex locis aliqua res cõfirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. Nihil enim cõſyderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id quod perſonis aut negotiis attributũ eſt. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ſumptam ex illis quæ antè præcepta ſunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen vt quædam præceptio detur huius quoque partis,

exponemus modos reprehensionis, quos qui obseruabunt, facilius ea quæ contradicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis quæ sumpta sunt, non cōceditur aliquod vnum plurave: aut his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumētationis vitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex iis quæ sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi, aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur, aut quod signum esse aduersarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse, aut si complexio aut ex vna, aut ex vtraque parte reprehenditur, aut si enumeratio falsa ostenditur, aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne quod sumitur ad argumentandū, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, vt antè ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id 106
infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo, Nemo est qui non pecuniam quàm sapientiam malit. Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo, Quis est, qui non officii cupidior sit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, vt siquis quem constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officii causa se maximam pecuniam neglexisse. Aut siquod in quibusdā rebus, aut hominibus accidit, id omnibus dicatur vsu euenire, hoc pacto, Qui pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi quî potuit? Aut siquod raro fit, fieri omnino negatur: vt Curius pro Fuluio, Nemo potest vno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. Quod autem pro si- 107
gno sumetur, id ex eisdem locis quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primum verum esse ostēdi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, vt cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eum, 108

de qua quæritur, eius rei legem & conſuetudinem. Nam eæ res ſunt ſigno attributæ, quas diligētius aperiemus, cum ſeparatim de ipſa coniecturali conſtitutione dicemus. Ergo horum vnumquodque in reprehenſione, aut non eſſe ſignum, aut parum magnum eſſe, aut à ſe potius, quàm ab aduerſariis ſtare, aut omnino falſo dici, aut in aliam quoque ſuſpicionem duci poſſe demonſtrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per ſimilitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, ſimile id negare eſſe quod conferetur, ei quicum confere-
109 tur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ac ſiquo in numero illud quod per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius cauſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, exiſtimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipſa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit repre-
110 hendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum qui iudicarũt, ſimilitudine eius rei de qua agitur, ad eam rem, de qua iudicatum eſt: cōmemorando non modo non eſſe reprehenſum iudiciũ, ſed ab omnibus eſſe approbatũ: & demōſtrando difficilius & maius fuiſſe id iudicatũ quod afferatur, quàm id quod inſtet. Ex contrariis locis ſi res aut vera, aut veriſimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obſeruandũ diligenter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quod iudicatum ſit: & videndũ eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, vt de ipſo qui iudicarit, iudiciũ fieri videatur. Oportet autē animaduertere, ne cum aliter multa ſint iudicata, ſolitarium aliquod aut rarum iudicatũ afferatur. Nam his rebus authoritas iudicati maxime poteſt infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ verò ſicuti neceſſaria inducētur, ea ſi forte imitabuntur modo neceſſariam argu-

mentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur, Primum complexio, quæ vtrum concesseris, tolli iubet, si vera est, nunquam reprehendetur: sin falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo, Nam si veretur, quid eum accusas, qui est probus? Sin inuerecundũ animi ingenium possidet, quid eum accuses, qui id parui auditu existimat? Hic siue vereri dixeris, siue non vereri, concludendum hoc putat, vt neges esse accusandũ. Quod conuersione sic reprehendetur, Immo verò accusandus est. Nam si veretur, accuses: non enim parui auditu existimabit. Sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses, non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur, Verum si veretur, accusatione tua correptus, ab errato recedet. Enumeratio vitiosa intelligitur, si aut præteritum 111
quiddam dicemus quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contradici possit, aut causa non sit quare non honeste possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus, Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut si horum nihil est, surripueris necesse est. sed neque emisti, neque hæreditate venit, neque domi natus est, neque donatus est: necesse est ergo surripueris. Hoc commode reprehendetur, si dici possit ex hostib⁹ equus esse captus, cuius prædæ sectione venerit: quo illato infirmatur enumeratio, quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione. Altero modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si exempli causa, vt in eodem versemur, poterit ostendi hæreditate venisse: aut si extremum illud non erit turpe cõcedere, vt siquis, cum dixerint aduersarii, Aut insidias facere voluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur. Simplex au 112
tem conclusio reprehenditur, si id quod sequitur, non videatur necessario cum eo quod antecessit, cohærere. Nam hoc quidem, Si spiritum ducit, viuit: si dies est, lucet: eiusmodi

est, vt cum priore necessario posterius cohærere videatur. Hoc autem, Si mater est, diligit: Si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, vt demonstretur non necessario cum priore posterius cohærere. Hoc genus & cætera necessaria, & omnino omnis argumẽtatio, & eius reprehensio maiorem quandam vim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: sed eius artificii cognitio huiusmodi est, vt non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabũtur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad vsum oratorium contentos
113 nos esse oportebit. Cum igitur ex iis quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. Cum autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consyderanda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo, Si quum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contráque eum quis velit hac argumentatione vti, Si venisses ad exercitum, à Tribunis militaribus visus esses: non es autem visus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositionem & assumptionem, complexio est infirmãda. Aliud enim quàm cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem quo facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi vitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum vitium pro vero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris, ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partẽ si aduersarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare, demõstrare oportebit non ex eo quod ipse concesseris, sed ex eo quod ille sumpserit, confici complexionem: ad hunc modum, Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecuniæ: mercaturæ enim nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur, cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebã, si propter inopiam in egestate

eſtis,pecuniam non habetis,& idcirco concedebam. Cum
autem hoc ſumebas, Indigetis autem pecuniæ:illud accipie
bam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus cōceſ-
ſionibus non conficitur hòc, Pauperes igitur eſtis:confice-
retur autē,ſi tibi primo quoque hoc conceſſiſſem, Qui pe-
cuniam maiorem vellet habere,eum pecuniam non habe-
re.Sæpe autem oblitum putant quid conceſſeris,& idcirco
id quod non conficitur,quaſi conficiatur in cōcluſione infe
runt,hoc modo, Si ad illum hæreditas veniebat,veriſimile
eſt ab illo eſſe necatum.Deinde hoc approbāt plurimis ver
bis:pòſt aſſumunt, Ad illum autem hæreditas veniebat:de-
inde infertur, Ille igitur occidit.Id quod ex iis quæ ſumpſe
rant,non conficitur.Quare obſeruare diligenter oportet,&
quid ſumatur,& quid ex his conficiatur. Ipſum autem ge 114
nus argumentationis vitioſum his de cauſis oſtendetur, ſi
aut in ipſo vitium erit,aut ſi non ad id quod inſtituitur,ac-
commodabitur. Atque in ipſo vitium erit,ſi omnino totum
falſum erit,ſi commune,ſi vulgare,ſi leue,ſi remotum,ſi ma
la diffinitio,ſi controuerſum, ſi perſpicuum,ſi non conceſ-
ſum,ſi turpe,ſi offenſum,ſi contrarium,ſi inconſtans,ſi ad-
uerſum. Falſum eſt,in quo perſpicue mendacium eſt,hoc
modo, Non poteſt eſſe ſapiens,qui pecuniam negligit:So-
crates autem pecuniam negligebat,non igitur ſapiens erat.

Commune eſt,quod nihilo magis ab aduerſariis,quàm à
nobis facit,hoc modo, Idcirco iudices,quia veram cauſam
habebā,breui peroraui. Vulgare eſt, quod in aliam quo-
que rem non probabilem, ſi nunc conceſſum ſit,tranſferri
poſſit,hoc modo, Si veram cauſam non haberet,ſe vobis iu
dices non commiſiſſet. Leue eſt,quod aut poſt tempus di
citur,hoc modo, Si in mentem veniſſet,non commiſiſſet:
aut perſpicue rem turpem leui tegere vult defenſione,hoc
modo, Cum te expetebant omnes florētiſſimo in regno reli
qui,nunc deſertum ab omnibus ſummo periculo ſola vt re-
ſtituam,paro. Remotū eſt,quod vltra quàm ſatis eſt,peti-
tur, hoc modo, Quòd ſi non P.Scipio Corneliā filiā Tybe
rio Graccho collocaſſet,atque ex ea duos filios Gracchos

procreaſſet, tantæ ſeditiones natæ non eſſent. Quare hoc incommodum Scipioni aſcribendum videtur. Huiuſmodi eſt illa quoque conqueſtio, Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes. Longius enim repetita eſt, quàm res poſtulabat. Mala diffinitio eſt, cum aut communia deſcribit, hoc modo, Seditioſus eſt is, qui malus atque inutilis eſt ciuis. Nam hoc non magis ſeditioſi, quàm ambitioſi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis vim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit, hoc pacto, Sapientia eſt pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum cõtinens, ſic, Stultitia eſt immenſæ gloriæ cupiditas. eſt hæc quidem ſtultitia, ſed ex parte quadam non ex omni genere definita. Controuerſum eſt, in quo ad dubium demonſtrandum dubia cauſa affertur, hoc modo, Eho tu, dii quibus eſt poteſtas motus superûm atque inferûm, Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam. Perſpicuum eſt, de quo non eſt controuerſia, vt ſiquis cum Oreſtem accuſet, planum faciat ab eo matrem eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, cum id quod agitur, in controuerſia eſt, vt ſiquis cum Vlyſſem accuſet, in hoc maxime commoretur, Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo virum fortiſſimum Aiacem necatum. Turpe eſt, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine qui dicit, aut eo tempore quo dicitur, aut iis qui audiunt, aut ea re de qua agitur, indignum propter inhoneſtam rem videtur.

Offenſum eſt, quod eorum qui audiunt, volũtatem lædit. vt ſiquis apud Equites Romanos cupidos iudicãdi Cæpionis legem iudiciariam laudet. Contrarium eſt, quod contra ea dicitur, quæ ii qui audiunt, fecerũt: vt ſiquis Alexandrum Macedonem contra aliquem vrbis expugnatorem diceret, nihil eſſe crudelius, quàm vrbes diruere, cũ ipſe Alexander Thebas diruiſſet. Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadẽ re diuerſe dicitur, vt ſiquis cũ dixerit, Qui virtutẽ habeat, eum nullius rei ad bene viuendum indigere: neget autẽ poſtea ſine bona valetudine poſſe bene viuere. Aut ſe amico adeſſe propter beneuolẽtiam, ſperare tamen aliquid

commodi ad ſe peruenturũ. Aduerſum eſt, quod ipſi cau ſæ aliqua ex parte officit, vt ſiquis hoſtium vim, & copias, & fœlicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id quod inſtituitur, accommodabitur aliqua pars ar gumentationis, horum aliquo in vitio reperietur. Si plura pollicitus pauciora demonſtrabit, aut ſi cum totum debebit oſtendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo, Mulierum genus auarum eſt: nam Eriphyle auro viri vitam vendidit. Aut ſi non id quod accuſabitur defendet, vt ſiquis, cum am bitus accuſabitur, manu ſe fortem eſſe defendet, vt Amphion apud Euripidẽ. Item apud Pacuuium, qui vituperata muſica, ſapiẽtiam laudat. Aut ſi res ex hominis vitio vitupe rabitur, vt ſiquis doctrinã ex alicuius docti vitiis reprehendat. Aut ſiquis, cum aliquẽ volet laudare, de fœlicitate eius, non de virtute dicat. Aut ſiquis rem cum re ita comparabit, vt alteram ſe non putet laudare, niſi alteram vitupera rit: aut ſi alterã ita laudet, vt alterius non faciat mẽtionem: vt ſiquis, cum aliqui deliberent, bellum geratur an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile eſſe demonſtret. Aut ſi, cũ de certa re quæretur, de cõmuni inſtituetur oratio. Aut ſi ratio alicuius rei reddetur falſa, hoc modo, Pecuniã habere, bonũ eſt: propterea quòd ea maxime vitã beatã efficiat. Aut ſi infirma, vt Plautus, Amicum caſtigare ob meritã malã noxiã, Immane eſt facin⁹: verũ in ætate vtile & cõducibile. Nã ego amicũ hodie meum concaſtigabo pro cõmerita noxia. Aut eadem, hoc modo, Maximum ma lum eſt auaritia, multos enim magnis incõmodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo, Maximum bonum eſt amicitia, plurimæ enim delectationes ſunt in amicitia. Quartus modus erat reprehenſionis, per quem 115
contra firmam argumentationẽ æque firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime verſatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquum eſſe concedimus: ſed id quod nos defendimus, neceſſarium eſſe demon ſtramus. Aut cũ id quod illi defendãt, vtile eſſe fateamur: quod nos dicamus, demõſtremus eſſe honeſtum. Ac de re-

prehenſione hæc quidem exiſtimauimus eſſe dicenda. Deinceps nunc de concluſione ponemus. Hermagoras digreſſionem deinde, tum poſtremam cõcluſionem ponit. In hac autem digreſſione ille putat oportere quandam inferri orationem à cauſa, atque à iudicatione ipſa remotã, quæ aut ſui laudem, aut aduerſarii vituperationem contineat, aut in aliam cauſam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis aut reprehenſionis, non argumentando ſed augendo per quandam amplificationem. Hanc ſiquis partem putarit orationis, ſequatur Hermagoram licebit. Nam & augendi, & laudandi, & vituperandi præcepta à nobis partim ſunt, partim ſuo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi, quòd de cauſa digredi, niſi per locum communem diſplicet: quo de genere poſterius eſt dicendum. Laudes autem & vituperationes non ſeparatim placet tractari, ſed in ipſis argumentationibus eſſe implicitas. Nunc de concluſione dicemus.

116 Concluſio eſt, exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationẽ, indignationem, con queſtionem. Enumeratio eſt, per quam res diſperſæ & dif fuſæ dictæ vnum in locum coguntur, & reminiſcendi cauſa vnum ſub aſpectum ſubiiciũtur. Hæc ſi ſemper eodem mo do tractabitur, perſpicue ab omnibus artificio quodam tra ctari intelligetur: ſin varie fiet, & hanc ſuſpicionem & ſatietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, vt plerique faciũt propter facilitatem, ſingulatim vnamquanque rem attingere, & ita omnes tranſire breuiter argumentationes: tum autem, id quod difficilius eſt dicere, quas par tes expoſueris in partitione, de quib⁹ te pollicitus ſis dictu-rum, & reducere in memoriam, quibus rationibus vnamquanque partem confirmaris: tum ab iis qui audiunt, quærere quid ſit quod ſibi velle debeant demonſtrari, hoc modo, Docuimus hoc, illud planũ fecimus: ita ſimul & in memoriã redibit auditor, & putabit nihil eſſe præterea, quod debeat deſyderare. Atque in his generibus (vt antè dictum eſt) tum tuas argumentationes tranſire ſeparatim, tum id

quod artificiosius est, cum tuis cõtrarias cõiungere: & cum tuam argumentationẽ dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodũ dilueris, ostẽdere. Ita per breuem cõparationẽ, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, vt quod, & quo quicque loco dixeris, admoneas: tum verò personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationẽ ei totam attribuere. Personã, hoc modo, Nam si legis scriptor existat, & quærat à vobis quid dubitetis, quid possitis dicere, cum vobis hoc & hoc sit demõstratum? Atque hîc item, vt in nostra persona licebit, alias singulatim transire omnes argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desyderet quærere, alias hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui 117
rei huiusmodi, legi, loco, vrbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo, Quid si leges loqui possent, nónne hæc apud vos quærerentur? Quidnam amplius desyderatis iudices, cum vobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis vti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, vt ex vnaquaque argumẽtatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur quod erit grauissimũ, & vnumquodque quambreuissime transeatur, vt memoria non oratio renouata videatur. Indignatio est oratio, per 118
quam conficitur vt in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse omnibus ex locis iis, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationẽ. Nam ex iis rebus, quæ personis atque negotiis attributæ sunt, quæuis amplificationes & indignationes nasci possũt: sed tamen ea quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consyderemus. Primus locus sumitur ab authoritate, quum commemoramus quantæ curæ res ea fuerit aut Diis immortalibus, aut eis quorum authoritas grauissima debeat

esse. Qui locus sumetur ex sortibus, oraculis, vatibus, ostentis, prodigiis, respõsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris, Regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, Senatu, populo, legum scriptoribus. Secũdus locus est, per quem illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimũ est: an ad superiores, quales sunt ii, quorum ex authoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est: an ad inferiores, quod superbissimũ est.

Tertius locus est, per quem quærimus quidnam sit euenturum, si idem cæteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturũ, demõstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, vt ex eo quod vni cõcessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas, intellecta veritate cõmutatas corrigi posse: hanc esse rem, quæ si semel sit iudicata, neque alio commutari iudicio, neque vlla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quẽ consulto & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, volũtario maleficio veniam dari non oportere, imprudẽtiæ concedi nonnunquã conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quòd tetrum, crudele, nefarium, tyrannicũ factum esse dicimus, per vim, per manum opulentam, quæ res ab legibus, & ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non vulgare, neq; factitatũ esse, ne ab audacissimis quidẽ hominib9, id maleficiũ factũ de quo agitur, atque id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus & immanibus bestiis remotũ esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices, crudeliter facta dicentur: & deinceps siqua proferãtur in maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos quibuscum vitam egeris, in eos apud quos educatus sis, in eos à quibus eruditus sis, in mortuos,

in miſeros,& miſericordia dignos,in homines claros,nobi
les,& honore vſos,in eos qui neq; lædere alium,nec ſe de-
fendere potuerunt,vt in pueros,ſenes,mulieres:quibus om
nibus acriter excitata indignatio ſummum in eum qui vio-
larit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus
locus eſt, per quem,cum aliis quæ cōſtant eſſe peccata,hoc
de quo quæſtio eſt,cōparatur:& ita per contentionē quan-
to atrocius & indignius ſit illud de quo agitur,oſtenditur.

Decimus locus eſt,per quē omnia,quæ in negotio geren
do acta ſunt,quæque poſt negotium conſecuta ſunt: cum
vniuſcuiuſque indignatione & criminatione colligimus,&
rem verbis quammaxime ante oculos eius apud quem di-
citur,ponimus,vt id quod indignum eſt, perinde illi videa-
tur indignum,ac ſi ipſe interfuerit,ac præſens viderit. Vn
decimus locus eſt, per quem oſtendimus ab eo factum, à
quo minime oportuerit: & à quo,ſi alius faceret,prohiberi
conueniret. Duodecimus locus eſt, per quem indigna-
mur quòd nobis hoc primis acciderit,nec alicui vnquam
vſu euenerit. Tertiuſdecimus locus eſt, ſi cum iniuria cō
tumelia iuncta demōſtratur:per quem locum in ſuperbiam
& arrogantiam odium concitatur. Quartuſdecimus lo-
cus eſt,per quem petimus ab iis qui audiunt,vt ad ſuas res
noſtras iniurias referant: ſi ad pueros pertinebit,de liberis
ſuis cogitent:ſi ad mulieres,de vxoribus:ſi ad ſenes,de pa-
tribus aut parentibus. Quintuſdecimus locus eſt,per quē
dicimus inimicis quoque & hoſtibus ea quæ nobis accide-
runt,indigna videri ſolere. Et indignatio quidem his ferè
de locis grauiſſime ſumetur. Conqueſtionis autem huiuſ
modi de rebus partes petere oportebit. Conqueſtio eſt o- 119
ratio auditorum miſericordiam captans.In hac primum a-
nimum auditoris mitem & miſericordem cōficere oportet,
quo facilꝰ cōqueſtione cōmoueri poſſit. Id ex his locis cō
munibus efficere oportebit, per quos fortunæ vis in om-
nes,& hominum infirmitas,oſtenditur: qua oratione habi-
ta grauiter & ſententioſe, maxime demittitur animus ho-
minum, & ad miſericordiam comparatur, cum in alieno

malo suã infirmitatem cõsyderabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quẽ prius quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostẽditur. Secũdus, qui in tem pora distribuitur, per quem quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demõstratur. Tertius, per quem vnũquodque deploratur incommodũ, vt in morte filii, pueritiæ dele ctatio, amor, spes, solatiũ, educatio, & siqua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt.

Quartus, per quẽ res turpes, & humiles, & illiberales proferetur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficiis, quas passi perpessurive sint. Quintus est per quem omnia ante oculos singulatim incõmoda ponentur, vt videatur is, qui audit, videre & re quoque ipsa, quasi adsit, non verbis solum ad misericordiã ducatur. Sextus, per quem præter spem in miseriis demonstratur esse, & cum ali quid expectaret, non modo id non adeptũ esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quẽ ad ipsos qui audiunt, similem casum conuertimus, & petimus vt de suis liberis, aut parẽtibus, aut aliquo qui illis charus debeat esse, nos cum videant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit, hoc modo, Non affui, non vidi, non postremam eius vocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, à feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: vt si ad equum, domum, vestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum qui audiunt, & aliquem dilexerunt, vehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demõstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut ali cuius eiusmodi rei commẽdatio fit. Duodecimus, per quẽ disiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, quicum libentissime vixeris, vt à parente, filio, fratre, familiari.

Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conque-

rimur, quòd ab iis à quibus minime cōueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putauerimus: aut à quibus indignū eſt, vt ſeruis, libertis, clientibus, ſupplicibus. Quartuſdecimus, qui per obſecrationē ſumitur: in quo orātur modo illi qui audiūt humili & ſupplici oratione, vt miſereātur. Quintuſdecimus, per quem non noſtras, ſed eorū qui nobis chari debēt eſſe, fortunas cōqueri nos demōſtramus. Sextuſdecimus eſt, per quem animū noſtrū in alios miſericordē eſſe oſtendimus, & tamen amplum & excelſum & patientē incommodorum eſſe, & futurū, ſiquid acciderit, demonſtramus: nam ſæpe virtus & magnificentia, in qua grauitas & authoritas eſt, plus proficit ad miſericordiam commouendā, quàm humilitas & obſecratio. Commotis autem animis, diutius in conqueſtione morari non oportebit. Quemadmodū enim dixit Rhetor Apollonius, Lachryma nihil citius areſcit. Sed quoniam ſatis videmur de omnibus partibus orationis dixiſſe, & huius voluminis magnitudo longius proceſſit, quæ ſequuntur deinceps in ſecundo libro dicemus.

M. T. Ciceronis Rhetoricon, seu de inventione liber ſecundus.

CROTONIATAE quondam, cum florerent omni- 120
bus copiis, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religioſiſſime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleoten Zeuxin, qui tum longe cæteris excellere pictoribus exiſtimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is & cæteras tabulas complures pinxit, quarum nonnulla pars vſque ad noſtram memoriam propter fani religionē remanſit, & vt excellentem muliebris formæ pulchritudinem mu-

ta in ſeſe imago contineret, Helenæ ſe pingere ſimulacrum velle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingẽdo plurimũ aliis præſtare ſæpe accepiſſent, libenter audierũt. Putauerũt enim eũ, ſi quo in genere plurimũ poſſet, in eo magnopere elaboraſſet, egregiũ ſibi opus illo in fano relictu rũ. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis ilico quæſiuit ab eis quaſnam virgines formoſas haberent. Illi autem ſtatim hominẽ duxerũt in palæſtram, atque ei pueros oſtẽderũt multos, magna præditos dignitate. (Etenim quodam tẽpore Crotoniatæ multum omnibus corporum viribus, & dignitatibus anteſteterũt, atq; honeſtiſſimas è gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerũt.) Cum puerorũ igitur formas & corpora magno hic opere miraretur, Horum, inquiunt illi, ſorores ſunt apud nos virgines. Quare qua ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari. Præbete igitur mihi quæſo, inquit, ex iſtis virginibus formoſiſſimas, dum pingo id quod pollicitus ſum vobis, vt mutum in ſimulacrum ex animali exemplo veritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio virgines vnum in locum conduxerunt, & pictori quas vellet eligendi poteſtatẽ dederunt. Ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt: quòd eius eſſet iudicio probatæ, qui veriſſimũ pulchritudinis habere iudiciũ debuiſſet. Neq; enim putauit omnia, quæ quæreret ad venuſtatem, vno in corpore ſe reperire poſſe: ideo quòd nihil ſimplici in genere omni ex parte perfectũ natura expoliuit. Itaque tanquã cæteris non ſit habitura quod largiatur, ſi vni cuncta cõceſſerit, aliud alii cõmodi, aliquo adiuncto incõmodo muneratur. Quod quoniã nobis quoque voluntatis accidit, vt artem dicẽdi perſcriberemus, non vnum aliquod propoſuimus exemplum, cuius omnes partes quocunque eſſent in genere, exprimẽdæ nobis neceſſario viderentur: ſed omnibus vnum in locum coactis ſcriptoribus, quod quiſque cõmodiſſime præcipere videbatur, excerpſimus, & ex variis ingeniis excellẽtiſſima quæque libauimus. Ex his enim qui nomine & memoria digni ſunt, nec nihil

optime,nec omnia præclariſſime quiſquã dicere nobis vi-
debatur. Quapropter ſtultitia nobis viſa eſt,aut à bene in-
uentis alicuius recedere, ſiquo in vitio eius offenderemur:
aut ad vitia quoque eius accedere,cuius aliquo bono præ-
cepto duceremur.Quòd ſi in cæteris quoque ſtudiis à mul-
tis eligere homines cõmodiſſimũ quodque quàm ſeſe vni
alicui certo vellent addicere,minus in arrogantiã offende-
rẽt, & non tãtopere in vitiis perſeuerarent, & aliquãto ex in-
ſcientia leuius laborarent. Ac ſi par in nobis huius artis, 121
atque in illo picturæ ſcientia fuiſſet,fortaſſe magis hoc ſuo
in genere opus noſtrũ,quàm ille in ſua pictura nobilis enite
ret. Ex maiore enim copia nobis,quàm illi,fuit exemplorũ
eligendi poteſtas. Ille vna ex vrbe,& ex eo numero virginũ
quæ tum erant, eligere potuit: nobis omniũ quicũque fue-
runt ab vltimo principio huius præceptionis, vſque ad hoc
tẽpus expoſitis copiis, quodcũque placeret, eligẽdi poteſtas
fuit. Ac veteres quidẽ ſcriptores huius artis vſque ab prin-
cipe illo atque inuẽtore Tyſia repetitos vnũ in locũ cõduxit
Ariſtoteles,& nominatim cuiuſque præcepta magna cõqui
ſita cura perſpicue cõſcripſit, atque enodata diligẽter expo
ſuit:ac tantũ inuentoribus ipſis ſuauitate & breuitate dicen
di præſtitit,vt nemo illorũ præcepta ex ipſorũ libris cogno
ſcat:ſed omnes qui quod illi præcipiãt,velint intelligere,ad
hunc quaſi ad quendã multo commodiorẽ explicatorẽ re-
uertantur. Atque hic quidẽ ipſe,& ſeſe ipſum nobis,& eos,
qui ante ſe fuerãt,in medio poſuit,vt & cæteros & ſeipſum
per ſe cognoſceremus. Ab hoc autem qui profecti ſunt,
quanquã in maximis philoſophiæ partibus operæ plurimũ
conſumpſerunt,ſicut & ipſe,cuius inſtituta ſequebantur,fe
cerat:tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt.

Atque alii quoque alio ex fonte præceptores dicendi e-
manauerunt, qui item permultum ad dicendum,ſiquid ars
profecit,opitulati ſunt. Nam fuit tempore eodem quo Ari
ſtoteles, magnus & nobilis rhetor Iſocrates, cuius ipſius
quam conſtet eſſe artẽ,non inuenimus. Diſcipulorũ autem
atque eorum qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti,

multa de arte præcepta reperimus . Ex his duabus diuerſis,
ſicuti familiis, quarũ altera cum verſaretur in philoſophia,
nonnullam rhetoricæ quoque artis ſibi curam aſſumebat:
altera verò omnis in dicendi erat ſtudio, & præceptione oc
cupata, vnum quoddam eſt conflatum genus à poſteriori-
bus, qui ab vtriſque ea quæ commode dici videbantur, in
ſuas artes contulerunt: quos ipſos ſimulatque illos ſuperio
res nos nobis omnes, quoad facultas tulit, propoſuimus, &
ex noſtro quoque nonnihil in commune cõtulimus. Quòd
ſi ea quæ in his libris exponũtur, tantopere eligẽda fuerũt,
quanto ſtudio electa ſunt, profecto neque nos, neque alios
induſtriæ noſtræ pœnitebit: ſinautem temere aliquid alicu-
ius præteriiſſe, aut non ſatis elegãter ſecuti videbimur, do-
cti ab aliquo facile & libenter ſententiam commutabimus.
Non enim parum cognoſſe, ſed in parum cognito ſtulte &
diu perſeueraſſe turpe eſt: propterea quòd alterum commu
ni hominum infirmitati, alterũ ſingulari vniuſcuiuſque vi-
tio eſt attributũ. Quare nos quidem ſine vlla affirmatione,
ſimul quærentes dubitãter vnumquodque dicemus, ne dum
paruulum hoc conſequimur, vt ſatis commode hæc perſcri
pſiſſe videamur, illud amittamus, quod maximum eſt, vt ne
cui rei temerè atque arroganter aſſenſerimus. Verum hoc
quidem nos, & in hoc tẽpore, & in omni vita ſtudioſè, quo-
ad facultas feret, cõſequemur: nunc autem, ne longius ora-
tio progreſſa videatur, de reliquis quæ præcipiẽda vidẽtur
122 eſſe, dicemus. Igitur primus liber expoſito genere huius
artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera contro
uerſiarum, & inuentiones, & conſtitutiones, & iudicationes
continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia
præcepta. Quare cum in eo cæteris de rebus diſtinctius di-
ctum ſit, diſperſe autem de confirmatione, & de reprehẽſio-
ne: nunc certos cõfirmandi & reprehẽdendi in ſingula cau-
ſarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia quo pa-
cto tractari conueniret argumẽtationes, in libro primo non
indiligenter expoſitum eſt, hic tantum ipſa inuenta vnam-
quanque in rem exponẽtur ſimpliciter ſine vlla exornatio-

ne,vt ex hoc inuenta ipſa,ex ſuperiore autẽ expolitio inuentorũ petatur.Quare hæc quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehẽſionis partes referre oportebit.

Omnis & demonſtratiua,& deliberatiua, &iudicialis cauſa neceſſe eſt in aliquo eorum quæ antè expoſita ſunt,conſtitutionis genere vno pluribúſve verſetur.Hoc quanquam ita eſt, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi poſſint, ſeparatim quoque aliæ ſunt cuiuſque generis, & diuerſæ præceptiones. Aliud enim laus, aut vituperatio,aliud ſententiæ dictio, aliud accuſatio aut recuſatio cõficere debet.In iudiciis quid æquum ſit quæritur.In demõſtrationib9,quid honeſtũ. In deliberationib9,vt nos arbitramur,quid honeſtũ ſit,& quid vtile.Nã cæteri vtilitatis modo finẽ in ſuadẽdo & in diſſuadẽdo exponi oportere arbitrati ſunt.Quorũ igitur generũ fines & exitus diuerſi ſunt,eorũ præcepta eadẽ eſſe nõ poſſunt.Neq; nunc hoc dicimus, nõ eaſdem incidere cõſtitutiones: veruntamẽ oratio quædam ex ipſo fine & genere cauſæ naſcitur,quæ pertineat ad vitæ alicuius demonſtrationem,aut ad ſentẽtiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuerſiis,in iudiciali genere cauſarum & præceptorum verſabimur. Ex quo pleraque in cætera quoque cauſarum genera ſimili implicita controuerſia nulla cum difficultate tranſferentur,pòſt autem ſeparatim de reliquis dicemus. Nunc ad cõiecturalẽ conſtitu 123
tionẽ proficiſcemur,cuius exemplum ſit hoc expoſitum,In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum nummorũ ferentem eſt comitatus:cum hoc,vt fere fit,in via ſermonem cõtulit,ex quo factum eſt, vt illud iter familiarius facere vellent.Quare cum in quandam tabernam diuertiſſent,ſimul cœnare,& in eodem loco ſomnum capere voluerunt. Cœnati diſcubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur poſt inuentum, cum in alio maleficio deprehẽſus eſſet)cum illum alterum videlicet qui nummos haberet,animaduertiſſet, noctu poſtquam illos arctius,vt fit,iam ex laſſitudine dormire ſenſit,acceſſit,& alterius eorum,qui ſine nummis erat,gladium propè appoſitũ

è vagina eduxit,& illum alterum occidit, nummos abſtulit, gladium cruentum in vaginam recondidit, ipſe ſeſe in lectũ ſuum recepit. Ille autẽ, cuius gladio occiſio erat facta, multo ante lucem ſurrexit: comitem illum ſuum inclamauit ſemel,& ſæpius: illum ſomno impeditum non reſpõdere exiſtimauit: ipſe gladium,& cætera quæ ſecũ attulerat, ſuſtulit: ſolus profectus eſt. Caupo non multo pòſt clamat hominem eſſe occiſum, & cum quibuſdam diuerſoribus illũ qui antè exierat, conſequitur: in itinere hominem cõprehendit: gladium eius è vagina educit: reperit cruentum: homo in vrbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio eſt criminis, Occidiſti. Depulſio, Nõ occidi: ex quibus cõſtitutio eſt. Quæſtio eſt eadẽ in cõiecturali, quæ iudicatio, Occiderítne. Nunc exponemus locos, quorũ pars aliqua in omnẽ cõiecturalẽ incidit controuerſiam. Hoc autem & in horum locorum expoſitione,& in cæterorum oportebit attẽdere, nõ omnes in omnem cauſam conuenire. Vt enim omne nomẽ ex aliquibus, nõ ex omnibus literis ſcribitur: ſic omnem in cauſam non omnis argumentorum copia, ſed eorum neceſ-
124 ſariò pars aliqua cõueniet. Omnis igitur ex cauſa, ex per-
125 ſona, ex facto ipſo coniectura capienda eſt. Cauſa diſtribuitur in impulſionẽ, & in ratiocinationem. Impulſio eſt quæ ſine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, vt amor, iracũdia, ægritudo, vinolẽtia, & omnino omnia in quib⁹ animus ita videtur affectus fuiſſe, vt rem perſpicere cum conſilio & cura nõ potuerit: & id quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem eſt diligens & cõſyderata faciendi aliquid, aut nõ faciẽdi excogitatio. Ea dicitur tum interfuiſſe, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de cauſa vitaſſe, aut ſecutus eſſe animus videtur: vt ſi amicitiæ quid cauſa factum dicetur, ſi inimici vlciſcendi, ſi metus, ſi gloriæ, ſi pecuniæ, ſi denique, vt omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiſcendíve cõmodi, aut contrà reiiciendi, diminuendi, deuitandíve incõmodi cauſa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque

incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris vitandi incommodi causa, aut maioris adipiscendi commodi suscipitur: aut commodum aliquod maioris adipiscendi cō modi, aut maioris vitādi incommodi prӕteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nā nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid quare factū sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionémque verbis & sententiis amplificare debebit, & ostendere quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earū, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum cōmemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, vt non mirum videatur, siquod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autē non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit: & id augebit quammaxime poterit, vt quoad fieri possit, idonea quammaxime causa ad peccādum hortata videatur. Si gloriӕ causa, quantam gloriā con secuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniӕ, si amicitiӕ, si inimicitiarū, & omnino quicquid erit, quod cau sӕ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere cōsyderare oportebit, non quid in veritate modo, verumetiam vehementius, quid in opinione eius quem arguet, fuerit. Nihil enim refert nō fuisse, aut nō esse aliquid cōmodi aut incōmodi, si ostendi potest ei visum esse qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cū aut res 126
alio modo est ac putatur, aut non is euētus est, quē arbitrati sunt. Res alio modo est tum, cum aut id quod bonum est, malum putant: aut cōtrà quod malum est, bonum: aut quod nec malum est nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum aut bonum est, nec malum nec bonum. Hoc intellecto, siquis negabit vllam esse pecuniam fratris aut amici vita, aut denique officio suo antiquiorē aut suauiorē, non erit

hoc accuſatori negandum. Nam in eum culpa, & ſummum odium transferetur, qui id quod tam verè & piè dicetur, negabit. Verũ illud dicendum erit, illi nõ eſſe ita viſum: quod ſumi oportet ex iis, quæ ad perſonam pertinẽt, de quo pòſt dicendum eſt. Euẽtus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque ii qui arguuntur, arbitrati eſſe dicuntur, vt ſiquis dicatur aliũ occidiſſe ac voluerit, quòd aut ſimilitudine, aut ſuſpicione, aut demõſtratione falſa deceptus ſit: aut eũ necaſſe, cuius teſtamento non ſit hæres, quòd eius teſtamento ſe hæredem arbitratus ſit. Non enim ex euentu cogitationẽ ſpectari oportere, ſed qua cogitatione & ſpe ad maleficium profectus ſit, cõſyderare: & quo animo quid quiſque faciat, non quo caſu vtatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accuſatori, ſi demonſtrare poterit alii nemini cauſam fuiſſe faciendi. Secundarium, ſi tãtam aut tam idoneam nemini. Sin fuiſſe aliis quoque cauſa faciendi videbitur, aut poteſtas aliis defuiſſe demonſtranda eſt, aut facultas, aut voluntas. Poteſtas, ſi aut neſciſſe, aut nõ affuiſſe, aut conficere aliquid non potuiſſe dicetur. Facultas, ſi ratio, adiutores, adiumenta, & cætera quæ ad rem pertinebunt, defuiſſe alicui demonſtrabuntur. Volũtas, ſi animus à talibus factis vacuus & integer eſſe dicetur. Poſtremo quas ad defenſionẽ rationes reo dabim9, iis accuſator ad alios ex culpa eximẽdos abutetur. Verum id breui faciendũ eſt, & in vnum multa ſunt cõducenda, vt ne alterius defendendi cauſa hunc accuſare, ſed huius accuſandi cauſa defendere alterum videatur. Atque accuſatori quidẽ hæc fere ſunt in cauſa facienda & cõſyderanda.
127 Defenſor autem ex cõtrario primum impulſionem aut nullã fuiſſe dicet, aut ſi fuiſſe concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuiſſe demonſtrabit, aut nõ ex ea ſolere huiuſmodi facta naſci, docebit. Quo erit in loco demonſtrandum, quæ vis & natura eius ſit affectionis, qua impulſus aliquid reus cõmiſiſſe dicetur: in quo & exẽpla & ſimilitudines erunt proferẽdæ, & ipſa diligẽter natura eius affectionis quàm leuiſſimè quietiſſimã ad partẽ explicãda, vt & res ipſa à facto crudeli & tur-

bulento ad quiddã mitius & trãquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius qui audiet, & ad animi quendam intimum ſenſum accõmodetur. Ratiocinationis autẽ ſuſpiciones infirmabit, ſi aut cõmodũ nullum fuiſſe, aut paruũ, aut aliis magis fuiſſe, aut nihilo ſibi magis quàm aliis, aut incommodum ſibi maius quàm cõmodum dicet, vt nequaquam fuerit illius cõmodi quod expeditũ dicatur, magnitudo: aut cum eo incõmodo quod acciderit, aut cum illo periculo quod ſubeatur, comparãda: qui omnes loci ſimiliter incõmodi quoq; vitatione tractabuntur. Sin accuſator di 128
xerit, eum id eſſe ſecutum, quod ei viſum ſit cõmodum, aut id fugiſſe, quod putarit eſſe incõmodum, quanquam in falſa fuerit opinione, demõſtrandum erit defenſori neminem tantæ eſſe ſtultitiæ, qui tali in re poſſit veritatem ignorare. Quòd ſi id cõcedatur, illud nõ conceſſum iri, nec dubitaſſe quidẽ hunc quid eius iuris eſſet: ſed id quod falſum fuerit, ſine vlla dubitatione pro falſo, quod verũ pro vero probaſſe. Quòd ſi dubitauerit, ſummæ fuiſſe amẽtiæ, dubia ſpe impulſum certũ in periculũ ſe cõmittere. Quẽadmodum autẽ accuſator, cũ ab aliis culpã dimouebit, defenſoris locis vtetur: ſic iis locis qui accuſatori dati ſunt, vtetur reus cũ in alios ab ſe crimẽ volet trãſferre. Ex perſona autẽ cõiectura 129
capietur, ſi eæ res quæ perſonis attributæ ſunt, diligẽter cõſyderbuntur: quas omnes in primo libro expoſuimus: nã & de nomine nõnunquã aliquid ſuſpicionis naſcitur. Nomẽ autẽ cum dicimus, cognomẽ quoq; & agnomẽ intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio vocabulo agitur: vt ſi dicamus idcirco aliquẽ Callidium vocari, quòd temerario & repẽtino cõſilio ſit: aut ſi ea de re hominibꝰ Græcos imperitis verba dediſſe, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius vocarẽtur. Et de natura licet aliquãtulum ducere ſuſpicionis. omnia enim hæc, vir an mulier, huius an illiꝰ ciuitatis ſit, quibꝰ ſit maioribus, quibus cõſanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ ſũt attributa, ad aliquã cõiecturã faciendã pertinebunt. Et ex victu multæ trahũtur ſuſpiciones, cũ quemadmodum, & apud quos, & à

quibus educatus & erudit⁹ ſit quæritur, & quibuſcũ viuat,
qua ratione vitæ, quo more domeſtico viuat. Et ex fortu-
na ſæpe argumẽtatio naſcitur cũ ſeruus an liber, pecunio-
ſus an pauper, nobilis an ignobilis, fœlix an infœlix, priuat⁹
an cum poteſtate ſit, aut fuerit, aut futurus ſit, cõſyderatur:
aut deniq; aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ eſſe attri-
buta intelliguntur. Habitus autẽ quoniã in aliqua perfe-
cta & cõſtanti animi aut corporis abſolutione cõſiſtit: quo
in genere eſt virtus, ſcientia, & quæ contraria ſunt, res ipſa
cauſa poſita docebit, ecquid hic quoq; loc⁹ ſuſpicionis oſtẽ-
dat. Nã affectionis quidẽ ratio perſpicuã ſolet præ ſe gerere
coniecturam, vt amor, iracundia, moleſtia: propterea quòd
& ipſorum vis intelligitur, & quæ res harum aliquã rẽ con-
ſequãtur, faciles cognitu ſunt. Studiũ autẽ, quoniã eſt aſ-
ſidua & vehemẽs ad aliquã rẽ applicata magna cũ volunta-
te occupatio, facile ex eo ducetur argumẽtatio, quã res ipſa
deſyderabit in cauſa. Itẽ ex cõſilio ſumetur aliquid ſuſpi
cionis. Nã cõſiliũ eſt aliquid faciẽdi, nõ faciẽdive excogita-
ta ratio. Itẽ facta, & caſus, & orationes, quæ ſunt omnia (vt
in cõfirmationis præceptis dictũ eſt) in tria tẽpora diſtribu-
ta, facile erit videre ecquid afferant ad coniecturam confir-
130 mandã ſuſpicionis. Ac perſonis quidẽ res eæ ſunt attribu
tæ, ex quibus omnibus vnũ in locum coactis accuſatoris e-
rit improbatione hominis vti. Nã cauſa facti parum firmi-
tudinis habet, niſi animus eius qui inſimulatur, in eã ſuſpi-
cionẽ adducetur, vt à tali culpa nõ videatur abhorruiſſe. Vt
enim animũ alicui⁹ improbare nihil attinet, cũ cauſa quare
peccauerit, nõ interceſſerit: ſic cauſam peccati intercedere
leue eſt, ſi animus nulli minus honeſtæ rationi affinis oſten-
ditur. Quare vitã eius quam arguit, ex antè factis accuſator
improbare debebit, & oſtendere, ſiquo in pari antè peccato
conuictus ſit. Si id nõ poterit, ſiquã in ſimilẽ ante ſuſpicionẽ
venerit, ac maxime, ſi fieri poterit, ſimili aliquo in genere e-
iuſmodi cauſa aliqua commotum peccaſſe, aut in æque ma
gna re, aut in maiore, aut in minore. vt ſiquis pecunia dicat
inductũ feciſſe, poſſit demõſtrare aliqua in re eius aliquod

factum auarum. Item in omni causa naturã, aut victũ, aut studium, aut fortunã, aut aliquid eorum quæ personis attributa sunt, ad eã causam, qua cõmotũ peccasse dicet, adiungere, atq; ex dispari quoq; genere culparũ, si ex pari sumẽdi facultas non erit, improbare animũ aduersarii oportebit: vt si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum quẽ accuses, demõstrare nõ possis, aliis affinem esse vitiis doceas, & ex ea re nõ esse mirandũ qui in illa re turpis aut cupidus aut petulãs fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantũ enim de honestate & authoritate eius qui arguitur detractum est, tantũ de facultate totius est defensionis diminutũ. Si nulli affinis poterit vitio reus antè admisso demonstrari, locus inducatur ille per quẽ hortãdi iudices erunt, vt veterem famã hominis nihil ad rem putẽt pertinere. Nã eũ antè celasse, nunc manifesto teneri. Quare nõ oportere hãc rem ex superiori vita spectari, sed superiorem vitã ex hac re improbari, & aut potestatem antè peccandi non fuisse, aut causam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, nõ esse mirum si nunc primum deliquerit. Nã necesse est eũ qui velit peccare aliquãdo primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demõstrato, argumẽtis accusationem statim cõfirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debebit vitã eius q insimulabitur, quàm honestissimã demõstrare. 131 Id faciet, si ostẽdet aliqua eius nota & cõmunia officia: quod genus in parẽtes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiã quæ magis rara & eximia sunt, si ab eo cũ magno aliquo labore, aut periculo, aut vtraq; re, cum necesse nõ esset, officii causa, aut in rẽpub. aut in parentes, aut in aliquos eorũ, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde se nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo cõfirmatius erit, si cum potestas impune aliquid faciẽdi minus honeste fuisse dicetur, volũtas ei faciẽdi demõstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eò firmius, si eo ipso in genere quo arguetur, integer antea fuisse demõstrabitur: vt si cũ auaritiæ causa fecisse arguatur, mi-

nime omni in vita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hîc illa magna cum grauitate inducetur indignatio iuncta cōqueſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demōſtrabitur: vt cum animus omni in vita fuerit à vitiis remotiſſimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudē rapere ſoleat, caſtiſſimum quoque hominem ad peccādum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique perniciosiſſimum, nō vitam honeſte actam tali in tēpore quāplurimū prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ cōfingi facile poſſit, non ex antè acta vita, quæ neque ad tēpus fingi, neque vllo modo immutari poſſit, facere iudiciū. Sinautem in anteacta vita aliquæ turpitudines erunt, aut falſò venisse in eam exiſtimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione: aut imprudentiæ, neceſſitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut alicui non malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut diſſimili in genere vitiorum: vt animus nō omnino integer, ſed à tali culpa remotus eſſe videatur. Ac ſi nullo modo vitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de vita eius & moribus quæri, ſed de eo crimine, quo de arguatur: quare antefactis omiſſis, illud quod inſtet agi oportere.

132 Ex facto autem ipſo ſuſpiciones ducentur, ſi totius adminiſtratio negotii ex omnibus partibus pertentabitur, atque hæ ſuſpiciones partim ex negotio ſeparatim, partim cōmuniter ex perſonis, atque ex negotio proficiſcentur. Ex negotio duci poterunt, ſi eas res quæ negotiis attributæ ſunt, diligenter conſyderabimus. Ex iis igitur in hanc conſtitutionem conuenire videntur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ ſint cōtinentia cum ipſo negotio, hoc eſt, quæ ab re ſeparari nō poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligēter cōſyderādum, quid ſit ante rem factum, ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quæſita videatur: quid in ipſa re gerenda, quid poſtea conſecutum ſit. Deinde ipſius eſt negotii geſtio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ ſunt, ſecūdo in loco nobis eſt expoſitum. Hoc ergo in

genere ſpectabitur locus, tempus, occaſio, facultas: quorum vniuſcuiuſque vis diligenter in cõfirmationis præceptis explicata eſt. Quare, ne aut hic nõ admonuiſſe, aut ne eadem iterũ dixiſſe videamur, breuiter demõſtrabimus quid quaque in parte conſyderari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore lõginquitas, in occaſione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia & poteſtas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut ſine quibus omnino confici non poteſt, conſyderanda eſt. Deinde videndum eſt, quid adiunctũ ſit negotio: hoc eſt quid maius, quid minus, quid æque magnum ſit, quid ſimile. ex quibus coniectura quædam ducitur, ſi quemadmodum res maiores, minores, æquè magnæ, ſimileſque agi ſoleant, diligenter conſyderabitur. Quo in genere euentus quoque videndus erit, hoc eſt quid ex vnaquaque re ſoleat euenire, magnopere conſyderandum eſt: vt metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex iis quas negotiis dicebamus eſſe attributas, conſecutio. In ea quæruntur ea quæ geſtum negotiũ confeſtim, aut ex interuallo conſequuntur. In qua videbimus ecquæ conſuetudo ſit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium ſit, aut vſus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offenſio: ex quibus nonnunquam elicitur aliquid ſuſpicionis. Sunt autẽ aliquæ ſuſpiciones quæ 133
communiter & ex negotiorum & ex perſonarum attributionibus ſumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex victu, ſtudio, factis, caſu, orationibus, conſilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad eaſdem res, quæ rem credibilem aut incredibilem facere poſſunt, & cum facti ſuſpicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac conſtitutione. Primum potueritne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde vtrum id facinus ſit, quod pœnitere fuerit neceſſe. Item quod ſpem celãdi haberet. Deinde neceſſitudo, in qua num neceſſe fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad cõſilium pertinet, quod perſonis attributum eſt, vt in ea cauſa quã expoſuim⁹. Ante rem erit, quòd

in itinere se tā familiariter applicauerit, quòd sermonis causam quæsiuerit, quòd simul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quòd solus exierit, quòd illum tam familiarem comitem tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad cōsilium per-
134 tinet. Quæritur enim vtrū videatur diligēter ratio faciendi esse habita & excogitata, an ita temerè, vt non verisimile sit quenquam tam temerè ad maleficium accessisse. In quo quæritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, vel à fortuna administrari. Nam sæpe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non videtur. Hoc modo, si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc quæ negotiis, & illa quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessariū distinguere, vt in superioribus partibus, quo pacto quicque accusatorem, & quomodo defensorem tractare oporteat. Non est necessarium, propterea quòd causa posita, quid in quanque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hîc se inuenturos putabūt: sed ad ea quæ præcepta sunt, comparationis modo quandā animi in commune mediocrem intelligentiam cōferent. Non facile autem, quòd & infinitum est tot de rebus vtranque in partem singulatim de vnaquaque explicare, & aliàs aliter hæc in vtranque partem causæ solent conuenire. Quare consyderare hæc quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotii & suam & aduersarii narrationem sæpe & diligēter pertractabit, & quid quæque pars suspicionis habebit, eliciens consyderabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiēdi quicque factum sit: cur hoc modo potius, quàm illo: cur ab hoc potius, q̄ ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc antè factum sit, cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium: aut quid factū de industria, aut quid rē ipsam consecutum sit. Constétne oratio, aut cum re, aut ipsa secum: hoc huiúsne rei sit signum, an illius, an huius & illius, & vtrius potius: quid factum sit quod nō oportuerit,

aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotii partes consyderabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus antè dictū est, & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumētorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autē ad coniectu- 135
ram sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ cōtrà omnia vterque simili via præceptorum torquere ad suæ causæ cōmodum debebit. Nam ex quæstione suspiciones, & ex 136
testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, vt ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ii videntur errare, qui hoc genus suspicionum artificii non putant indigere, & ii qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius qui in quæstione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsi⁹ rumoris causa, & veritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, vt ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Hæc ergo argumenta quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certæ rei quandam continet amplificationem, vt siquis hoc velit ostendere, eum qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum: quo loco nisi perorata, & probata causa nō est vtendum. Aut dubiæ, quæ ex cōtrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: vt suspicionibus credi oportere: & contrà, suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum cōmunium, aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus antè dictum est: pars per aliquam probabilem vtraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio, atque illustratur maxime raro inducendis locis communibus & aliquo loco, iam certioribus illis auditoribus & argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur

commune quiddam dicere, cum diligenter aliquis proprius
cauſæ locus tractatus eſt, & auditoris animus, aut renoua-
tur ad ea quæ reſtant, aut omnibus iam dictis exuſcitatur.
Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibꝰ & ſuauitatis,
& grauitatis plurimum conſiſtit, & omnia quæ in inuentio-
ne verborum & ſententiarum aliquid habent dignitatis, in
communes locos conferuntur. Quare, non vt cauſarum, ſic
oratorum quoque multorum communes loci ſunt. Nam ni
ſi ab iis qui multa exercitatione magnam ſibi & verborum,
& ſententiarum copiam comparauerint, tractari non pote-
rũt ornate & grauiter, quemadmodum natura ipſorum de-
ſyderat. Atque hoc ſit nobis dictum communiter de omni
137 genere locorum cõmunium. Nunc exponemus in conie-
cturalem conſtitutionem qui loci communes incidere ſo-
leant. Suſpicionibus credi oportere, & non oportere. Rumo
ribus credi oportere, & non oportere. Teſtibus credi opor-
tere, & non oportere. Quæſtionibus credi oportere, & non
oportere. Vitam antè actam ſpectari oportere, & non opor-
tere. Eiuſdem eſſe qui in illa re peccarit, & hoc quoque ad-
miſiſſe, & non eſſe eiuſdem. Maxime ſpectari cauſam opor
tere, & non oportere. Atque hi quidem, & ſiqui eiuſmodi ex
proprio argumento communes loci naſcentur, in contra-
rias partes diducentur. Certus autem locus eſt accuſatoris,
per quem auget facti atrocitatem, & alter per quẽ negat ma-
lorum miſereri oportere. Defenſoris, per quẽ calumnia ac-
cuſatorum cum indignatione oſtenditur, & per quem cum
conqueſtione miſericordia captatur. Hi & cæteri omnes lo
ci communes ex iiſdem præceptis ſumuntur, quibus cæteræ
argumentationes: ſed illæ tenuius, & acutius, & ſubtilius
tractãtur: hi autem grauius & ornatius, & cum verbis, tum
etiam ſententiis excellentibus. In illis enim finis eſt, vt id
quod dicitur, verum eſſe videatur: in his tametſi hoc quo-
que videri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nũc ad aliam
conſtitutionem tranſeamus.

138 Cum eſt nominis controuerſia, quia vis vocabuli diffi-
nienda verbis eſt, conſtitutio diffinitiua dicitur. Eius gene-

ris exemplo nobis propoſita ſit hæc cauſa, C. Flaminius is qui Conſul rempublicam male geſſit bello Punico ſecũdo, cũ Tribunus pl. eſſet, inuito Senatu, & omnino contra voluntatem omnium optimatum per ſeditionẽ ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater ſuus cõcilium plebis habentẽ de tẽplo eduxit: accerſitur maieſtatis. Intẽtio eſt, Maieſtatẽ minuiſti, quòd Tribunum plebis de tẽplo eduxiſti. Depulſio eſt, nõ minui maieſtatẽ. Quæſtio eſt, maieſtatẽne minuerit. Ratio, in filiũ enim quã habebã poteſtatẽ, ea vſus ſum. Rationis infirmatio, at enim qui patria poteſtate, hoc eſt priuata quadam, tribunitiam poteſtatem, hoc eſt populi poteſtatem infirmat, minuit is maieſtatem. Iudicatio eſt, minuátne is maieſtatem, qui in tribunitiam poteſtatem patria poteſtate vtatur. Ad hanc iudicationem argumentationes 139
omnes afferri oportebit. Ac ne quis forte arbitretur nos nõ intelligere aliam qnoque incidere conſtitutionem in hanc cauſam, eam nos partem ſolam ſumimus, in quam præcepta nobis dãda ſunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes videbit conſtitutiones, & earum partes, & controuerſias, ſiquæ forte in eas incident. Nam de omnibus perſcribemus.

Primus ergo accuſatoris locus eſt, eius nominis cuius de vi quæritur, breuis & aperta & ex hominum opinione diffinitio, hoc modo, Maieſtatem minuere eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate populi, aut eorum quibus populus poteſtatem dedit, aliquid derogare. Hoc ſic breuiter expoſitum pluribus verbis eſt, & rationibus confirmandum, & ita eſſe, vt deſcripſeris, oſtendendum. Poſtea ad id quod diffinieris, factum eius qui accuſabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod oſtenderis eſſe, verbi cauſa, Maieſtatem minuere, docere aduerſarium maieſtatem minuiſſe: & hũc totum communi loco confirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Pòſt erit infirmãda aduerſariorum deſcriptio. Ea autem infirmabitur, ſi falſa demonſtrabitur: hoc ex opinione hominum ſumetur, cum quemadmodum, & quibus

in rebus homines in conſuetudine ſcribẽdi aut ſermocinã-
di eo verbo vti ſoleant, conſyderabitur. Item infirmabitur, ſi
turpis, aut inutilis eſſe oſtendetur eius deſcriptionis appro-
batio, & ſiquæ incommoda conſecutura ſint, eo conceſſo,
oſtendetur. Id autem ex honeſtatis & vtilitatis partibus ſu-
metur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus.
Et ſi cum diffinitione noſtra aduerſariorum diffinitionem
cõferemus, & noſtram verã, honeſtã, vtilem eſſe demonſtra-
bimus, illorum cõtrá. Quæremus autem res, aut maiori, aut
minori, aut pari in negotio ſimiles, ex quibus affirmetur no
ſtra deſcriptio. Iam ſi res plures erunt diffiniẽdæ, vt ſi quæ-
ratur, fur ſit, an ſacrilegus, qui vaſa ex priuato ſacra ſurri-
puerit, erit vtendum pluribus diffinitionibus. Deinde ſimili
ratione cauſa eſt tractãda. Locus autem cõmunis in eius ma
litiam, qui nõ modo rerũ, verum etiã verborũ poteſtatẽ ſibi
arrogare conetur, vt & faciat quod velit, & id quod fecerit,
140 quo velit nomine appellet. Deinde defenſoris primus lo-
cus eſt, item nominis breuis & aperta, & ex opinione homi-
num deſcriptio, hoc modo, Maieſtatẽ minuere, eſt aliquid
de republica cum poteſtatẽ nõ habeas adminiſtrare. Deinde
huius confirmatio eſt ſimilibus & exemplis, & rationibus.
Poſtea ſui facti ab illa diffinitione ſeparatio. Deinde locus
communis, per quem facti vtilitas, aut honeſtas adaugetur.
Deinde ſequitur aduerſariorũ diffinitionis reprehẽſio, quæ
iiſdẽ ex locis omnibus, quos accuſatori præſcripſimus, con
ficitur, & cætera pòſt eadem præter cõmunem locum indu-
centur. Locus autem communis erit defenſoris is per quẽ
indignabitur accuſatorem ſui periculi cauſa non res ſolum
conuertere, verum etiã verba cõmutare conari. Nã illi qui-
dem cõmunes loci, qui aut calumniæ accuſatorum demon-
ſtrandæ, aut miſericordiæ captãdæ, aut facti indignãdi, aut
à miſericordia deterrendi cauſa ſumuntur, ex periculi ma-
gnitudine, non ex cauſæ genere ducuntur. Quare non in
omnem cauſam, ſed in omne cauſæ genus incidunt. Eorum
mentionem in coniecturali cõſtitutione fecimus. Inductio-
ne autem eorum, cum cauſa poſtulabit, vtemur.

Cum autem actio tranſlationis aut commutationis indigere videtur, quòd non aut is agit quem oportet, aut cũ eo quicũ oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, conſtitutio tranſlatiua appellatur. Huius nobis exẽpla permulta opus ſunt, ſi ſingula tranſlationum genera quæramus: ſed quia ratio præceptorum ſimilis eſt, exemplorum multitudine ſuperſedendum eſt. Atque in noſtra quidem conſuetudine multis de cauſis fit, vt rarius incidant tranſlationes. Nam & prætoriis exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus cõſtitutum, vt à cauſa cadat is, qui non quẽadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerunque verſantur. Ibi enim & exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum conſtituitur. In ipſis autem iudiciis rarius incidunt, & tamen ſi quãdo incidunt, eiuſmodi ſunt, vt per ſe minus habeant firmitudinis: confirmentur autem aſſumpta alia aliqua conſtitutione. Vt in quodã iudicio, cum venefici cuiuſdam nomẽ eſſet delatum, & quia parricidii cauſa ſubſcripta eſſet, extra ordinẽ eſſet acceptũ, cum in accuſatione alia quædã crimina teſtibus & argumentis cõfirmarentur: parricidii autẽ ſolum mentio facta eſſet, defenſor in hoc ipſo multum oportet vt diu conſiſtat, cũ de nece parẽtis nihil demõſtratum ſit, indignum facinus eſſe ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem ſi damnaretur, fieri neceſſe eſſet, quoniã & id cauſæ ſubſcriptum, & ex ea re nomen extra ordinem ſit acceptũ. Ea igitur pœna ſi affici reum nõ oporteat, damnari quoque non oportere: quoniam ea pœna damnationem neceſſario conſequatur. Hic defenſor pœnæ cõmutationem ex tranſlatiuo genere inducẽdo, totam infirmabit accuſationem. Verũtamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali conſtitutione tranſlationem confirmabit. Exemplum autẽ tranſlationis in cauſa nobis poſitũ ſit huiuſmodi, Cũ ad vim faciendã quidã armati veniſſent, armati contrà præſto fuerunt, & cuidã equiti Romano quidã ex armatis reſiſtenti gladio manum præcidit. Agit is cui 141

manus præcisa est, iniuriarum: Postulat is, quicum agitur, à Prætore exceptionē, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is qui agit, iudicium purum postulat: ille quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæstio est, excipiendum sit, an non. Ratio, non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficii de quo inter sicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, eiusmodi sunt iniuriæ, vt de his indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio, atrocitas iniuriarũ satísne causæ sit. Quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, præiudicetur: atque exemplum quidē hoc est. In omni autē causa ab vtroque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris de quibus pòst dicendum est, sumi oportebit, & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat, & videre vtrũ malitia quid aliud agatur, aliud simuletur: an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi nõ possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio cõstituta, an recte sine vlla re eiusmodi res agatur. Locus autem cõmunis contra eum qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnam, quia causæ diffidat. A translatione autem, omnium fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudicium veniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut cum eo agatur quicum nõ oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore, atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes nõ habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalē constitutionem & partes eius consyderemus.

143 Cum & facto, & facti nomine concesso, neque vlla actionis illata controuersia, vis & natura & genus negotii ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis videri diximus, negotialem & iuridicialem. Negotialis est quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicatam cõtrouersiam. Ea est huiusmodi, Quidam pupillum hæredem fecit: pupillus autem antè mortuus

est quàm in suam tutelā veniret. De hæreditate ea quæ pupillo venit, inter eos qui patris pupilli hæredes secūdi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est: possessio hæredum secundorū est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de qua is cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Immo nostra, qui hæredes secūdi testamēto patris sumus. Quæstio est, vtrorum sit. Ratio est, pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Immo pater sibi scripsit, & secūdum hæredem nō filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquam quod ipsius fuit in testamento, vllius vestrum esse non potest. Iudicatio, Possítne quisquam de filii pupilli re testari. An hære des secundi ipsius patrisfamilias, non filii quoque eius pupil li hæredes sint. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquā, aut vsquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici cōstitutione: quod fit cum id quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile videri potest, vt in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dissimilibus de causis hæredes esse non possunt, nec vnquā factum est, vt eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit, non est vna pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduētitia, cuius hæres non illo in tem pore in testamēto quisquam scriptus erat, siquid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui voluntas plurimū valebat, quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus con cedebat. Iudicatio est, vnáne pecunia fuerit. Ac si hac erūt vsi infirmatione, posse plures esse vnius hæredes pecuniæ dissimilib9 de causis. De eo ipso iudicatio nascitur, possíntne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes. Ergo vna in constitutione intellectum est, quo modo & rationes, & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta videa- 144
mus. Vtrisque, aut etiam omnibus si plures ambigēt, ius ex

quibus rebus conſtet, eſt cōſyderandum. Initium ergo eius ab natura ductum videtur. Quædam autem ex vtilitatis ratione, aut perſpicua nobis, aut obſcura in conſuetudinem veniſſe. Pòſt autem approbata quædam aut à conſuetudine, aut à vero vtilia viſa, legibus eſſe firmata. Ac naturæ quidem ius eſt, quod nobis non opinio, ſed quædam innata vis afferat, vt religionē, pietatem, gratiam, vindicationem, obſeruantiam, veritatem. Religionē, eam quæ in metu & cæremonia deorum ſit, appellāt. Pietatem, quæ erga patriam aut parentes, aut alios ſanguine coniunctos officium conſeruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorū & honorū, & amicitiarū obſeruantiam teneat. Vindicationē, per quam vim & contumeliam defendendo, aut vlciſcendo propulſamus à nobis, & à noſtris, qui nobis eſſe chari debent, & per quā peccata punimus. Obſeruantiam, per quam ætate, aut ſapiētia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reueremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam nequid aliter quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurū ſit. Ac naturæ quidē iura minus ipſa quæruntur ad hanc controuerſiā, quòd neque in hoc ciuili iure verſantur, & à vulgari intelligētia remotiora ſunt: ad ſimilitudinē verò aliquam, aut ad rem am-
145 plificandā ſæpe ſunt inferenda. Conſuetudinis autem ius eſſe putatur id quod voluntate omnium ſine lege vetuſtas cōprobarit. In ea autē iura ſunt quædā ipſa iam certa propter vetuſtatem. Quo in genere & alia ſunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ Prætores edicere conſueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa conſuetudine facta ſunt. Quod genus, pactum, par, iudicatū. Pactū, eſt quod inter aliquos cōuenit, quod iam ita iuſtum putatur, vt iure præſtari dicatur. Par, quod inter omnes æquabile eſt. Iudicatum, de quo iam antè ſententia alicuius, aut aliquorum conſtituta eſt. Iam iura legitima ex legibus cognoſci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex maiore, aut ex minore naſci videbitur, quiſq; attendere, atque elicere pertentando vnamquan-

que partem iuris debebit. Locorum autem cõmunium quoniam (vt antè dictum eſt) duo ſunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipſa cauſa det, & quid augeri per communem locum poſſit, & oporteat, conſyderabitur. Nam certi qui in omnes incidant loci, præſcribi non poſſunt: in pleriſque fortaſſe ab authoritate iuriſconſultorum, & contra authoritatem dici oportebit. Attendendum eſt autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos quos expoſuimus, ipſa res oſtendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius conſyderemus.

Iuridicialis, eſt in qua æqui & iniqui natura, & præmii aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes ſunt duæ, quarum alteram abſolutam, alteram aſſumptiuam nominamus. Abſo 146
luta, eſt quæ ipſa in ſe, non vt negotialis implicite & abſcondite, ſed patentius & expeditius recti & non recti quæſtionem continet. Ea eſt huiuſmodi, Cum Thebani Lacedæmonios bello ſuperauiſſent, & ferè mos eſſet Graiis, cum inter ſe bellum geſſiſſent, vt ii qui viciſſent, trophæũ aliquod in finibus ſtatuerent, victoriæ modò in præſentia declarandæ cauſa, non vt in perpetuum belli memoria maneret, æneum ſtatuerunt trophæum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt apud commune Græciæ concilium. Intentio eſt, Non oportuit. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerítne. Ratio eſt, Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, vt eius æterna inſignia poſteris noſtris relinquere vellemus. Infirmatio eſt, Attamen æternum inimicitiarum monumentum Graios de Graiis ſtatuere non oportet. Iudicatio eſt, Cum ſummæ virtutis celebrãdæ cauſa Graii de Graiis æternum inimicitiarũ monumentũ ſtatuerint, recténe an contrà fecerint. Hanc ideo rationem ſubiecimus, vt hoc cauſæ genus ipſum, de quo agimus, cognoſceretur. Nam ſi eam ſuppoſuiſſemus, qua fortaſſe vſi ſunt, Non enim iuſte neq; pie bellum geſſiſtis, in relationẽ criminis dilaberemur, de qua pòſt loquemur. Vtrũq; autẽ cauſæ genus in hãc cauſam incidere perſpicuũ eſt. In hãc argumẽtationes ex iiſdẽ locis 147

ſumēdæ ſunt, atque in cauſam negotialem, de qua antè dictum eſt. Locos autem cōmunes & ex cauſa ipſa, ſiquid inerit indignationis aut conqueſtionis, & ex iuris vtilitate & natura multos & graues ſumere licebit & oportebit, ſi cauſæ dignitas videbitur poſtulare. Nunc aſſumptiuam partem
148 iuridicialis conſyderemus. Aſſumptiua igitur tunc dicitur, cum ipſum ex ſe factum probari non poteſt, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes ſunt quatuor: Comparatio, Relatio criminis, Remotio criminis, Cōceſſio. Comparatio eſt cum aliquod factum, quod per ſe ipſum non ſit probandū, ex eo cuius id cauſa factum eſt, defenditur. Ea eſt huiuſmodi, Quidam Imperator, cum ab hoſtibus circūſideretur, neque effugere vllo modo poſſet, depactus eſt cum eis, vt arma & impedimenta relinqueret, milites educeret, itáque fecit. armis & impedimētis amiſſis, præter ſpem milites conſeruauit. Accuſatur maieſtatis. Incurrit huc diffinitio, quid ſit lædere maieſtatē: ſed nos hunc locum de quo agimus, conſyderemus. Intentio eſt, Non oportuit arma & impedimēta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerítne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt, aut cōiecturalis, Nō periiſſēt: aut altera coniecturalis, Non ideo feciſti. Ex quibus ſunt iudicationes, Periiſſéntne: & Ideóne fecerit: aut hæc comparatiua, cuius nunc indigem⁹: At enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma & impedimēta hoſtibus cōcedere. Ex qua iudicatio naſcitur, cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem veniſſent, vtrum ſatius fuerit amittere mi-
149 lites, an ad hanc cōditionem venire. Hoc cauſæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque conſtitutionum rationem atque præcepta, ac maxime coniecturis faciēdis infirmare illud, quod cum eo quod crimini dabitur, ii qui accuſabuntur, comparabunt. Id fiet, ſi aut id quod dicent defenſores futurum fuiſſe, niſi id factum eſſet, quo de facto iudicium eſt: futurum fuiſſe negabitur, aut ſi alia ratione, & aliam ob cauſam ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factum. Eius rei confirmatio, &

item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitu
tione sumetur. Sinautem certo nomine maleficii vocabitur
in iudicium, sicut in hac causa: nam maiestatis accersitur,
diffinitione & diffinitionis præceptis vti oportebit. Atque
hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt, vt coniectu
ra & diffinitione vtendum sit. Sin aliud quoque aliquod ge
nus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione
transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandũ,
vt idipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat
oportere, quãplurimis infirmet rationibus. Quod facile est,
si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improba-
re. Ipsa autem comparatio separata à cæteris generib9 con-
trouersiarũ, sic ex sua vi consyderabitur, si illud quod com
parabitur, aut non honestum, aut non vtile, aut non necessa
rium fuisse, aut non tantopere vtile, aut non tantopere ho-
nestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabi
tur. Deinde oportet accusatorem illud quod ipse arguat, 150
ab eo quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si
demonstrabit non ita fieri solere, neque oportere, neque es-
se rationem quare hoc propter hoc fiat, vt propter salutem
militum ea quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tra-
dantur. Postea comparare oportebit cum beneficio male-
ficium, & omnino id quod arguitur, cum eo quod factum
ab defensore laudatur: aut faciendum fuisse demonstratur,
contẽdere: & hoc extenuando maleficii magnitudinem si-
mul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius,
vtilius, magis necessarium fuisse illud quod vitarit reus,
quàm illud quod fecerit. Honesti autem, & vtilis, & necessa
rii vis, & natura in deliberationis præceptis cognoscetur.
Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem
exponere tanquam causam deliberatiuam, & de ea ex deli-
berationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudica-
tio, quam antè exposuimus, Cum omnes perituri milites es
sent, nisi ad hanc pactionem venissent, vtrum satius fuerit
perire milites, an ad hanc pactionẽ venire. Hoc ex locis de-
liberationis, quasi aliquam in consultationẽ res veniat, tra-

151 ctari oportebit. Defensor autem quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erunt inductæ, in iis ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem cõmunes erunt accusatoris, in eum qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut vtroque fateatur, quærat tamen aliquam defensionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinẽ cum indignatione proferre. Defensoris est, nullum factũ inutile, neque turpe, neque item vtile, neq; honestum putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, vt bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficii magnitudo ex vtilitate, aut honestate, aut facti necessitate demonstratur. Et tertius, per quem res expressa verbis ante oculos eorum qui audiũt, ponitur, vt ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa per
152 idem tempus accidisset. Relatio criminis est cum reus id quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato iure fecisse demõstrat. Ea est huiusmodi, Horatius occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domũ se victor recepit. Is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantẽ identidem Curiatis cum gemitu & lamẽtatione, indigne passus, virginem occidit: accusatur. Intẽtio est, Iniuria sororẽ occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iuréne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum Romanũ vicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamẽ à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua Iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris & populi Romani victoria non gauderet, oportueríitne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere causæ, primum siquid ex cæteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea siqua facultas erit, per aliquam constitutionem

illum in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse susceperit. Postea translationis partibus vti, & ostendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore, aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse antè supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod spōte sua reus punitus sit, moribus & iudicio vindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demōstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi cōdemnarint: & de eo iudicium faciāt, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicii futurum dicemus, & iudices longius quàm potestatem habeant progressuros, si simul & de reo, & de eo quē reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, vt peccata homines peccatis, & iniurias iniuriis vlciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse qui nunc accusat, voluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio: si verò cæteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurū. Postea demōstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quā id crimen ab reo cōferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esse indignum eum qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea suppliciū sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, vt legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde (quemadmodum in comparatione præcipiebamus) vt illud quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, vt ob id hoc fieri cōueniret. Extrema est, vt in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea per amplificatio-

nem ex deliberationis præceptis dictio. Defenſor autem quæ per alias conſtitutiones inducentur, ex iis locis qui tra diti ſunt, infirmabit. Ipſam autem relationem comprobabit, primum augẽdo eius in quem referet crimen, culpam & au daciam, & quammaxime per indignationem, ſi res feret, iun cta conqueſtione ante oculos ponẽdo. Poſtea leuius demon ſtrando reum punitũ, quàm ſit ille promeritus, & ſuum ſup plicium cum illius iniuria conferẽdo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accuſatore tractati, vt refelli, & contrariam in partem conuerti poſſint: quo in genere ſunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accuſatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonſtrant, ſi de indemnato ſupplicii ſumendi poteſtas data ſit, leuabitur. Primũ ſi eiuſmodi demonſtrabitur iniuria, vt non modo viro bono, verumetiam homini libero videatur non fuiſſe toleranda. Deinde ita perſpicua, vt ne ab ipſo quidem qui feciſſet, in dubium vocaretur. Deinde eiuſmodi, vt in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduerterit, vt non tam rectum, nõ tam fuerit honeſtũ in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo vindicari, quo modo, & à quo ſit vindicata. Poſtea ſic rem fuiſſe apertam, vt iudiciũ de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hîc demonſtrãdum eſt rationibus, & rebus ſimilibus, permultas ita atroces, & perſpicuas res eſſe, vt de his non modo non neceſſe ſit, ſed ne vtile quidẽ, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accu ſatoris in eum, qui cum id quod arguitur, negare non poſſit: tamen aliquid ſibi ſpei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic vtilitatis iudiciorum demõſtratio, & de eo conqueſtio, qui ſupplicium dederit indemnatus: in eius autem qui ſumpſerit audaciam & crudelitatem, indignatio. Ab defenſore, in eius quem vltus ſit, audaciam ſui conqueſtione, rem non ex nomine ipſius negotii, ſed ex cõſilio eius qui fecerit, & cauſa & tempore conſyderari oportere: quid mali futurum ſit, aut ex iniuria, aut ex ſcelere alicuius, niſi tanta & tam perſpicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut

ad parẽtes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam esse omnibus, aut necesse est, aut oportet esse, fuerit vindicata. Remotio criminis est cum eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipertito. Nam tum causa, tum res ipsa remouetur. Causæ remotionis hoc nobis exemplo sit, Rhodii quosdam legarunt Athenas. Legatis Quæstores sumptum quem oportebat dari, non dederũt. Legati profecti nõ sunt. Accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportueritne. Ratio est, Sumptus enim qui de publico dari solet, is ab Quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id quod publice vobis datum erat negotii, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum iis qui legati erant, sumptus debeatur, qui de publico non daretur, oportueritne eos cõficere nihilo minus legationẽ. Hoc in genere primum sicut in cæteris, siquid aut ex coniecturali, aut ex diffinitiua, aut ex alia constitutione sumi possit, videri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque causam cõuenire poterũt. Accusator autem illum cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet, suo quenque officio consulere oportere: nec si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autẽ cum cætera, siqua ex aliis incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumẽtabitur. Primũ cuius acciderit, culpa demõstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quòd non potuerit, ex vtilitatis partibus, in quibus est necessitudinis vis implicata, demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate consyderabitur. De vtroque distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quàm con-

uenerit factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandū est, quantum voluntatis & studii fuerit in ipso, & id signis confirmandū huiusmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis aut dictis, atque hoc ipsi vtile fuisse facere, inutile autem non facere: & cum cætera vita magis hoc fuisse consentaneū, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Si autem non in hominē certum, sed in rem aliquā causa dimouebitur, vt in hac eadem re, si Quæstor mortuus esset, & idcirco Legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter vti locis oportebit: & ex cōcessionis partibus quæ cōuenient, assumere, de quibus pòst nobis dicendum erit. Loci autem communes iidem vtrisque ferè qui superioribus assumptiuis incident. Hi tamen certissimi. Accusatoris, Facti indignatio. Defensoris, Cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici nō oportere. Ipsius autē rei fit remotio, cum id quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec siquod in eo sit delictū, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi, In eo fœdere quod factum est quondam cū Samnitibus, quidā adolescēs nobilis porcam sustinuit iussu Imperatoris. Fœdere autē ab Senatu improbato, & Imperatore Sānitibus dedito, quidā in Senatu eum quoque dicit qui porcā tenuerit, dedi oportere. Intētio est, Dedi oportet. Depulsio est, Nō oportet. Quæstio est, Oporteátne. Ratio est, Nō enim meū fuit officiū, nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem, & esset summa cum authoritate & potestate Imperator, qui videret vt satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen quoniā tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi te cōuenit. Iudicatio est, Cum is qui potestatis nihil habuerit iussu Imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendúsne sit hostibus, nécne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quòd in illo cōcedit se reus oportuisse facere id quod fieri dicat accusator oportuisse: sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quæ voluntati suæ fuerit impedi-

mento ſine cōceſſionis partibus. Nam earū quædam maior vis eſt, quod paulo poſt intelligetur. In hoc autē non accuſare alteru, nec culpā in alium tranſferre debet: ſed demonſtrare eam rem, nec ad ſe, nec ad poteſtatē, neq; ad officium ſuum pertinuiſſe aut pertinere. Atq; in hoc genere hoc accidit noui, quòd accuſator quoque ſæpe ex remotione criminationē cōficit. Vt ſiquis eum accuſet, qui cū Prætor eſſet, in expeditionē ad arma populū vocarit, cum Cōſules adeſſent. Nam vt in ſuperiore exēplo reus ab ſuo officio ac poteſtate factum dimouebat, ſic in hoc ab eius officio ac poteſtate, qui accuſatur ipſe accuſator factū remouēdo, hac ipſa ratione cōfirmat accuſationē. In hac ab vtroq; ex omnibus partibus honeſtatis, & omnibus vtilitatis partibus, exēplis, ſignis, ratiocinando quid cuiuſq; officii, iuris, poteſtatis ſit, quæri oportebit, & fueríne ei de quo agitur, id iuris, officii, poteſtatis attributū, nécne. Locos autē cōmunes ex ipſa re, ſiquid indignationis ac cōqueſtionis habebit, ſumi oportebit. Conceſſio eſt per quā non factū ipſum probatur ab 154
reo, ſed vt ignoſcatur, id petitur. Cuius partes ſunt duæ, purgatio & deprecatio. Purgatio eſt per quam eius qui accuſatur, non factū ipſum, ſed volūtas defenditur. Ea habet partes tres, Imprudentiam, Caſum, Neceſſitudinem. Imprudentia eſt cum ſciſſe aliquid is qui arguitur negat. Vt apud quoſdam lex erat, nequis Dianæ vitulum immolaret. Nautæ quidā, cum aduerſa tēpeſtate in alto iactarētur, vouerūt, ſi eo portu quem conſpiciebant, potiti eſſent, ei deo qui ibi eſſet, ſe vitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui vitulū immolari non licebat. Imprudētes legis cum exiſſent, vitulum immolauerūt. Accuſantur. Intentio eſt, Vitulum immolaſtis ei deo, cui non licebat. Depulſio eſt in conceſſione poſita. Ratio eſt, Neſciui non licere. Infirmatio eſt, Tamē quoniam feciſti quod non licebat, ex lege ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum id fecerit quod non oportuerit, & id non oportere neſcierit, ſitne ſupplicio dignus. Caſus autē inferetur in conceſſionē, cum demonſtrabitur aliqua fortunæ vis voluntati obſtitiſſe, vt in hac,

Cum Lacedæmoniis lex eſſet, vt hoſtias niſi ad ſacrificium quoddã redẽptor præbuiſſet, capitale eſſet: hoſtias is qui redemerat, cum ſacrificii dies inſtaret, in vrbẽ ex agro cœpit agere, tum ſubito magnis cõmotus tẽpeſtatibus fluuius Eurotas is qui propter Lacedæmonẽ fluit, ita magnus & vehemens factus eſt, vt eo traduci victimæ nullo modo poſſent. Redẽptor ſuæ voluntatis oſtẽdendæ cauſa hoſtias cõſtituit omnes in litore, vt qui trans flumen eſſent, videre poſſent. Cum omnes ſtudio eius ſubitam fluminis magnitudinẽ ſcirent fuiſſe impedimẽto, tamen quidam capitis accerſierũt. Intentio eſt, Hoſtiæ quas debuiſti, ad ſacrificiũ præſto non fuerunt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Flumen enim ſubito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio eſt, Tamen quoniã quod lex iubet, factũ non eſt, ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum in ea re redẽptor contra legẽ aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicióne dignus ſit. Neceſſitudo autẽ infertur, cum vi quadã reus id quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo, Lex eſt apud Rhodios, Vt ſiqua roſtrata in portu nauis deprehẽſa ſit, publicetur. Cum magna in alto tempeſtas eſſet, vis ventorũ inuitis nautis Rhodiorũ in portum nauim coegit. Quæſtor nauim populi vocat. Nauis domin⁹ negat publicari oportere. Intentio eſt, Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt. Depulſio eſt cõceſſio. Ratio, Vi & neceſſario ſumus in portum coacti. Infirmatio eſt, Nauim ex lege tamen populi eſſe oportet. Iudicatio eſt, Cum roſtratam nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cúmq; hæc nauis inuitis nautis vi tempeſtatis in portum coniecta ſit, oporteátne eam publicari. Horum trium generum idcirco vnum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorũ traditur. Nam in his omnib⁹ primum, ſiquid reş ipſa dabit facultatis, coniecturam ab accuſatore induci oportebit, vt id quod voluntate factum negabitur, conſulto factum ſuſpicione aliqua demonſtretur. Deinde inducere diffinitionem neceſſitudinis, aut caſus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam diffinitionem adiungere, in quibus impru-

dẽtia fuisse videatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id quod reus inferat, separare: id est ostendere dissimile, quòd leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitũ, non necessariũ fuerit. Postea demonstrare, potuisse euitari, & hac ratione prouideri potuisse, si hoc aut illud fecisset, aut ne sic fecisset, præcaueri: & diffinitionib⁹ ostẽdere nõ hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinẽ, sed inertiã, negligentiã, fatuitatẽ nominari oportere. Ac siqua necessitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorũ communiũ implicationem redarguentẽ demõstrare, quiduis perpeti, mori denique satius fuisse, quàm eiusmodi necessitudini obtẽperare. Atq; tum ex iis locis, de quib⁹ in negotiali parte dictũ est, iuris & æquitatis naturã oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnib⁹ separatim consyderare. Atq; hoc in loco, si facultas erit, exẽplis vti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotũ: & contẽtione, magis illis ignoscendũ fuisse: & ex deliberationis partibus turpe aut inutile esse concedi eam rem quæ ab aduersario cõmissa sit: & permagnũ esse, & magno futurũ detrimẽto, si ea res ab iis qui potestatẽ habẽt iudicãdi, neglecta sit. Defensor autẽ conuersis omnibus his partibus poterit vti. Maxime autẽ in voluntate defendẽda cõmorabitur, & in ea re adaugẽda, quæ voluntati fuerit impedimẽto, & se plus quàm fecerit, facere non potuisse, & in omnibus rebus voluntatẽ spectari oportere: & se conuinci non posse, quòd non absit à culpa: & ex suo nomine cõmunem hominũ infirmitatẽ posse damnari. Deinde nihil indignius esse quàm eum qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autẽ communes accusatoris, vnus in cõfessione: & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutũ sit, vt non de facto, sed de facti causa quæratur. Defensoris autẽ, cõquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed vi maiore quadam acciderit, & de fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & vti suum animum non euentũ consyderẽt. In quibus omnibus conquestionẽ suarũ ærumnarũ, & crudelitatis aduersariorũ indignationẽ inesse oportebit. Ac neminem mirari conue-

niet, si aut in iis, aut in aliis exemplis, scripti quoque cōtro-
uersiam adiunctam videbit. Quo de genere post erit nobis
separatim dicendum, propterea quòd quædam genera cau-
sarum simpliciter & ex sua vi consyderantur: quædam au-
tem sibi aliud quoque aliquod cōtrouersiæ genus assumūt.
Quare omnibus cognitis, non erit difficile in vnamquāque
causam transferre, quod ex eo quoque genere cōueniet. vt
in his exemplis cōcessionis inest omnibus scripti cōtrouer
sia ea quæ ex scripto & sentētia nominatur: sed quia de con
cessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autē
loco de scripto & sentētia dicemus. Nunc in alterā conces-
155 sionis partē consyderationē intendemus. Deprecatio est
in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio cōtine-
tur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quòd cō-
cesso peccato difficile est ab eo qui peccatorum vindex esse
debet, vt ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis cum
causam nō in eo cōstitueris, vti licebit: vt si pro aliquo cla-
ro, aut forti viro, cuius in rempublicā multa sint beneficia,
dixeris, possis, cum videaris nō vti deprecatione, vti tamen
ad hunc modū, Quòd si iudices hic pro suis beneficiis, pro
suo studio, quod in vos habuit semper, tali suo tēpore mul-
torū suorū recte factorū, causa vni delicto vt ignosceretis,
postularet, tam dignū vestra māsuetudine, quàm virtute hu
ius esset iudices, à vobis hanc rem hoc postulāte impetrari.
Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locū commu
nem ad ignoscēdi volūtatē ducere. Quare hoc genus quan
quam in iudiciis nō versatur, nisi quadā ex parte: tamē quia
& pars ipsa inducēda nōnunquā est, & in Senatu aut cōsilio
sæpe omni in genere tractāda, in id quoque præcepta pone-
mus. Nam in Senatu, & in cōsilio de Siphace diu delibera-
tum est, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimiū, & eius
cōsilium diu dictum est. Et magis in hoc quidē ignoscendi,
quàm cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo
bono se in populū Ro. fuisse non tam facile probabat, cum
coniecturali cōstitutione vteretur, quàm vt propter poste-
rius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes

adiungeret. Oportebit igitur eum qui ſibi vt ignoſcatur, po ſtulabit, cõmemorare, ſiqua ſua poterit, beneficia: & ſi pote rit, oſtendere ea maiora eſſe quàm hæc quæ deliquerit, vt plus ab eo boni, quàm mali profectũ eſſe videatur. Deinde maiorũ ſuorũ beneficia, ſiqua extabũt, proferre. Deinde o- ſtendere non odio, neq; crudelitate feciſſe quod fecerit, ſed aut ſtultitia, aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta, aut probabili cauſa. Poſtea polliceri & cõfirmare, ſe & hoc pec- cato doctũ, & beneficio eorũ qui ſibi ignouerint, confirma- tum, omni tẽpore à tali ratione abſuturũ. Deinde ſpem oſtẽ dere aliquo ſe in loco, magno iis qui ſibi cõceſſerint, vſui fu turum. Poſtea ſi facultas erit, ſe aut cõſanguineũ, aut iam à maioribus in primis amicum eſſe demõſtrabit, & amplitudi nem ſuæ volũtatis, & nobilitatẽ generis eorũ qui ſe ſaluũ ve lint, & dignitatẽ oſtendere, & cætera ea quæ perſonis ad ho neſtatẽ, & amplitudinẽ ſunt attributa, cum cõqueſtione ſi- ne arrogantia in ſe eſſe demonſtrabit, vt honore potius ali- quo, quàm vllo ſupplicio dignus eſſe videatur. Deinde cæ- teros proferre, quibus maiora delicta cõceſſa ſunt. Ac mul- tum proficiet, ſi ſe miſericordem in poteſtate, & propenſum ad ignoſcendũ fuiſſe oſtendet. Atque ipſum illud peccatũ erit extenuandũ, vt quamminimũ obfuiſſe videatur, & aut turpe aut inutile demonſtrandũ, tali de homine ſuppliciũ ſu mere. Deinde locis cõmunibus miſericordiã captare oporte bit ex iis præceptis, quæ in primo libro ſunt expoſita. Ad- uerſarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, ſed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipſum immiſeri cordem, ſuperbũ fuiſſe, & ſi poterit, oſtendet ſemper inimi- cum fuiſſe, & amicum fieri nullo modo poſſe. Si beneficia reus proferet, aut aliqua de cauſa facta, non propter beneuo lentiã demõſtrabit aut poſtea odium eſſe acre ſuſceptũ, aut illa omnia maleficiis eſſe deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia: aut cum beneficiis honos habitus ſit, pro malefi- cio pœnã ſumi oportere. Deinde turpe eſſe, aut inutile igno ſci. Deinde de quo vt poteſtas eſſet, ſæpe optarint, in eum po teſtate non vti, ſummam eſſe ſtultitiam: & cogitare opor-

tere, quem animum in eum, vel quale odium habuerint. Locus autem cōmunis erit, indignatio maleficii: & alter locus, eorum miſereri oportere, qui propter fortunā non propter
156 malitiam in miſeriis ſint. Quoniā igitur in generali cōſtitutione tandiu propter eius partium multitudinē commoramur, ne forte varietate aut diſſimilitudine rerū deductus alicuius animus in quenquā errorē deferatur, quid etiā nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendū videtur. Iuridicialem cauſam eſſe dicebamus, in qua æqui & iniqui natura, & præmii aut pœnæ ratio quæreretur. Eas cauſas in quibus de æquo & iniquo quæritur, expoſuim⁹. Nunc reſtat vt de præmio & de pœna explicemus. Sunt enim multæ cauſæ, quæ ex præmii alicuius petitione conſtant. Nam & apud iudices de præmio ſæpe accuſatorū quæritur, & à Senatu, aut conſilio aliquod præmium ſæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus quod in Senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorū recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem ſententiarū quoque ratio accommodetur, id non ſi per ſententiæ dictionem agitur, deliberatiuū eſt: ſed quia de homine ſtatuitur, iudiciale eſt habendum. Omnino autem qui diligenter omnium cauſarum vim, & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget diſſidere. Cæteris autem partib⁹ aptas inter ſe omnes, & aliam in aliam implicatam videbit.
157 Nunc de præmiis cōſyderemus. L. Licinius Craſſus Conſul quoſdam in citeriore Gallia nullo illuſtri, neq; certo duce, neque eo nomine, neq; numero præditos, vt digni eſſent qui hoſtes populi Romani eſſe dicerentur: quòd tamen excurſionibus & latrociniis infeſtam prouinciam redderent, conſectatus eſt, & confecit. Romam rediit: triumphum ab Senatu poſtulat. Hic, vt & in deprecatione, nihil ad nos attinet rationibus & infirmationibus rationū ſupponendis ad iudicationē peruenire, propterea quòd niſi alia quoque incidet cōſtitutio, aut pars cōſtitutionis, ſimplex erit iudicatio, & in quæſtione ipſa cōtinebitur. In deprecatione huiuſmo-

di, Oporteátne pœna affici. In hac huiuſmodi, Oporteátne præmiũ dari. Nũc ad præmii quæſtionẽ appoſitos locos exponemus. Ratio igitur præmii quatuor eſt in partes diſtributa: in beneficia, in hominem, in præmii genus, in facultates. Beneficia ex ſua vi, ex tẽpore, ex animo eius qui fecerit, ex caſu cõſyderãtur. Ex ſua vi quæruntur hoc modo, magna an parua, facilia an difficilia, ſingularia ſint an vulgaria, vera an falſa quadã ex oratione honeſtẽtur. Ex tẽpore autẽ, ſi tum cũ indigeremus, cũ cæteri nõ poſſent, aut nollẽt opitulari, ſi tum cũ ſpes deſeruiſſet, opitulat9 ſit. Ex animo, ſi nõ ſui cõmodi cauſa, ſed eo cõſilio fecit omnia, vt hoc cõficere poſſet. Ex caſu, ſi nõ fortuna, ſed induſtria factum videbitur, aut ſi induſtriæ fortuna obſtiterit. In hominẽ autẽ, quibus rationibus vixerit, quid ſumptus in eã rẽ aut laboris inſũpſerit, & ſiquid aliquãdo tale fecerit: nũ alieni laboris, aut deorũ bonitatis præmiũ ſibi poſtulet: num aliquãdo ipſe talem ob cauſam aliquẽ præmio affici negarit oportere: aut num iã ſatis pro eo quod fecerit, honos habitus ſit: aut num neceſſe fuerit ei facere id quod fecerit: aut num huiuſmodi ſit factũ, vt niſi feciſſet, ſupplicio dignus eſſet, nõ quia fecerit præmio: aut nũ ante tẽpus præmiũ petat, & ſpem incertã certo venditet pretio: aut num quo ſuppliciũ aliquod vitet, eo præmiũ poſtulet, vti de ſe præiudiciũ factum eſſe videatur. In præmii autẽ genere quid, & quãtũ, & quãobrẽ poſtuletur, & quo & quãto quæq; res præmio digna ſit, cõſyderabitur. Deinde apud maiores, quibus hominibus, & quibus de cauſis talis honos ſit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimiũ peruagetur. Atq; hic eius, qui cõtra aliquẽ præmiũ poſtulãtẽ dicet, locus erit cõmunis, præmia virtutis & officii ſancta & caſta eſſe oportere: neq; ea aut cũ improbis cõmunicari, aut in mediocribus hominib9 peruulgari. Et alter, minus homines virtutis cupidos fore, virtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua ſint, ea ex præmio pulchra & iucũda hominibus videri. Et tertius, ſi exiſtãt qui apud maiores noſtros ob egregiã virtutẽ tali honore dignati ſũt, nónne de ſua gloria cũ pari præmio tales homines affi-

ci videāt, delibari putēt? & eorū enumeratio, & cū eis quos cōtra dicat, cōparatio. Eius autē qui præmiū petet, facti sui amplificatio, & eorū qui præmio affecti sunt, cum suis factis cōtētio. Deinde cæteros à virtutis studio repulsum iri, si ipse præmio nō sit affectus. Facultates autē cōsyderātur, cū aliquod pecuniariū præmiū postulatur, in quo vtrū copiáne sit agri, vectigaliū, pecuniæ, an pœnuria, cōsyderatur. Loci cōmunes, facultates augere, nō minuere oportere, & impudentē esse, qui pro beneficio nō gratiam, verum mercedē postulet: cōtrà autē de pecunia ratiocinari sordidū esse, cū de gratia referēda deliberetur: & se non pretium pro facto, sed honorem ita vt factitatum sit, pro beneficio postulare.

158 Ac de constitutionibus quidē satis dictum est: nunc de iis controuersiis, quæ in scripto versantur, dicendum videtur.

In scripto versatur cōtrouersia, cū ex scriptionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto & sentētia, ex cōtrariis legibus, ex ratiocinatione, ex diffinitione. Ex ambiguo autem nascitur cōtrouersia, cum quid senserit scriptor, obscurum est, ꝙ scriptum duas pluresve res significat, ad hunc modū, Paterfamiliâs, cum filiū hæredē faceret, vasorum argenteorum cētum pondo vxori suæ sic legauit, Hæres meus vxori meæ vasorū argēteorū pōdo cētum, quæ volet, dato. Post mortem eius vasa magnifica, & pretiose cælata petit à filio mater: ille se quæ ipse volet, debere dicit. Primū si fieri poterit, demōstrandū est nō esse ambigue scriptū: propterea ꝙ omnes in cōsuetudine sermonis sic vti solent eo verbo vno pluribúsve in ea sentētia, in qua is qui dicet, accipiēdū esse demōstrabit. Deinde ex superiore & inferiore scriptura docendum id quod quæratur fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba cōsyderētur, omnia aut pleraq; ambigua visum iri. Quæ autē ex omni cōsyderata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde qua in sentētia scriptor fuerit, ex cæteris eius scriptis, ex factis, ex dictis, animo atq; vita eius, sumi oportebit: & eā ipsam scripturā in qua inerit illud ambiguū de quo quæritur, totā omnib⁹ ex partibus pertētare, si-

quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nã facile, quid verisimile sit eum voluisse qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atq; iis reb⁹ quæ personis attributæ sunt, cõsyderabitur. Deinde erit demõstrandum, siquid ex ipsa re dabitur facultatis, id quod aduersarius intelligat, multo minus cõmode fieri posse, q̃ id quod nos accipimus, ꝙ illius rei neq; administratio, neq; exitus vllus extet, nos quod dicamus facile & cõmode trãsigi posse: vt in hac lege (Nihil enim prohibet fictã legẽ exẽpli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretrix coronã aureã ne habeto: si habuerit, publica esto. Cõtra eum qui meretricẽ publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationẽ esse vllã publicæ meretricis, neq; exitum legis in meretrice publicãda: at in auro publicãdo & administrationẽ & exitum facilẽ esse, & incõmodi nihil inesse. Ac diligẽter illud quoq; attẽdere oportebit, num illo probato quod aduersarius intelligat, vtilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id quod nos demõstrabimus, honestum, aut vtile, aut necessarium demõstrabimus: & si id, quod ab aduersariis dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo cõtrouersia, dare operã oportebit, vt de eo quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultũ autẽ proficiet illud demõstrare queẽadmodũ scripsisset, si id quod aduersari⁹ acciperet, fieri aut intelligi voluisset: vt in hac causa, in qua de vasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi quæ volet, si hæredis voluntati permitteret. Eo enim non ascripto nihil inesse dubitationis quin hæres quæ ipse vellet, daret. Amentiæ igitur fuisse cũ hæredi vellet cauere, id ascribere, quo nõ ascripto nihilo min⁹ hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis vti oportebit, Si hoc modo scripsisset, isto verbo vs⁹ nõ esset, nõ isto loco verbũ istud collocasset. Nã ex his sentẽtia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tẽpore scriptũ sit, quærẽdum est, vt quod eũ voluisse in eiusmodi tẽpore verisimile sit, in-

telligatur. Pòst ex deliberationis partibus, quid vtilius, & quid honestius, & illi ad scribendū, & his ad cōprobandum sit, demōstrandū: & ex his siquid amplificationis dabitur, cō-
159 munibus vtrinq; locis vti oportebit. Ex scripto & sentētia cōtrouersia cōsistit, cū alter verbis ipsis quæ scripta sunt, vtitur: alter ad id quod scriptorē sensisse dicet, omnē adiungit dictionē. Scriptoris autē sententia ab eo qui sententia se defendet, tū semper ad idē spectare, & idē velle demōstrabitur: tum aut ex facto, aut ex euētu aliquo ad tēpus id quod instituit, accōmodabitur. Sēper ad idē spectare, hoc modo, Paterfamiliâs cū liberorum nihil haberet, vxorē autē haberet, in testamēto ita scripsit, Si mihi filius genit⁹ fuerit vnus, pluresue, is mihi hæres esto. Deinde quæ assolēt. Postea, si filius antè moritur q̄ in tutelā suā venerit, Tu mihi, dicebat, secūdus hæres esto. Filius nō est natus: ambigūt agnati cum eo qui est secūdus hæres, si filius antequā in tutelā suam veniat, mortuus sit. In hoc genere nō potest hoc dici, ad tempus, aut ad euētū aliquē sententiā scriptoris oportere accōmodari, propterea ꝙ ea sola demōstratur, qua fretus ille qui cōtra scriptū dicet, suā esse hæreditatē defendit. Alterū autem genus est eorū qui sentētiā inducūt, in quo nō simplex volūtas scriptoris ostēditur, quæ in omne tēpus, & in omne factum nō idē valeat, sed ex quodā facto aut euētu ad tēpus interpretāda ducitur. Ea partib⁹ iuridicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nā tū inducitur cōparatio, vt in eo qui, cū lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodā in bello, & auxilia quædā in oppidū recepit, ne ab hostibus opprimerētur, si foris essent, quòd prope muros castra hostes haberēt. Tum relatio criminis, vt in eo qui, cū cōmunis lex omnium hominē occidere vetaret, Tribunū militū suū qui vim sibi inferre conabatur, occidit. Tum remotio criminis, vt in eo qui, cum lex quibus dieb⁹ in legationē proficisceretur, præstituerat, quia sumptū nō dedit Quæstor, profectus nō est. Tum cōcessio per purgationē & per imprudētiā facti, vt in vituli immolatione: & per vim, vt in naui rostrata: & per casum, vt in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sen-

tẽtia inducetur, vt vnũ quoddã voluiſſe ſcriptor demõſtre-
tur: aut ſic, vt in eiuſmodi re & tẽpore hoc voluiſſe docea-
tur. Ergo is qui ſcriptũ defendet, his locis plerunq; omni- 160
bus, maiore autem parte ſemper poterit vti. Primũ ſcripto-
ris collaudatione & loco cõmuni, nihil eos qui iudicent niſi
id quod ſcriptum ſit ſpectare oportere, & hoc eo magis, ſi le
gitimum ſcriptum proferetur, id eſt aut lex ipſa, aut ex le-
ge aliquid. Poſtea quod vehemẽtiſſimum eſt, facti aut intẽ-
tionis aduerſariorum cũ ipſo ſcripto cõtentione, quid ſcri-
ptum ſit, quid factum, quid iuratus iudex: quẽ locum multis
modis variare oportebit. Tũ ipſum ſecũ admirãtem quidnã
cõtrà dici poſſit, tum ad iudicis officiũ reuertentẽ, & ab eo
quærentẽ quid præterea audire aut expectare debeat: tũ ip-
ſum aduerſarium, quaſi intentãtis loco producẽdo, hoc in-
terrogãdo, vtrum ſcriptum neget eſſe eo modo, an ab ſe cõ
trà factum eſſe, aut cõtrà contendi neget: vtrũ negare auſus
ſit, ſe dicere deſiturum. Si neutrum neget, & cõtrà tamẽ di-
cat, nihil eſſe quo hominẽ impudẽtiorẽ quiſquã ſe viſurum
arbitretur. In hoc ita commorari conueniet, quaſi præterea
nihil dicendum ſit, & quaſi contrà dici nihil poſſit, ſæpe id
quod ſcriptum eſt, recitãdo, ſæpe cum ſcripto factum aduer
ſarii cõfligendo, atq; interdum acriter ad iudicem ipſum re
uertendo. Quo in loco iudici demõſtrandum eſt, quid iura
tus ſit, quid ſequi debeat: duabus de cauſis iudicem dubita-
re oportere, ſi aut ſcriptũ ſit obſcurè, aut neget aliquid ad-
uerſarius. Cum & ſcriptum ſit apertè, & aduerſarius omnia
confiteatur, tum iudicẽ legi parere, nõ interpretari legem o-
portere. Hoc loco cõfirmato, tum diluere ea quæ contrà di
ci poterant, oportebit. Cõtrà autem dicetur, ſi aut prorſus 161
aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demõſtrabitur, vt in
illa de teſtamẽto quã poſuimus cõtrouerſia, aut ſi cauſa aſ-
ſumptiua inferetur, quãobrem ſcripto nõ potuerit, aut non
oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcri-
pſiſſe dicetur, is qui ſcripto vtetur, hoc dicet, Non oportere
de eius voluntate nos argumẽtari, qui ne id facere poſſemꝰ,
iudicium nobis reliquerit ſuæ voluntatis: multa incõmoda

cõſequi, ſi inſtituatur, vt à ſcripto recedatur. Nã & eos qui aliquid ſcribãt, nõ exiſtimaturos id quod ſcripſerint, ratum futurũ: & eos qui iudicẽt, certũ quod ſequãtur, nihil habituros, ſi ſemel à ſcripto recedere conſueuerint. Quòd ſi voluntas ſcriptoris cõſeruãda ſit, ſe nõ aduerſarios à volũtate eius ſtare. Nã multo propius accedere ad ſcriptoris volũtatem eum, qui ex ipſius eã literis interpretetur, q̃ illũ qui ſententiã ſcriptoris nõ ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ voluntatis quaſi imaginẽ reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſam afferet is qui à ſentẽtia ſtabit, primũ erit contradicendũ, q̃ abſurdum ſit nõ negare contra legẽ feciſſe: ſed quare fecerit, cauſam aliquã inuenire. Deinde cõuerſa omnia eſſe, antè ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere, affinem eſſe alicuius culpæ eum qui accuſaretur, cauſam proferre quæ eum ad peccandum impuliſſet. nunc ipſum reum cauſam afferre quare deliquerit. Deinde hãc inducere partitionẽ, cuius in ſingulas partes multæ conuenient argumentationes.

162 Primum nulla in lege vllã cauſam contra ſcriptum accipi conuenire. Deinde ſi in cæteris legibus conueniat, hãc eſſe huiuſmodi legem, vt in ea non oporteat. Poſtremo ſi in hac quoq; lege oporteat, hãc quidẽ cauſam accipi minime oportere. Prima pars his fere locis cõfirmabitur, ſcriptori neq; ingeniũ, neq; operã, neq; vllã facultatem defuiſſe quo minus poſſet aperte perſcribere id quod cogitaret: nec fuiſſe ei graue, nec difficile, eã cauſam excipere, quã aduerſarii proferãt, ſi quicquã excipiendum putaſſet, cõſueuiſſe eos qui legẽ ſcribant, exceptionibus vti. Deinde oportet recitare leges cũ exceptionibus ſcriptas, & maxime videre, ſiqua in ea ipſa lege de qua agitur, ſit exceptio aliquo in capite, aut apud eũdem legis ſcriptorem, quo magis eum probetur fuiſſe excepturum, ſiquid excipiendũ putaret, & oſtendere cauſam accipere, nihil aliud eſſe, niſi legem tollere: ideo ꝙ cum ſemel cauſa cõſyderetur, nihil attineat eã ex lege cõſyderare, quippe quæ in lege ſcripta nõ ſit. Quod ſi ſit inſtitutum, omnibus cauſam dari & poteſtatẽ peccãdi, cum intellexerint vos ex ingenio eius qui cõtra le-

gem fecerit, nõ ex lege, in qua iurati ſitis, rẽ iudicare. Deinde & ipſis iudicibus iudicãdi, & cæteris ciuibus viuendi rationes perturbatũ iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. Nã & iudices neq; quid ſequãtur habituros, ſi ab eo quod ſcriptum ſit, recedant: neque quo pacto alios improbare poſſint, quid cõtra legẽ iudicarint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos, ſi ex ſuo quiſq; cõſilio, & ex ea ratione quæ in mentem aut in libidinem venerit, nõ ex cõmuni præſcripto ciuitatis vnãquanq; rẽ adminiſtrabit. Poſtea quærere à iudicib⁹ ipſis, quare in alienis detineãtur negotiis, cur reipub. munere impediãtur, cum ſæpius ſuis rebus & cõmodis ſeruire poſſint, cur in certa verba iurent, cur certo tẽpore cõueniant, certo diſcedãt. Nihil quiſquã afferat cauſæ quo minus frequẽter operã reip. det, niſi quæ cauſa ex lege excepta ſit, an ſe legibus obſtrictos in tãtis moleſtiis eſſe æquũ cẽſeãt: aduerſarios vero noſtros leges negligere cõcedãt. Deinde itẽ quærere ab iudicib⁹, ſi eius rei cauſam propter quã ſe reus cõtra legẽ feciſſe dicat, exceptionẽ ipſe in lege adſcribat, paſſuríne ſint. Poſtea hoc quod faciat, indignius & impudẽtius eſſe, q̃ ſi adſcribat. Age porro, quid ſi ipſi velint iudices adſcribere, paſſurúſne ſit populus? atq; hoc eſſe indignius, quã rem verbo & literis mutare nõ poſſint, eam re ipſa, & iudicio maxime cõmutare. Deinde indignũ eſſe de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte cõmutari, cum populo cognoſcendi, & probandi aut improbandi poteſtas nulla fiat, hoc ipſis iudicibus inuidioſiſſimum futurum. Nõ hunc locum eſſe, neque hoc tempus legum corrigẽdarum, apud populum hoc & per populum agi conuenire: quod ſi nunc id agãt, velle ſe ſcire qui lator ſit, qui ſint accepturi, ſe actiones videre, & diſſuadere velle. Quòd ſi hæc cum ſumme inutilia, tum multo turpiſſima ſint, legem cuiuſmodi ſit in præſentia cõſeruare à iudicibus, pòſt ſi diſpliceat à populo, corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret, magnopere quæreremus: neque iſti, niſi extra periculum quidẽ eſſet, crederemus. Nunc cum ſcriptum ſit, amentiam eſſe eius qui peccarit poti⁹, quàm legis ipſius verba cognoſcere.

His & huiusmodi rationibus ostenditur causam extra scri-
163 ptũ accipi nõ oportere. Secunda pars est, in qua est osten-
dendum si in cæteris legibus oporteat, in hac nõ oportere.
Hoc demonstrabitur si lex aut ad res maximas, vtilissimas,
honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere: aut inuti-
le, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi
obtemperare: aut ita lex diligẽter perscripta esse demõstra-
bitur, ita cautum vnaquaq; de re, & ita quod oportuerit ex-
ceptũ, vt minime cõueniat quicquã in tã diligenti scriptura
præteritũ arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto di-
cet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si cõue
niat causam cõtra scriptum accipi: eã tamen minime opor-
tere, quæ ab aduersariis afferatur. Qui loc⁹ idcirco est huic
necessarius, ꝙ semper is qui cõtra scriptum dicet, æquitatis
aliquid afferat oportet. Nã summa impudentia est, eum qui
cõtra quod scriptum sit, aliquid probare velit, non æquitatis
præsidio id facere conari. Siquidẽ igitur ex hac ipsa quip-
piã accusator deroget, omnibus partibus iustius & probabi-
lius accusare videatur. Nã superior oratio hoc omnis facie-
bat, vti iudices etiã si nollent, necesse esset: hæc autem, etiã
si necesse nõ esset, vt vellent contrà iudicare. Id autem fiet, si
quibus ex locis culpa demõstrabitur nõ esse in eo, qui com
paratione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conces-
sionis partibus se defendit, de quibus antè, vt potuimus, di-
ligenter præscripsimus, si de his locis quos res postulabit ad
causam aduersariorum improbandam trãsferemus: aut cau-
sæ & rationes afferentur, quare & quo cõsilio ita sit in lege,
aut in testamento scriptum, vt sententia quoq; & voluntate
scriptoris, nõ ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse
videatur, aut aliis quoq; constitutionibus factum coargue-
164 tur. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum indu-
cet locũ, per quem æquitas causæ demonstretur: aut osten-
det quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quam-
cũque causam assumet, assumptionis partibus se defendet,
de quibus antè dictum est. Atque hoc in loco cum diutius
cõmoratus sui facti rationẽ, & æquitatẽ causæ exornauerit,

tamē ex his locis ferè cōtra aduersarios dicet, oportere causas accipi: demōstrabit nullā esse legē, quæ aliquā rem inutilem aut iniquam fieri velit, omnia supplicia quæ à legibus proficiscātur, culpæ ac malitiæ vindicandæ causa cōstituta esse. Scriptorē ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei tales res accidissent, facturū fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos cōstituisse, vt essent nō qui scriptū suum recitarēt, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & voluntatē interpretari. Deinde illum scriptorē, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus cōmitteret, omnia summa diligētia perscrutaturū fuisse: nūc vero quòd intelligeret quales viri iudicaturi essēt, idcirco eū quæ perspicua videret, nō ascripsisse: neq; enim vos scripti sui recitatores, sed volūtatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersariis, Quid si hoc fecissem? Quid si hoc accidisset, eorū aliquid in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, túmne accusaretis? Atqui hoc lex nusquā excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quædā, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullā rem neq; legibus, neq; scriptura vlla, deniq; ne in sermone quidem quotidiano atq; imperiis domesticis recte posse administrari, si vnusquisq; velit verba spectare, & nō ad voluntatem eius qui verba habuerit, accedere. Deinde ex vtilitatis & honestatis partibus ostēdere quàm inutile, aut quàm turpe sit id quod aduersarii dicāt fieri potuisse, aut oportere, & id quod fecerimus aut postulemus, quàm vtile aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis charas esse non propter literas, quæ tenues & obscuræ notæ sint voluntatis: sed propter earum rerum quibus descriptū est vtilitatē, & eorū, qui scripserunt, sapientiā & diligentiā. Postea quid sit lex describere, vt ea videatur in sententiis, non in verbis consistere: & iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignū sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciā contra legem fecerit, & eum qui honesta aut necessaria de

cauſa, non ab ſententia, ſed ab literis legis receſſerit: atque his & huiuſmodi rationibus & accipi cauſam, & in hac lege accipi, & eam cauſam quam ipſe afferat, oportere accipi demõſtrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à ſcripto diceret, hoc fore vtiliſſimum, ſiquid de æquitate ea quæ cũ aduerſario ſtaret, derogaſſet: ſic huic qui cõtra ſcriptum dicet, plurimum proderit ex ipſa ſcriptura aliquid ad ſuã cauſam cõuertere, aut ambigue aliquid ſcriptum oſtẽdere. Deinde ex illo ambiguo eam partẽ quæ ſibi proſit, defendere, aut verbi diffinitionem inducere, & illius verbi vim, quo vrgeri videatur, ad ſuæ cauſæ commodum traducere, aut ex ſcripto nõ ſcriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pòſt dicemus. Quacunque autem in re, quanuis leuiter probabili ſcripto ipſe ſe defenderit, etiam cum æquitate cauſa abundabit, neceſſario multũ proficiet: ideo quòd ſi id quo nititur aduerſariorum cauſa, ſubduxerit, omnem
165 illam eius vim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certis ex aſſumptionis partibus in vtrãque partem conuenient. Præterea eius qui à ſcripto dicet, leges ex ſe, nõ ex eius qui contrà commiſerit, vtilitate ſpectari oportere: & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra ſcriptum, leges in cõſilio ſcriptoris, & vtilitate cõmuni, non in verbis cõſiſtere: quòd indignum ſit æquitatem literis vr-
166 geri, quæ voluntate eius qui ſcripſerit, defendatur. Ex cõtrariis autem legibus controuerſia naſcitur, cũ inter ſe duæ vidẽtur leges, aut plures diſcrepare, hoc modo: Lex eſt, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam volet ſibi rem, à magiſtratu depoſcito, & magiſtratus ei cõcedito. Et altera lex, Tyrãno occiſo, quinque eius proximos cognatione magiſtratus, necato. Alexãdrum, qui apud Phæreos in Theſſalia tyrãnidem occuparat, vxor ſua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum quem ex tyranno habebat, ſibi præmii loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere vtrãque in partem iidẽ loci, atque eadem præcepta conuenient: ideo quòd vterque

ſuam legẽ confirmare, contrariá infirmare debebit. Primũ
igitur leges oportet cõtendere, conſyderãdo vtra lex ad ma
iores, hoc eſt ad vtiliores, ad honeſtiores, ac magis neceſſa-
rias res pertineat. Ex quo conficitur, vt ſi leges duæ, aut ſi
plures, aut quotquot erunt, cõſeruari non poſſint, quia diſ-
crepent inter ſe, ea maxime cõſeruanda putetur, quæ ad ma
ximas res pertinere videatur. Deinde vtra lex poſterius lata
ſit, nã poſtrema quoque grauiſſima quæque eſt. Deinde vtra
lex iubeat aliquid, vtra permittat: nam id quod imperatur,
neceſſariũ: illud quod permittitur, voluntarium eſt. Deinde
in vtra lege, ſi nõ obtemperatum ſit, pœna afficiatur, aut in
vtra maior pœna ſtatuatur. Nam maxime conſeruanda eſt
ea quæ diligentiſſima & ſancta eſt. Deinde vtra lex iubeat,
vtra vetet. Nam ſæpe ea quæ vetat, quaſi exceptione quadã
corrigere videtur illam quæ iubet. Deinde vtra lex de gene
re omni, vtra de parte quadam, vtra communiter in plures,
vtra in aliquam certam rem ſcripta videatur. Nam quæ in
partem aliquam, & quæ in certam quandam rem ſcripta eſt,
promptius ad cauſam accedere videtur, & ad iudicium ma-
gis pertinere. Deinde ex lege vtrum ſtatim fieri neceſſe ſit,
vtrum habeat aliquam moram & ſuſtentationem. Nam id
quod ſtatim faciendum ſit, perfici prius oportet. Deinde o-
peram dare, vt ſua lex ipſo ſcripto videatur niti. Contraria
autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per
diffinitionem induci, quo ſanctius & firmius id videatur eſ-
ſe, quod apertius deſcriptum ſit. Deinde ſuæ legis ad ſcri-
ptum, ipſam ſententiam quoque adiungere, contrariam le-
gem item ad aliam ſententiam traducere, vt ſi fieri poterit,
ne diſcrepare quidem videatur inter ſe. Poſtremo facere, ſi
cauſa dabit facultatem, vt noſtra ratione, vtraque lex cõſer
uari videatur, & aduerſariorum ratione, altera ſit neceſſario
negligẽda. Locos autem communes, & quos ipſa cauſa det,
videre oportebit, & ex vtilitatis & honeſtatis ampliſſimis
partibus ſumere, demõſtrantem per amplificationẽ ad vtrã
potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione naſci- 167
tur controuerſia, cum ex eo quod vſpiã eſt, ad id quod nuſ-

quam ſcriptū eſt, peruenitur, hoc pacto: Lex eſt, Si furioſus eſt, agnatorum gētiliúmque in eo pecuniáque eius poteſtas eſto. Et lex, Paterfamiliâs vti ſuper familia pecuniáq; ſua legauerit, ita ius eſto. Et lex, Si paterfamiliâs inteſtatò moritur, familia pecuniáque eius agnatorum gentiliúmque eſto. Quidā iudicatus eſt parentē occidiſſe, ei ſtatim quòd effugiendi poteſtas nō fuit, ligneæ ſoleæ in pedes inductæ ſunt: os autem obuolutum eſt folliculo, & præligatum: deinde eſt in carcerē deductus, vt ibi eſſet tātiſper, dum culeus in quē cōiectus in profluentē deferretur, cōpararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & teſtes adducunt. Hæredes quos ipſe iubet, ſcribunt: tabulæ obſignantur. De illo pòſt ſupplicium ſumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis ſcripti ſunt, & inter agnatos de hæreditate controuerſia eſt. Hic certa lex, quæ teſtamenti faciendi iis, qui in eo loco ſint, adimat poteſtatē, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipſum ſupplicio huiuſmodi afficiunt, & quæ ad teſtamenti faciendi poteſtatē pertinent, per ratiocinationē veniendū eſt ad eiuſmodi rationem, vt quæratur, habuerítne teſtamenti faciendi poteſtatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiuſmodi quoſdā eſſe arbitramur. Primum eius ſcripti quod proferas, laudationem & cōfirmationem. Deinde eius rei de qua quæratur, cum eo de quo conſtat collationem eiuſmodi, vt id de quo quæritur, rei de qua conſtet, ſimile eſſe videatur. Poſtea admirationem percōtatione, quî fieri poſſit, vt qui hoc æquum eſſe cōcedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem ſit in genere? Deinde idcirco de hac re nihil eſſe ſcriptum, quòd cum de illa re eſſet ſcriptum, de hac re is qui ſcribebat, neminem dubitaturum arbitratus ſit. Poſtea multis in legibus multa eſſe præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quòd ex cæteris de quibus ſcriptū ſit, intelligi poſſint. Deinde æquitas rei demōſtranda eſt, vt in iuridiciali abſoluta. Contrà autem qui dicet, ſimilitudinem infirmare debebit, quod faciet, ſi demonſtrabit illud quod conferatur, ab eo cui cōferatur, diuerſum eſſe genere, natura, vi, magni-

tudine, tēpore, loco, perſona, opinione: ſiquo in numero illud quod per ſimilitudinem affertur, & quo in loco illud cuius cauſa affertur, haberi cōueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demōſtrabitur, vt nō idem videatur de vtraq; exiſtimari oportere. Ac ſi ipſe quoq; poterit ratiocinationibus vti, iiſdem ratiocinationibus de quibus antè dictum eſt, vtetur: ſi nō poterit, negabit oportere quicquam, niſi quod ſcriptū ſit, cōſyderare, periclitari omnia iura, ſi ſimilitudines accipiātur, nihil eſſe penè, quod nō alteri ſimile eſſe videatur: multis diſſimilibus rebus, in vnāquāq; rē tantum ſingulas eſſe leges. Omnia poſſe inter ſe vel ſimilia, vel diſſimilia demōſtrari. Loci cōmunes à ratiocinatione, oportere cōiectura ex eo quod ſcriptū ſit, ad id quod nō ſit ſcriptum, peruenire: & neminem poſſe omnes res per ſcripturā cōplecti: ſed eum cōmodiſſime ſcribere, qui curet vt quædam ex quibuſdā intelligātur. Cōtra ratiocinationē, huiuſcemodi coniecturā diuinationē eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſſe, non poſſe omnibus de rebus cauere quibus velit. Diffini- 168
tio eſt cum in ſcripto verbum aliquod eſt poſitum, cuius de vi quæritur, hoc modo: Lex eſt, Qui in aduerſa tempeſtate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera ſunto, qui in naui remāſerint. Duo quidā, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quendā natātem, & manus ad ſe tendentē animaduerterunt: miſericordia cōmoti, nauim ad eū applicuerunt, hominem ad ſe ſuſtulerunt. Poſtea aliquāto, ipſos quoq; tēpeſtas vehemētius iactare cœpit, vſqueadeo vt dominus nauis, cum idem gubernator eſſet, in ſcapham confugeret, & inde funiculo qui à puppi religatus ſcapham annexam trahebat, nauim quoad poſſet, moderaretur: ille autem cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculū acceſſit, & naui quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autē fluctibus, & tēpeſtate iā cōmutata, nauis in portum incolumis prouehitur. Ille autem qui in gladiū incubuerat, leuiter ſaucius facile eſt ex vulnere recreatus. Nauim cum onere horū triū ſuā quiſque eſſe dicit.

Hic omnes ſcripto ad cauſam accedũt, & ex nominis vi na-
ſcitur controuerſia. Nam & relinquere nauem, & remanere
in naui: denique nauis ipſa quid ſit, diffinitionibus quæri-
tur. Iiſdem autem ex locis omnibus, quibus diffinitiua con
169 ſtitutio tractabitur. Nunc expoſitis iis argumentationi-
bus, quæ in iudiciale cauſarum genus accõmodantur, dein-
ceps in deliberatiuum genus & demõſtratiuũ argumẽtandi
locos & præcepta dabimus, nõ quòd in aliqua cõſtitutione
omnis ſemper cauſa verſetur, ſed quia proprii tãtum harum
cauſarum quidam loci ſunt, non conſtitutione ſeparati, ſed
ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iu-
diciali genere finem eſſe æquitatem, hoc eſt partem quandã
honeſtatis. In deliberatiuo autem Ariſtoteli placet vtilita-
tem: nobis & honeſtatem & vtilitatẽ. In demonſtratiuo autẽ
honeſtatem. Quare hoc in quoque genere cauſæ quædam
argumentationes cõmuniter ac ſimiliter tractabuntur: quæ-
dam ſeparatius ad finem, quo referri omnem orationem o-
portet, adiungentur. Atque vniuſcuiuſque conſtitutionis
exemplum ſupponere non grauaremur, niſi illud videre-
mus, quemadmodum res obſcuræ dicendo fierent apertio-
res, ſic res apertas obſcuriores fieri oratione. Nunc ad de-
liberationis præcepta pergamus.
170 Rerum expetendarum tria genera ſunt. Par autem nume
rus vitandarum ex cõtraria parte. Nam eſt quiddam quod
ſua vi nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo,
ſed trahẽs ſua dignitate: quod genus, virtus, ſciẽtia, veritas
eſt. Aliud autẽ nõ propter ſuã vim & naturã, ſed propter fru
ctum, atq; vtilitatem petendum, quod pecunia eſt. Eſt porro
quiddã ex horũ partibus iunctũ, quod & ſua vi, & dignitate
nos inductos ducit, & præ ſe gerit quandã vtilitatẽ, quo ma
gis expetatur, vt amicitia, bona exiſtimatio. Atq; ex his ho-
rum cõtraria facile tacẽtibus nobis intelligẽtur. Sed vt ex-
peditius ratio tradatur, ea quæ propoſuimus, breui nomi-
nabuntur. Nam in primo genere quæ ſunt, honeſta appella-
buntur: quæ autem in ſecũdo, vtilia: Hæc autem tertia, quia
partem honeſtatis & vtilitatis cõtinent, & quia maior eſt vis

honestatis, iūctæ res omnino ex duplici genere intelligētur: sed in meliorē partē vocabuli cōferātur, & honesta nominētur. Ex his illud cōficitur, vt appetēdarū rerū partes sint honestas & vtilitas: vitādarū, turpitudo & inutilitas. His igitur duab⁹ reb⁹ duæ res grādes sūt attributæ, necessitudo & affectio: quarū altera ex vi, altera ex re & personis cōsyderatur. De vtraque pòst aperti⁹ perscribem⁹. Nūc honestatis rationes primū explicem⁹. Quod autē totū, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestū nominabim⁹. Quare cū ei⁹ duæ partes sint, quarū altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius cōsyderem⁹. Est igitur in eo genere omnes res vna vi atq; vno nomine amplexa virtus. Nā Virtus est animi habitus naturæ modo rationi cōsentaneus. Quāobrē omnibus eius partib⁹ cognitis, tota vis erit simplicis honestatis cōsyderata. Habet igitur partes quatuor, prudentiā, iustitiā, fortitudinē, temperantiā. Prudētia est rerū bonarū & malarū & vtrarūque scietia. Partes eius, memoria, intelligētia, prouidētia. Memoria est per quā anim⁹ repetit illa quæ fuerūt. Intelligētia est per quā ea perspicit quæ sūt. Prouidētia est per quā futurū aliquid videtur antequā factum sit. Iustitia est habitus animi cōmuni vtilitate cōseruata, suā cuique tribuēs dignitatem. Eius initiū est ab natura profectū: deinde quædam in cōsuetudinē ex vtilitatis ratione venerūt: postea res & ab natura profectas, & ab cōsuetudine probatas, legū metus & religio sanxit. Natura ius est quod nō opinio genuit, sed quædā innata vis inseruit, vt religionē, pietatē, gratiā, vindicationē, obseruantiā, veritatē. Religio est quæ superioris cuiusdā naturæ (quā diuinā vocāt) curam cæremoniámq; affert. Pietas, per quā sanguine cōiunctis, patriæq; beneuolis officiū & diligēs tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarū & officiorū alterius memoria, & alteri⁹ remunerādi volūtas cōtinetur. Vindicatio est per quā vis & iniuria, & omnino omne quod obfuturū est, defendēdo aut vlciscendo propulsatur. Obseruātia est per quā homines aliqua dignitate antecedētes cultu quodā & honore dignātur.

Veritas est per quam immutata ea quæ sunt, aut antè fue- 171

runt,aut futura ſunt,dicuntur. Cōſuetudine ius eſt quod aut leuiter à natura tractū,aluit & maius fecit vſus,vt religionē:aut ſiquid eorū quæ antè diximꝰ,ab natura profectū maius factū propter cōſuetudinē videmꝰ:aut quod in morē vetuſtas vulgi approbatione perduxit, quod genus, pactū, par,iudicatū. Pactū eſt quod inter aliquos cōuenit. Par, quod inter omnes æquabile eſt. Iudicatū,de quo alicuius
172 aut aliquorū iam ſentētiis cōſtitutū eſt. Lege ius eſt quod in eo ſcripto,quod populo expoſitū eſt vt obſeruet,cōtinetur. Fortitudo eſt cōſyderata periculorū ſuſceptio,& laborū perpeſſio.Eius partes magnificētia,fidētia,patiētia,perſeuerātia. Magnificētia eſt rerū magnarū & excelſarū cū animi ampla quadam & ſplēdida propoſitione agitatio atq; adminiſtratio. Fidētia eſt per quam magnis & honeſtis in rebus multū ipſe animꝰ in ſe fiduciæ certa cū ſpe collocauit.

Patiētia eſt honeſtatis aut vtilitatis cauſa,rerū arduarū ac difficiliū voluūtaria ac diuturna perpeſſio. Perſeuerantia eſt in ratione bene cōſyderata ſtabilis & perpetua permanſio. Temperātia eſt rationis in libidinē atq; in alios nō rectos impetus animi firma & moderata dominatio.Eius partes ſunt,cōtinentia,clemētia,modeſtia. Cōtinentia eſt per quā cupiditas cōſilii gubernatione regitur. Clemētia,per quā animi temere in odiū alicuiꝰ inuectionis cōcitati comitate retinētur. Modeſtia, per quā pudor honeſtus clarā & ſtabilē cōparat authoritatē.Atq; hæc omnia propter ſe ſolū vt nihil adiūgatur emolumēti,petēda ſunt.Quod vt demonſtretur, neq; ad hoc noſtrū inſtitutū pertinet,& à breuitate præcipiēdi remotū eſt. Propter ſe autem vitāda ſunt,nō ea modo,quæ his contraria ſunt,vt fortitudini ignauia, & iuſtitiæ iniuſtitia:verū etiā illa,quæ propinqua vidētur & finitima eſſe,abſunt autē lōgiſſime:quod genus,fidētiæ cōtrariū eſt diffidētia,& ea re vitiū eſt.Audacia non cōtrarium, ſed appoſitū eſt,ac propinquū,& tamē vitiū eſt.Sic vnicuique virtuti finitimū vitiū reperietur,aut certo iā nomine appellatū:vt audacia,quæ fidētiæ: pertinacia,quæ perſeuerantiæ finitima eſt:ſuperſtitio,quæ religioni propinqua eſt:aut

ſine vllo certo nomine. Quæ omnia itẽ vti cõtraria rerũ bo
narũ in rebꝰ vitãdis reponemꝰ. Ac de eo quidẽ genere hone
ſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictũ eſt.
Nũc de eo in quo vtilitas quoq; adiũgitur, quod tamẽ hone
ſtum vocamꝰ, dicendũ videtur. Sũt igitur multa, quæ nos
cũ dignitate, tum quoq; fructu ſuo ducũt ad ſe: quo in gene
re eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria eſt fre-
quẽs de aliquo fama cũ laude. Dignitas eſt alicuiꝰ hone-
ſta & cultu & honore & verecũdia digna authoritas. Am
plitudo potẽtiæ aut maieſtatis, aut aliquarũ copiarũ magna
abundãtia. Amicitia volũtas erga aliquẽ rerum bonarũ il
lius ipſiꝰ cauſa quẽ diligit, cum eius pari volũtate. Hic quia
de ciuilibꝰ cauſis loquimur, fructus ad amicitiã adiungimꝰ,
vt eorũ quoq; cauſa petẽda videatur, ne forte qui nos de om
ni amicitia dicere exiſtimãt, reprehẽdere incipiãt: quanquã
ſunt qui propter vtilitatẽ modo petendã putãt amicitiã, ſunt
qui propter ſe ſolum, ſunt qui propter ſe & vtilitatẽ: quorũ
quid veriſſime cõſtituatur, alius locꝰ erit cõſyderãdus. Nũc
hoc ſic ad vſum oratoriũ relinquatur, vtranque propter rem
amicitiã eſſe expetendã. Amicitiarũ autẽ ratio, quoniã par-
tim ſunt religionibꝰ iunctæ, partim nõ ſunt: & quia partim
veteres ſunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab no-
ſtro beneficio profectæ, partim vtiliores, partim minꝰ vtiles,
ex cauſarũ dignitatibꝰ, ex temporũ opportunitatibꝰ, ex offi
ciis, ex religionibꝰ, ex vetuſtatibꝰ habebitur. Vtilitas autẽ, 174
aut in corpore poſita eſt, aut in extraneis rebꝰ: quarũ tamen
rerũ multo maxima pars ad corporis cõmodũ reuertitur, vt
in republica quædã ſunt, quæ (vt ſic dicã) ad corpꝰ pertinẽt
ciuitatis, vt agri, portus, pecunia, claſſes, nautæ, milites, ſo-
cii: quibus rebus incolumitatẽ ac libertatẽ retinẽt ciuitates.
Alia verò quæ iam quiddã magis amplũ, & minꝰ neceſſariũ
cõficiũt, vt vrbis egregia exornatio atq; amplitudo, vt quæ-
dam excellẽs pecuniæ magnitudo, amicitiarũ ac ſocietatũ
multitudo. Quibꝰ rebꝰ nõ illud ſolum cõficitur, vt ſaluæ &
incolumes, verũetiam vt amplæ atq; potentes ſint ciuitates.
Quare vtilitatis duæ partes vidẽtur eſſe, incolumitas & po-

tentia. Incolumitas eſt ſalutis tuta atque integra conſeruatio. Potentia eſt ad ſua cõſeruanda, & alterius obtinenda, idonearũ rerum facultas. Atque in iis omnibus quæ antè dicta ſunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri poſſit, oportet cõſyderare. Facile fieri id dicimus, quod ſine magno aut ſine vllo labore, ſumptu, moleſtia, quãbreuiſſimo tẽpore cõfici poteſt. Difficile autem fieri, quod quanquã laboris, ſumptus, moleſtiæ, lõginquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas cauſas habet difficultatis: tamẽ his ſuſceptis difficultatibus cõpleri, atque ad exitum perdu-
175 ci poteſt. Quoniam ergo de honeſtate, & de vtilitate diximus, nunc reſtat vt de iis rebus quas his attributas eſſe dicebamus, neceſſitudine & affectione perſcribamus. Puto igitur eſſe hanc neceſſitudinẽ, cui nulla vi reſiſti poteſt, quæ neque mutari, neq; leniri poteſt. Atque vt apertius hoc ſit, exemplis licet vim rei qualis & quanta ſit, cognoſcamus. Vri poſſe flamma ligneam materiã neceſſe eſt. Corpus mortale aliquo tẽpore interire neceſſe eſt, atque ita neceſſe, vt vis ea poſtulat, quã modo deſcribebamꝰ, neceſſitudinis, cui nulla vi reſiſti poteſt, quæ neq; mutari, neq; leniri poteſt. Huiuſmodi neceſſitudines cum in dicẽdi ratione incidẽt, recte neceſſitudines appellabũtur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa ſuperiori, poſſitne fieri, quæſtione cõſyderabitur. Atque etiã hoc mihi videor videre, eſſe quaſdã cum adiunctione neceſſitudines, quaſdã ſimplices & abſolutas. Nã aliter dicere ſolemꝰ, Neceſſe eſt Caſſilinẽſes ſe dedere Annibali: aliter autẽ, Neceſſe eſt Caſſilinũ venire in Annibalis poteſtatẽ. Illic in ſuperiore adiũctio eſt hæc, Niſi malint fame perire: ſi enim id malũt, nõ eſt neceſſe. Hoc inferius nõ itẽ, propterea quòd ſiue velint Caſſilinẽſes ſe dedere, ſiue famẽ perpeti atque perire, neceſſe eſt Caſſilinũ venire in Annibalis poteſtatem. Quid igitur perficere poteſt hæc neceſſitudinis diſtributio? Prope dicam, plurimũ, cum is locus neceſſitudinis videbitur incurrere. Nam cum ſimplex erit neceſſitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire poſſimꝰ. Cum autem ita neceſſe erit, vt aliquid effu-

gere aut adipisci velim⁹, tum adiūctio illa quid habeat vtilitatis atq; honestatis, erit consyderandū. Nā si velis attendere, ita tamen vt id quæras, quod cōueniat ad vsum ciuitatis, reperias nullā esse rem quam facere necesse sit, nisi propter aliquā causam, quam adiunctionē nominamus. Præter hæc autē esse multas inuenias res necessitudinis, ad quas similis adiūctio nō accedit. Quod genus, vt Homines mortales necesse est interire: sine adiūctione, Vt cibo vtantur non necesse est: nisi cum illa exceptione, Extraquàm si nolint fame perire. Ergo vt dixi, illud quod adiūgitur, semper cuiusmodi sit, erit cōsyderandū. Nam omni tēpore id pertinebit, vt aut ad honestatem hoc modo exponēda necessitudo sit, Necesse est hoc faciam⁹, si honeste volumus viuere: aut ad incolumitatē, hoc modo, Necesse est si incolumes volumus esse: aut ad cōmoditatē, hoc modo, Necesse est si sine incō- [illegible] volumus viuere. Ac summa quidē necessitudo videtur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima cōmoditatis: quæ cum his nunquā poterit duabus cōtēdere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari, vt quanquā præstet honestas incolumitati, tamen vtri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præscriptū videtur in perpetuum dari posse. Nam qua in re fieri poterit, vt cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatū, virtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda: cum autem id non poterit, honestatis. Ita in huiusmodi quoque re cum incolumitati videbimur cōsulere, vere poterimus dicere nos honestatis rationē habere, quoniā sine incolumitate eam nullo tēpore possimus adipisci. Qua in re vel concedere alteri, vel ad conditionē alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tēpus expectare oportebit. In commoditatis verò ratione, modo illud attendatur, dignáne causa videatur ea, quæ ad vtilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, vt quæramus quid sit illud, quod si adipisci aut effu-

gere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est quæ sit adiūctio, vt proinde vti quæque res erit, laborem⁹, & grauissimā quāque causam vehemētissime necessariā iudicemus.

Affectio est quædam ex tēpore, aut [illegible] ciorū euetu, aut administratione, aut studio hominū cōmutatio rerū, vt non tales, quales antè habitæ sint, aut plerūque haberi soleāt, habēdæ videātur esse, vt ad hostes transire turpe videtur esse, at nō illo animo quo Vlysses trāsiit: & pecuniā in mare deiicere inutile, at non eo cōsilio quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædā ex tēpore, & ex cōsilio, nō ex sua natura considerādæ, quib⁹ in omnib⁹ quid tēpora petāt, aut quid personis dignū sit, cōsyderandū est: & non quid, sed quo quicque animo, quicū, quo tēpore, quandiu fiat attendend[illegible]. His ex partib⁹ ad sententiā dicendā, locos sumi op[illegible]
176 bitramur. Laudes autem & vituperationes ex iis lo[illegible] mentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus [illegible] ctum est. Sin distributius tractare quis volet, partiatu[illegible] nimum & corpus & extraneas res licebit. Animi, est [illegible]tus, cuius de partibus paulo a[illegible] dictu[illegible]st. Corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas. Extern[illegible], honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur. Atque in his id quod in omnia valet, valere oportebit: cōtraria quoque & quæ & qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando & vituperando oportebit, non tam quæ in corpore aut in extraneis rebus habuerit is de quo agetur, quàm quo pacto his rebus vsus sit. Nam fortunam quidem & laudare stultitia, & vituperare superbia est. Animi autem & laus honest[illegible] & vituperatio vehemens est. Nunc quoniam omne in caus[illegible] [illegible]us argumentandi ratio tradita est, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ satis dictum videtur. Quare quoniam & vna pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber [illegible] continet literarum, quæ restant in reliquis di[illegible].

FINIS.

KONSERVIERT DURCH
ÖSTERREICHISCHE FLORENZHILFE
WIEN 1967